

Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek

a regionális kutatások periodikus kiadványa, az észak-magyarországi regionális fejlesztés szakmai folyóirata

Megjelenik félévenként a Miskolci Egyetem Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet, az Észak-magyarországi Regionális Kutatásokért Alapítvány, az Észak-magyarországi Regionális Fejlesztési Ügynökség Közhasznú Nonprofit Kft. és a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Kereskedelmi és Iparkamara támogatásával.

A folyóiratban megjelent tanulmányokat két független szakértő lektorálta és ajánlotta közlésre.

VIII. évfolyam 2. szám

Felelős kiadó:

Dr. Kocziszky György intézeti igazgató
Miskolci Egyetem Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet, Miskolc

Főszerkesztő:

Dr. G. Fekete Éva

A szerkesztő bizottság tagjai:

Dr. Benedek József

Bihall Tamás

Dr. Elekes Tibor

Dr. Kocziszky György

Dr. Kotics József

Dr. Vincze Mária

Szerkesztőség:

Észak-magyarországi Regionális
Kutatásokért Alapítvány, Miskolc
3530 Miskolc, Rákóczi út 12.

e-mail: emorka@gmail.com

www.strategiaifuzetek.hu

www.emorka.hu

www.uni-miskolc.hu/~euint

A tanulmányokban és egyéb írásokban kifejtett gondolatok nem feltétlenül tükrözik a szerkesztőbizottság véleményét

Technikai szerkesztő:

Baksa Sára, Serdült Balázsné

Nyomdai munkák:

MAXIMA CS-A

Nyomdai és Kereskedelmi

Szolgáltató Kft.

ISSN 1786-1594

Tartalomjegyzék / Contents

TANULMÁNYOK	5
<i>Kocziszkó György:</i>	5
Adalékok a regionális gazdasági növekedés és egyensúly kérdéséhez	
<i>Kovács Levente – Pál Zsolt:</i>	15
A hazai elszámolásforgalom az elmúlt másfél évtized tükrében	
<i>Tóthné Szita Klára:</i>	30
Környezeti globalizáció és hazai leképezése	
<i>G. Fekete Éva:</i>	38
A szolidáris és szociális gazdaság elemei a magyarországi helyi gazdaságfejlesztésben	
TÉNYKÉP	57
<i>Dabasi Halász Zsuzsanna:</i>	57
A gazdasági válság hatása 2008-2011 között a munkaerőpiac területi különbségeire hazánkban	
<i>Hegyi-Kéri Ágnes:</i>	71
Az Európa 2020 gazdaság növekedési stratégia megvalósításának esélyei az Észak-magyarországi régióban	
KITEKINTŐ	80
<i>Nagy Zoltán – Szép Tekla:</i>	80
Egyesült Államok és Kína: világgazdasági pozíciók változása?	
<i>Kuttor Dániel:</i>	94
Az ipari szerkezetváltás területi hatásai a visegrádi országokban	
<i>Benedek József - Kurkó Ibolya:</i>	104
A területi egyenlőtlenségek alakulása és jellemzői Romániában	
MŰHELY	120
<i>G. Fekete Éva – Kocziszkó György:</i>	120
A Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet (1996-2011)	

Előszó

(Preface)

A Miskolci Egyetem Szenátusának döntése alapján a Gazdaságtudományi Kar szervezeti keretei között 1996. szeptember 1-jén megalakult a Regionális Gazdaságtan Tanszék, a mai Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet jogelődje.

Az elmúlt 15 év bár aligha tekinthető (a 2011. szeptemberében már 277. tanévét kezdő Alma Mater életében) történelmi léptékűnek, a Kar, ill. a Tanszék, valamint az Intézet egykori és jelenlegi munkatársainak teljesítménye szempontjából már olyan mérték, amely (reményeink szerint) említésre, számvetésre érdemes több szempontból is.

A Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézetben folyó kutatások az elmúlt 15 évben három területen folynak. Ezek:

- > a regionális gazdasági fejlődés és növekedés - a humán- és a környezeti potenciált is figyelembe vevő - ökonometriai modellezése, a hatások kvantifikációs módszertanának fejlesztése;
- > mezo-gazdasági versenyképesség és fejlődési pályák összehasonlító vizsgálata;
- > életciklus vizsgálatok, térségi munkaerőpiaci és migrációs mozgásokat meghatározó összefüggések.

Folyóiratunk ez évi második száma intézeti kollegáink munkáiból közöl válogatást. A tanulmányok többsége az Észak-magyarországi régióhoz kapcsolódó empirikus kutatásokba ad betekintést. Nem véletlenül!

A térség, ahol élünk, a maga gondjaival, társadalmi- és gazdasági problémáival szinte kimeríthetetlen tárházat biztosítja az újabb- és újabb kutatásoknak.

Abban a reményben, hogy további alkotó évekre van esélyünk, lectori solutem!

Miskolc, 2011. október

Prof. Dr. Kocziszky György

Tanulmányok

Kocziszký György

Adalékok a regionális gazdasági növekedés és egyensúly kérdéséhez

Az 1989 után végbement geopolitikai irányváltás (a többi posztszocialista országhoz hasonlóan) számos pozitív és negatív társadalmi- és gazdasági változást indukált hazánkban. Az utóbbiak közül talán a legnyomasztóbb, hogy az elmúlt két évtizedben a gazdaságpolitika nem tudta megteremteni sem rövid, sem pedig hosszabb távon a fenntartható egyensúlyi gazdaság növekedését, ill. kezelni az ennek hiányából származó gondokat. Az így kialakult külső- és belső (makro- és mezo szintű) egyensúlytalanság folytonosan komoly feszültségeket generál.

A tanulmány arra keresi a választ, hogy milyen szerepe lehet a regionális politikának a helyi-, ill. térségi gazdasági egyensúly megteremtésében, a relatív konvergencia megindításában.

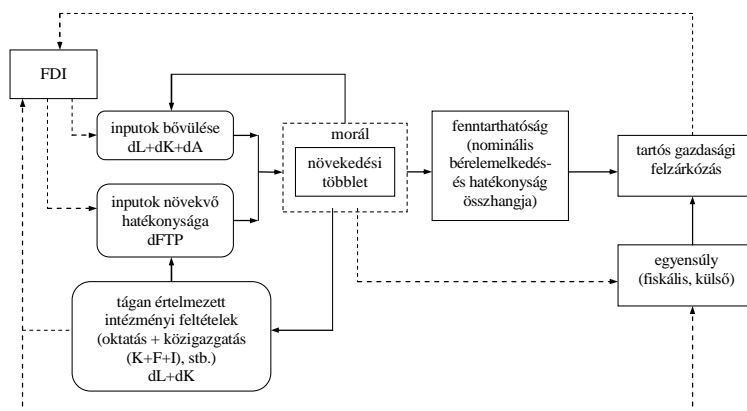
Kulcsszavak: regionális politika, regionális növekedés, regionális egyensúly, regionális fenntarthatóság.

JEL-kód: R11

Az elmúlt évtizedek hazai gazdaságpolitikáját számos ellentmondás jellemzi. Nem csoda, hogy a végeredmény vegyes: az átgondolatlan (a választási ciklushoz igazodó) „húzd meg, ereszd el” típusú improvizációknak, másrészt a világgazdaságban lejátszódó konjunkturális ciklusoknak megfelelően hol kisebb, hol nagyobb makrogazdasági növekedésünk üteme, ill. az egyensúlyi pályától való eltérésünk mértéke; a hazai kibocsátási rés előjele és nagysága ciklikusan változik, miközben a makro- és mezo szintű kibocsátások külső zavaroknak való kitétsége is nőtt.

A depresszió okai és következményei

A tartós gazdasági felzárkózás három tényezőnek: a növekedési ütem, az ütem fenntarthatóságának és a gazdasági egyensúlynak függvénye (1. ábra).

1. ábra: Tartós felzárkózás feltételrendszere

Forrás: saját szerkesztés

A hazai gazdaságpolitika formálói az 1970-es évektől kezdve figyelmen kívül hagyták ezt az axiómát.

Hazánk eladósodási spirálja az 1974 évi kőolaj-árrobbanással egyidejűleg indult el. Cserearányunk folyamatos romlását, import árszínvonalunk (átlagosan évi 20 %-os) növekedését a kormányzat folyamatos hitelfelvételekkel kompenzálta.

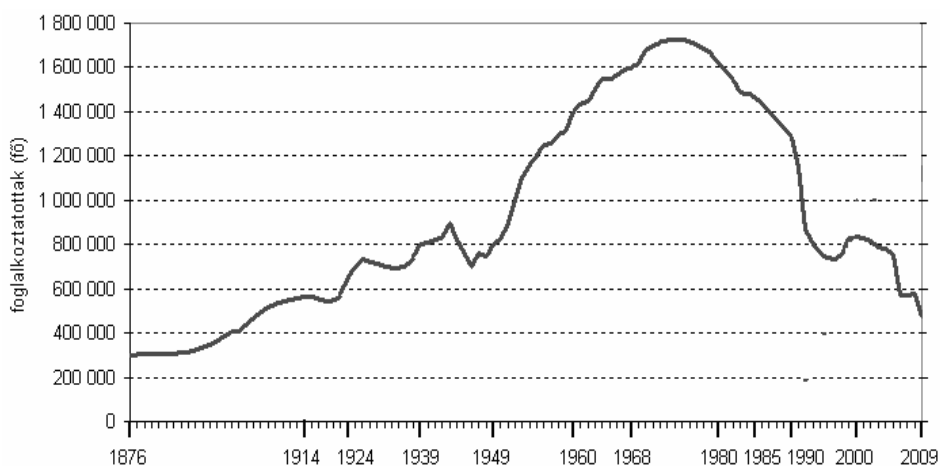
Egyensúlytalanságunk 1985-1989 között tovább erősödött (ez alatt nettó adósságállományunk 6,5 Mrd USD-ről 14,9 Mrd USD-ra, míg bruttó adósságunk 11 Mrd USD-ről 20,4 Mrd USD-ra nőtt).

Az előzmények alapján érthető, hogy a hazai gazdaság az elmúlt évtizedek során több alkalommal depresszió közeli állapotba került.

Az elmúlt évek lassú stabilizációját a 2002 után alkalmazott gazdaságpolitika leállította, hazánk adósságállománya ismét növekedésnek indult. Helyzetünket a 2008-as pénzügyi válság tovább rontotta. Jelenlegi depresszió közeli állapotunk belső okai (némi egyszerűsítéssel) az alábbiakra vezethető vissza.

a) Növekedési deficit, túlzott dezindusztrializáció

A hazai gazdaság több mint három évtizede küzd azzal a problémával, hogy termékeink és szolgáltatásaink hozzáadott értéke alacsony. Az 1980-as évek elejétől visszavetette a hazai foglalkoztatást és a kibocsátási növekedési ütemét (2. ábra).

2. ábra: A hazai iparban foglalkoztatottak számának változása (1876-2009)

Forrás: saját szerkesztés

Ebben komoly szerepe volt (és van) az elmúlt két évtizedben végbement feldolgozóipari leépülésnek. A megszűnő iparvállalatok foglalkoztatottságát, ill. termelési értékét a hazai szolgáltató szektor nem tudta pótolni, ill. túlteljesíteni.

b) Egyensúly hiánya

A hazai gazdaság egyensúlyhiánya (mint az az előbbiektől is kitűnik) nem újkeletű. A gazdaságpolitikával foglalkozó szakírók legfeljebb csak a folyamat felgyorsulásának időpontjáról vitáznak.

A tartós egyensúlyhiány némi egyszerűsítéssel alapvetően három, egymással szoros kölcsönhatásban álló okra vezethető vissza: termékeink csökkenő verseny- és exportképessége, a gazdasági növekedés ütemétől elszakadt fogyasztás bővülése, valamint a kedvezőtlen árfolyam-

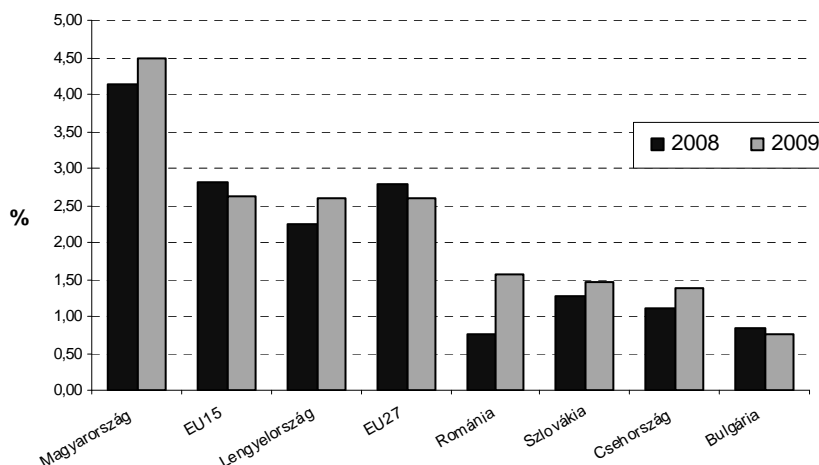

változások. Az így kialakult (kötségvetési és külkereskedelmi mérleg hiány) iker deficitet idézett elő.

c) Fenntarthatóság hiánya

A hazai gazdaság növekedési pályáját az elmúlt évek gazdaságpolitikai hibáin túl növekvő kamatfizetési kötelezettségünk is akadályozza.

A magas államadósság állomány magas törlesztési teherrel jár együtt, ami a költségvetés mozgásterét leszűkíti (3. ábra). Annak a közel 1100 milliárd forintnak egy részét, amit jelenleg kamatfizetésre költünk, produktív beruházásokra, ill. egyéb produktív kiadásra (egészségügy, közoktatás, stb.) is fordíthatnánk, valamint a kiadások változatlansága mellett jelentősen csökkenthetnénk az adóterhelést (7,5-szer többet költhetnénk lakásépítési támogatásokra, mint 2010-ben, vagy több mint kétszer annyit költhetnénk családi támogatásokra, mint 2010-nen vagy közel felével csökkenthetnénk az ÁFA-terhelést, vagy a kamatkidadások harmada elegendő lenne a társasági adó teljes elengedésére, vagy több mint 40 %-kal csökkenthetnénk a személyi jövedelemadót, vagy több mint harmadával csökkenthetnénk a munkaadói és munkavállalói TB-járulékokat, így csökkentve tovább az adóéket, stimulálva a munkaerőpiacot).

3. ábra: Kamatkidás a GDP %-ában 2008-2009

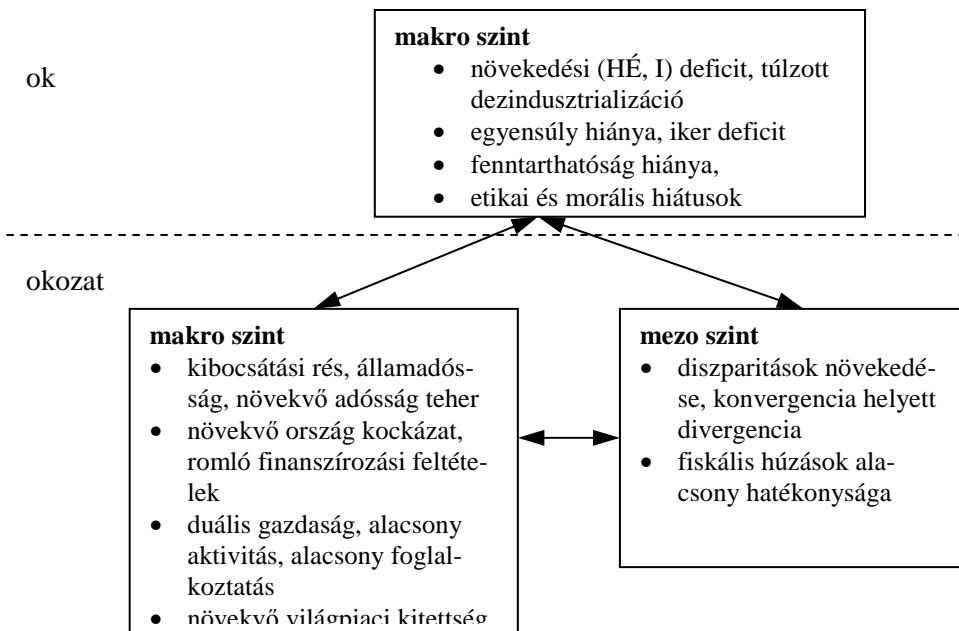
Forrás: EU Comission - AMECO

d) Morális elesettség

Nem újkeletű az a felismerés, hogy stabil morális alapok nélkül aligha indítható el fenntartható gazdasági növekedés. A probléma nem kizárólagosan magyar, de a közállapotok romlásának társadalmi- és gazdasági következményei hazánkban is súlyosak.^{1/}

A fenti hiátusok mind nemzetgazdasági, mind pedig regionális szinten gondot okoznak (4. ábra).

^{1/} Európában a megkérdezett nagyvállalatok munkavállalóinak több mint harmada hajlandó készpénzt vagy egyéb ajánlót felkínálni egy üzlet elnyeréséért, és negyede nem bízik a cégvezetés etikus viselkedésében. Magyarország a második Oroszország után a visszaélések előfordulása alapján. A 25 európai országban készített felmérés keretében alkalmazottaktól a csúcvezetőktől több mint 2300 munkavállalót kérdeztek meg. (A felmérés teljes egészében megtekinthető a <http://www.ey.com/HU/FIDS> weboldalon.)

4. ábra: Depresszió makro- és szubnacionális következményei

Forrás: saját szerkesztés

Depresszió következményei

A továbbiakban, témánkból adódóan a regionális (mezo) szintű problémákkal foglalkozunk.

a) Diszparitások növekedése, konvergencia helyett divergencia

A piaczgazdasági átmenet (1989) területileg eltérő helyzetben találta a hazai társadalmat és gazdaságot. A valós és a látens területi különbözőségek nem újkeletűek. Az 1980-as évek elején, közepén az ipar versenyképességének romlásával a monostrukturális térségek nehéz helyzetbe kerültek (jó 20 évvel a Nyugat-Európában hasonló okokból jelentkező folyamatokat követően). Mint közismert, az akkori párt- és politikai vezetés ugyan ismerte ezeket a gondokat, de érdemben nem léptett (ehelyett látszatintézkedések születtek).

A gazdasági- és geopolitikai irányváltás a területi különbségeket tovább növelte, mert a mozgáster változásából adódó lehetőségekkel a megyék (külső és belső okok miatt) különbözőképpen éltek (1. táblázat).

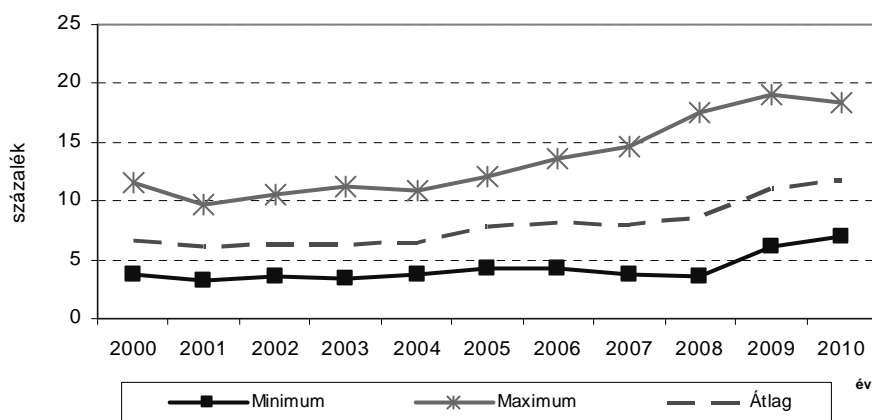
A térségek ágazati struktúrájától (az un. húzó ágazatok meglététől, ill. hiányától) függően alakult a régiók beruházási és foglalkoztatási dinamikája is. Tartósan alacsony beruházás tartósan alacsony foglalkoztatottsággal párosult (2009 után némileg csökkent ugyan a munkanélküliségi ráta területi szóródása, de ez sokkal inkább a leszakadt térségekben jelentkező magasabb közfoglalkoztatásnak, mintsem a munkaerőpiaci helyzet javulásának következménye (5. ábra).

Az 1990 után megindult átalakulás munkaerőpiaci következményeként kialakult hazánkban a Nyugat-Kelet irányú munkanélküliségi lejtő; az alacsonyabb és a magasabb munkanélküliségi rátájú térségek között több, mint tízszeres különbség jött létre.^{2/}

^{2/} A foglalkoztatottak száma 2011. januárjában – a 15-74 éves korosztályban – 3 millió 743 ezer fő volt, ami 0,5 %-kal haladta meg az egy évvel korábbi értéket (KSH, 2011).

A régiók eltérő kibocsátási pályája az eltérő lakossági fogyasztással és –beruházással, továbbá a külső kereslettel magyarázható.

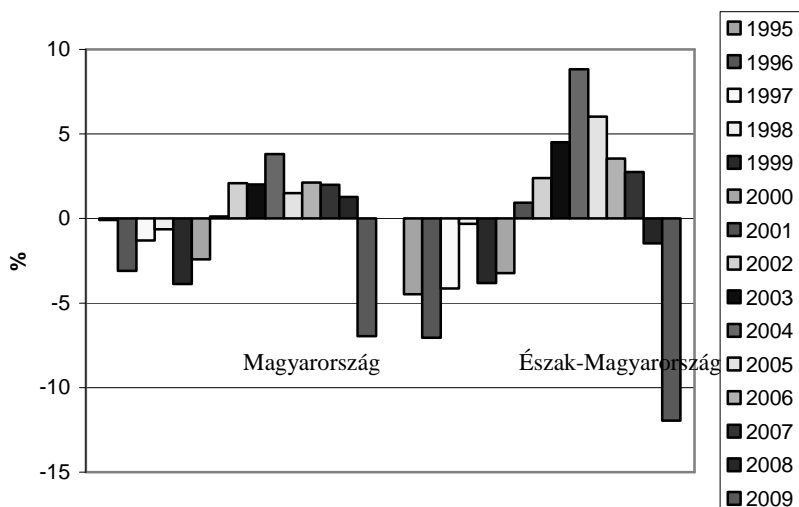
Empirikus vizsgálataink azt igazolják, hogy a hazai makrogazdasági kibocsátási rés volatilitásánál a regionális kibocsátás volatilitása az elmúlt években nagyobb volt (2. táblázat).

5. ábra: Munkanélküliségi ráta megyénkénti szóródása hazánkban

Forrás: saját szerkesztés

A kibocsátás rövidtávú ingadozásáért elsősorban a nettó export a felelős (6. ábra).

6. ábra: Kibocsátási rés pályája

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

Azaz a kormányzat fogyasztását korlátozó vagy bővítő intézkedéseinek lakossági jövedelmet befolyásoló hatása kisebb, mint (változatlan keresletet feltételezve) a monetáris politika nettó exportot befolyásoló hatása. A nettó export változása pedig adott térség gazdasági szerkezetének (jelentős mértékben oda betelepült multinacionális vállalatok konjunkturális helyzetének) függvénye.

A 15-74 éves munkanélküliek száma 487 ezer fő volt, 8 ezer fővel több, mint egy évvel korábban. A 11,5 %-os munkanélküliségi ráta lényegében megegyezett az egy évvel korábbival (a munkanélküliségi ráta a férfiak körében 12,0 %, a nők esetében pedig 10,9 % volt).

1. táblázat: Bruttó hazai termék (millió Ft)

Év	Magyarország	Régiók						
		Közép-Magyarország	Közép-Dunántúl	Nyugat-Dunántúl	Dél-Dunántúl	Észak-Magyarország	Észak-Alföld	Dél-Alföld
1995	5746248	2308185	568269	580095	464657	533365	631593	660084
1996	7113667	2921656	710224	729160	558437	625806	771320	797064
1997	8814578	3672887	924147	908175	672553	755408	938459	942949
1998	10453044	4337164	1121369	1127137	786839	900063	1089406	1091066
1999	11640204	4914707	1205769	1315062	888122	978850	1152614	1185080
2000	13 368 903	5749466	1409831	1486596	984178	1096006	1318453	1324373
2001	15 307 183	6753595	1580835	1578964	1110079	1258985	1559864	1464861
2002	17 231 288	7842653	1665076	1752481	1230432	1394712	1717465	1628469
2003	18 838 254	8371940	1909057	2008898	1330164	1543478	1915188	1759529
2004	20822396	9332337	2166169	2142326	1433297	1732352	2074520	1941395
2005	21970780	10149328	2264769	2157842	1468924	1809434	2125955	1994528
2006	23730035	11238468	2349996	2352278	1538333	1886009	2268181	2096770
2007	25321478	12066320	2565394	2451606	1648809	1989681	2389327	2210341
2008	26753906	12879358	2647830	2588827	1746031	2020802	2499135	2371923
2009	26054326	12915040	2457169	2409882	1693787	1907020	2402846	2268582

Forrás: KSH

2. táblázat: Kibocsátási rés^{3/} éves változása (%)

Év	Magyarország	Régiók						
		Közép-Magyarország	Közép-Dunántúl	Nyugat-Dunántúl	Dél-Dunántúl	Észak-Magyarország	Észak-Alföld	Dél-Alföld
1995	-0,08	15,67	-9,57	-15,26	-8,60	-4,48	-5,58	-6,61
1996	-3,09	3,97	-9,17	-12,20	-7,38	-7,04	-4,78	-4,19
1997	-1,29	1,34	-1,21	-6,99	-3,58	-4,14	-1,34	-1,47
1998	-0,63	-2,29	2,98	0,43	-0,66	-0,31	-0,27	0,83
1999	-3,87	-6,45	-2,96	3,69	0,17	-3,82	-6,56	-1,83
2000	-2,41	-5,25	0,99	5,12	0,31	-3,22	-4,09	-0,59
2001	0,12	-1,87	2,02	1,21	3,19	0,94	2,91	0,51
2002	2,09	1,89	-2,23	2,73	5,14	2,39	3,65	2,91
2003	2,01	-1,64	2,83	8,48	5,16	4,50	6,51	3,04
2004	3,82	0,07	7,76	7,24	5,43	8,83	6,97	5,93
2005	1,50	0,09	4,67	0,66	1,03	6,03	2,19	1,88
2006	2,13	2,59	1,42	2,74	-0,66	3,55	2,10	0,67
2007	2,00	2,52	3,83	0,66	0,35	2,76	1,13	0,11
2008	1,28	2,35	0,90	0,29	0,48	-1,48	-0,19	1,67
2009	-6,96	-3,61	-11,54	-11,64	-7,56	-11,95	-9,16	-7,71

Forrás: KSH adatok alapján saját számítás

^{3/} A kibocsátási rés meghatározására a szakirodalomban számos ajánlás található; ld.: P. Kiss/Vadás (2005). Adataink a tényleges és a potenciális GDP alapján történt számítás eredményeit tartalmazzák: $[(GDP_{pot} - G_{tényl4}) / GDP_{tényl}] \times 100$

b) Fiskális hűzások alacsony hatékonysága

A hazai költségvetésben megjelenő uniós források (1999: 3,3 Mrd.Ft; 2010: 706,8 Mrd.Ft, adatok folyó áron) és a felhasználás (1999: 14,9 Mrd.Ft; 2010: 804,8 Mrd.Ft, adatok folyó áron) 1999-2010 között dinamikusan növekedett. Bár az időtáv viszonylag rövid (ezért aligha vonható le messzemenő következtetés), de az jól látható, hogy a hazánkba érkező támogatásoknak a GDP növekedésére gyakorolt hatása elmarad az EU átlagától (3. táblázat).^{4/}

3. táblázat: Támogatások GDP növekedésére gyakorolt hatása

Ország	GDP/EU* támogatás	Hozzájárulás a GDP növekedéséhez (%)		
		1989-1993	1994-1999	2000-2006
Portugália**	~ 3 %	3,9	4,6	6,1
Spanyolország**	~ 1,5 %	2,9	3,1	4,2
Görögország**	~ 2,6 %	4,3	5,6	6,1
Írország**	~ 2,8 %	n.a.	8,9	8,6
Magyarország***	~ 2,1 %	-	-	1,2

Megjegyzés:

* AGENDA 2000 (max. 4 %)

** The R de of Fiscal Tranfers for Regional Economic Convergence in Europa (No.1029.2009.)

*** 2004-2006 között (forrás: saját számítások)

Ennek számos oka van, így pl.:

- a forrásallokáció során megnyilvánuló „ötletroham”;
- a források nagyobb része (60-65 %-a) egyszeri kereslet növelő, ill. közösségi infrastruktúra javító, nem pedig gazdasági potenciált erősítő hatású volt, ezen belül is magas az un. puha projektek aránya. Ezzel szemben az EU kohéziós politikájának alapvető célja az alacsony teljesítményű régiók felzárkóztatása. Ebből következik, hogy a támogatás akkor hatékony, ha (a támogatás nélküli állapothoz képest) többletkibocsátást generál.

Az empirikus vizsgálatok és elemzések azt igazolják ebben a vonatkozásban is, hogy jelentős különbségek vannak (pozitív példák mellett nem ritka az alacsony abszorpciók hatékonyság);

^{4/} Az I. NFT keretében 2004-06-ban a hazai társfinanszírozással együtt csaknem 700 milliárd forint állt rendelkezésünkre az Európai Unió strukturális alapjaiból, ez mintegy 20 ezer projekt megvalósulását biztosította Magyarországon.

A vizsgált időszakban szinte teljes mértékben – 99 %-ban – fel tudtuk használni a szóban forgó uniós keretet, de elcsúfítja ezt az eredményt, hogy a kedvező pénzügyi teljesítés mintegy 35 milliárd forintos hazai költségvetési többletkiadással járt. Ennek okai közül a főbb nemzetgazdasági célok összehangolásának hiányosságát, az egyes célok változását és azt emeli ki a számvevőszék, hogy miközben a támogatást nyújtó intézmények a források mind teljesebb felhasználására koncentráltak, nem ügyeltek eléggé annak eredményességére, hatékonyságára (nyertes projektek „bedőlése” miatt tartalékfejlesztésekre volt szükség, amelyek „gyors előteremtése” többbe került; arra is volt példa, hogy szabálytalanság gyanúja miatt végül teljes mértékben hazai forrásból kellett finanszírozni egy-egy már elindított fejlesztést).

Az ország felzárkózása az uniós átlaghoz nem úgy halad, ahogy szeretnénk volna: az egy főre jutó bruttó hazai termék 2004 és 2009 között mindössze egy százalékponttal növekedett az EU-pénzek hatására. Regionálisan még kiábrándítóbb a kép: miközben az amúgy is fejlettebb Közép-Magyarország régió erőteljesen növekedett, a hat konvergenciaregió helyzete nem változott lényegesen, sőt Észak-Magyarország, Észak- és Dél-Alföld, valamint Dél-Dunántúl berekült az EU húsz legszegényebb régiója közé.

Ágazatonként vizsgálva a környezetvédelmi, az egészségügyi és egyes oktatási beruházásokat, valamint a vidékfejlesztéssel közeledtünk az EU fejlettségi szintjéhez, de ezek rövid távon nem vezettek gazdasági növekedéshez. Bonyolította a helyzetet a források nagyságrendje és a felhasználás elaprózottsága, ezek miatt a szépen hangzó célok megvalósításában csak részeredményeket értünk el. Az is látható, hogy miközben a munkanélküliség az egekbe szökött, a fejlesztési programoknál inkább a munkahelymegőrző hatás érvényesült. Az elhelyezkedést elősegítő képzéseknél a programot befejezők mintegy fele, a hátrányos helyzetűeknél csupán a 10 %-a kapott munkát. (ÁSZ, 2011).

- a források odaítélése politikai érdekek alapján történt, jelentős részét nem a hosszú távú felzárkózásokat segítő beruházásokra fordították, így hatásuk is gyenge;
- a források nem additívek, hanem helyettesítő jellegűek. Az esetek nagyobb részében nem plusz forrásként jelent meg, hanem kiváltotta a korábbi magán-erős vagy állami beruházásokat (Kocziszky, 2010).

Leszakadt és depressziós térségeink csapdába estek, mert az elmúlt évek fiskális húzásainak hatékonysága (egyrészt azok puha jellege, másrészt érzékenységi küszöb alatti szintje miatt) alacsony volt; a tőkeinjekciók elégtelennek bizonyultak a reál konvergencia generálásához (ehhez jóval nagyobb fiskális lökésre lett volna szükség).^{5/}

A hazai térségek reál- és nominális konvergenciájának makro- és mezogazdasági feltételein túl az elmúlt években hiányzott az ágazati és a helyi gazdaságpolitikai összhang, valamint az ezt megalapozó morális háttér. A programok egy része virtuális hatású volt, a támogatásokat „politikai látványtervekre” fordították.

Kizárólag a fiskális- és monetáris eszközökkel variálható gazdaságpolitika elégtelen a regionális problémák kezelésére, mert a különböző sokkok eltérő mértékben érintik a megyéket.

A paradigma váltás kívánatos irányai

A gazdaságpolitika fő áramlata az elmúlt három évtizedben a növekedés megszállottja volt; amit többségében magukévá tettek a regionális növekedéssel és a konvergenciával foglalkozó tanulmányok szerzői is. Napjainkban azonban egyre többen ismerik fel, hogy a gazdasági növekedést (még az olyan exportvezérelt gazdaságokban is, mint hazánk) elsősorban a termelékenység és a hozzáadott érték bővüléssel kell elérni, nem pedig a globális piacok növekvő hányadának megszerzésével.^{6/}

A hazai gazdaság- és regionális politika formálói előtt álló feladat nem csekély: egyszerre kell ledolgozni az alacsony foglalkoztatást, valamint a hozzáadott érték deficitjéből adódó kibocsátási hiányt. Ehhez azonban regionális politikai paradigma váltásra van szükség!

Az újragondolt hazai regionális politikának több kívánalomnak kell egyidejűleg megfelelnie.

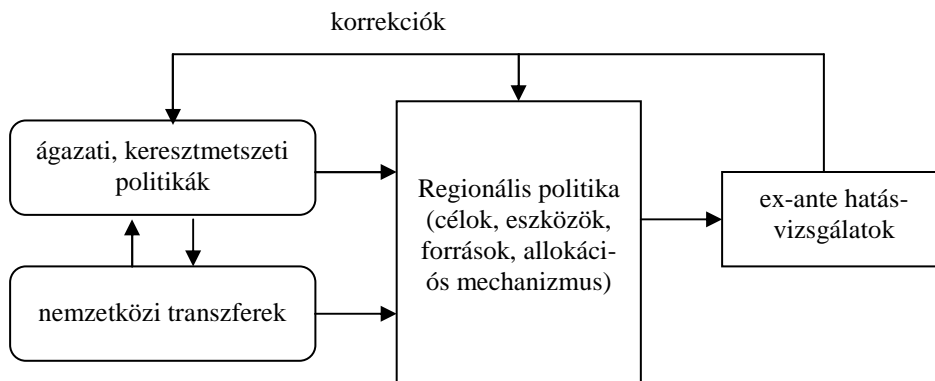
Első feltétel: integratívnak kell lennie; azaz az ágazati politikák térségre vonatkozó elemeit multiplikatív módon kell reális célok és források mentén rendeznie; egyidejűleg kell megfelelnie top-down és a bottom-up tervezési elveknek.

A regionális politika összeállítása nem független az ágazati és a többi keresztmetszeti (költségvetési és monetáris) politika céljaitól, eszközeitől, erőforrásaitól, a nemzetgazdasági szintű allokációs és reallokációs mechanizmusoktól.

---

^{5/} A humán fejlődési index rangsorának sem az élbolyában, sem pedig az alsó harmadában érdemi változás (2000-hez képest) nincs. A 2009. évi adatok szerint Budapest (0,8739 Győr-Moson-Sopron megye (0,687) és Fejér megye (0,669) pozíciói változatlanok, míg Nógrád (0,600) és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye (0,587) helyzete tovább romlott néhány százalékponttal.

^{6/} A gazdasági bővülést a feldolgozott termékek globális piacain elérhető részesedésért folytatott harc határozza meg. A külső többleteket felmutató gazdaságokat általában „versenyképesnek” nyilvánítják, tekintet nélkül a gazdasági növekedésük vagy a termelékenységük alakulására. A kereskedelmi mérlegre úgy tekintenek, mint egy ország fő mutatójára, mintha csak valamely cégről lenne szó. A valóságban azonban a kettőnek alig van köze egymáshoz. A kereskedelmi mérleg egyszerűen a beruházások és a belföldi megtakarítások különbözetét jelenti, vagy általánosabban véve az összesített kiadások és a teljes kibocsátás eltérését.

7. ábra: Regionális politika összeállításának logikai folyamata

Forrás: saját szerkesztés

Második feltétel: fenntartható és reális regionális növekedési célokat kell kitűzni.

Az adott régióra vonatkozó céloknak egyidejűleg kell a gazdasági növekedés és a foglalkoztatás javítását elérni.⁷¹ Ezért a konvergenciával foglalkozó empirikus szakirodalom egyre nagyobb figyelmet szentel az ún. feltételes (relatív) konvergenciások (Barro, Sala-i-Martin, 1992; Romer, 1986), azaz az „utolérés” helyett mindinkább a saját egyensúlyi pálya által meghatározott tartós növekedési ütem kerül előtérbe.

Az egyensúlyi állapot alacsonyabb szinten való létrehozása avval az empirikus tapasztalással él, hogy a periférikus térségekben az alacsonyabb humán potenciál index miatt kisebb a magas hozzáadott érték előállításának valószínűsége, ezért a foglalkoztatás növelésére kell helyezni a hangsúlyt. Evvel növelhető rövid távon is a lakosság jövedelme, fokozható a helyi fogyasztás az infláció növelése nélkül is.

Harmadik feltétel: a regionális politika várható következményeit ex-ante hatáselemzésekkel kell alátámasztani; ki kell dolgozni indikátor rendszerét és módszertanát.

„A tanulmány a TÁMOP-4.2.1.B10/2/KONV-2010-0001 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.”

Felhasznált irodalom

ÁSZ (2011): *Jelentés a Nemzeti Fejlesztési Terv végrehajtásának ellenőrzéséről*. Állami Számvevőszék, Budapest.

Kocziszkó Gy. (2010): *Mítosz és valóság: Forrásbevonások hatása a regionális konvergenciára*. Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek. VI. évf. 2. pp. 2-45.

P. Kiss G. - Vadas G. (2005): *Légy résen! Az államháztartási egyenleg ciklikus igazítása*. Közgazdasági Szemle, LII. évf. febr. pp. 109-129.

⁷¹ Ez a hazai (különösen a feldolgozó) ipar nélkül vélhetően hosszan elhúzódó folyamat lesz. Nem szabad elfelejteni, hogy az ún. csúcstechnológiai (nano-, bio-, stb.) ágazatok, ahol a hozzáadott érték magas, foglalkoztatási képességük alacsony és még a fejlett országokban is területileg erősen koncentráltan helyezkednek el.

Kovács Levente - Pál Zsolt**A hazai elszámolásforgalom az elmúlt másfél évtized tükrében**

Az elmúlt bő másfél évtized meghatározó jelentőségű volt a gazdaság alapjául szolgáló egyik legfontosabb háttérrendszer, az elszámolásforgalmi szolgáltatás kialakulása és fejlődése terén. Az 1994 novembere óta tartó időszak a magyarországi automatikus elszámolás korszaka, amelynek során kiegyensúlyozott működés, folyamatos fejlődés és többé-kevésbé töretlen forgalombővülés volt tapasztalható. Tanulmányunkban ezen időszak eseményeit, a klíringszolgáltatás jelenét és a közeljövő – várhatóan nagy hatású – változásait mutatjuk be.

Kulcsszavak: elszámolásforgalom, pénz, átutalás, ACH, GIRO.

JEL-kód: E42, G20

A gazdaság korszerű működtetéséhez elengedhetetlen a stabil, megbízható klíring szolgáltatás megléte. Az elszámolásforgalom tulajdonképpen a modern gazdasági élet „vérkeringését” biztosítja. Magyarországon 1994 vége óta használnak automatizált bankközi elszámolási rendszert. Az ezt működtető hitelintézeti elszámolóház, azaz a Giro Elszámolásforgalmi Részvénytársaság alapítására már 1988-ban sor került, azonban a Bankközi Zsírórendszer elindulását tekinthetjük a jelentősebb, a hazai elszámolásforgalmat alapvetően megváltoztató eseménynek. Azt, hogy kialakult elszámolásforgalmi rendszer által nyújtott szolgáltatások a gazdaság számára nélkülözhetetlenek jól mutatja, hogy a rendszert az Magyar Nemzeti Bank „rendszer szempontból fontos fizetési rendszer”-nek minősítette és működését folyamatosan ellenőrzi, felügyeli.

Tanulmányunkban – a kötet apropójához csatlakozva - elsősorban az elmúlt bő másfél évtized eseményeivel foglalkozunk, különös tekintettel az elszámolóház működésére, a szolgáltatások körének bővülésére, technikai újításokra, fejlesztésekre. A ma rendelkezésre álló információk alapján felvázolunk továbbá egy képet a közeljövőt érintő fontosabb tervekről, projektekről, várható tendenciákról.

Előzmények

A magyarországi elszámolásforgalom történetének három korszakaszát különböztetjük meg:

- (1) Az első korszak 1893-tól 1948-ig tartott, amikor is a kiegyezés utáni Magyarországon felgyorsult pénzügyi fejlődés következményeként létrehozták és működtették a mai GIRO Zrt. és KELER Zrt. jogelődjét a Budapesti Giro és Pénztáregylet Rt-t.
- (2) A második korszak 1948-tól 1994-ig tartott. Ezen időszakban az államosított Budapesti Giro és Pénztáregylet Rt. működtetése a Magyar Nemzeti Bankba került, ahol az erre szakosodott terület elsősorban manuális alapon látta el ezt a tevékenységet.
- (3) A harmadik korszakot 1988-tól (cégalapítás), illetve 1994-től (elszámolásforgalmi szolgáltatás indulása) számoljuk, mely az ún. automatikus elszámolási korszak. Ekkortól a hitelintézeti elszámolásforgalmat az erre a célra létrehozott GIRO Elszámolásforgalmi Rt. (mai nevén GIRO Zrt.) végzi teljesen automatizáltan, elektronikus alapon. A továbbiakban ennek az időszaknak az elszámolásforgalom-történetével kapcsolatos információk kerülnek bemutatásra. (Ferber-Nagy, 1990)

Az automatikus elszámolás iránti igények kiváltójának tekinthetjük a kétszintű bankrendszer kialakulását, amely hazánkban 1987. január 1-jével következett be. A Magyar Nemzeti Bank hitelgazgatóságából, a budapesti intézetéből, és az Állami Fejlesztési Bank egy részéből három kereskedelmi bank jött létre – Magyar Hitelbank, Országos Kereskedelmi és Hitelbank, Budapest Bank –, illetve a korábbinál lazább szálak fűzték a jegybankhoz az Országos Takarékpénztárt, a Magyar Külkereskedelmi Bankot, valamint a Pénzüntézeti Központtól különvált Általános Értékforgalmi Bankot. Ezzel fő elemeit tekintve gyakorlatilag különváltak a kereskedelmi és a jegybanki funkciók.

„Az új pénzüntézetek megalakulásával együtt jelent meg az az igény, hogy a kor technikai színvonalán álló fizetési rendszer alakuljon ki, amelyben a hitelintézeti elszámolóház számítógépes informatikai és távközlési rendszerekkel nyújtja szolgáltatásait. Így a bankok közti pénzforgalmi elszámolás teljes egészében elektronikus alapra kerül; a bankközi pozíció kiszámítása és kiegyenlítése naprakésszé válik; az úton lévő pénzek összege csökken; a fizetési forgalomhoz kapcsolódó információk pontosabbá válnak és gyorsabban jelennek meg.” (Angyal Zoltán)

Az automatikus elszámolási korszak kezdete

A GIRO Rt.-t 1988 decemberében alapította meg 12 pénzüntézet - köztük a Magyar Nemzeti Bank. A GIRO Rt. 1988. és 1994. között a tulajdonos pénzüntézetek és azok ügyfeleinek érdekeit és igényeit kielégítő, a fizetési rendszer kockázatát alacsonyan tartó elszámoló rendszer megtervezésén, az érdekek egyeztetésén és a bankközi klíring rendszer kiépítésén dolgozott. A fő szakmai feladatot annak megoldása jelentette, hogy az egyes bankok képesek legyenek a giro előírások szerinti adatfeldolgozásra. (Fogaras, 1997)

A BZSR kialakítása

Az új giro rendszerre történő átállás (Bod Péter Ákos MNB elnöksége idején) az akkori papír alapon történő könyvelés¹ kiváltását célozta meg. A jegybank pályázatát egy francia cég nyerte, amely a valós idejű, nettó elszámolási rendszer², az ún. GIRONET kialakítását 1992-ben be is fejezte, az 1993. január 1-i indulás azonban nem valósult meg. A bankok fedezetlenségéből eredő kockázat kiküszöbölésére az MNB igazgatósága határozatot hozott a bruttó elv bevezetéséről: csak fedezettel rendelkező tétel teljesülhet a rendszerben. Ez a GIRONET teljes átalakítását vonta maga után, ezért csak 1994. január 1. lett új indulási dátumként megjelölve. Ekkorra azonban nem készült el a rendszer, sem a bankok, sem az MNB nem voltak készen a csatlakozásra. A GIRONET üzembe állítása lekerült a napirendről, helyette a batch rendszerű, de fedezet vizsgálat elvégzésére alkalmas bruttó elvű Bankközi Zsíró Rendszer (BZSR) megvalósításáról született határozat, amely az eredeti on-line rendszer háttér megoldása lett volna. A BZSR 1994. november 18-án kezdte meg működését. (Kovács, 2010)

---

¹ A hat klíring bank könyvelését az MNB végezte.

² A giro elszámolás nettó elve azt jelentette, hogy a fizetések a nap folyamán minden feltétel nélkül teljesülnek, majd a nap végén derül ki, hogy volt-e a banknak elegendő fedezete a számláján a fizetési forgalmának kiegyenlítésére.

1. ábra: A Bankközi Zsíró Rendszer működési alapelvei
 Forrás: Saját szerkesztés Fogaras (1997) alapján

Az elszámolásforgalom fejlődése

A GIRO Zrt. tevékenysége

Az 1995-ös év volt az automatikus elszámolás első teljes éve. A teljes bankrendszer és az elszámolásforgalom kiemelkedő jelentőségű eseménye volt az új pénzforgalmi jelzőszámokra való átállás, amelynek zökkenőmentes megvalósulásában nem kis szerepet vállalt a klíringház. Ebben az évben alakult meg a Magyar Államkincstár, és bekapcsolódott a klíringrendszerbe. A MÁK elszámolásforgalmi szerepe 1998-ra válik jelentőssé, hiszen ekkor válik több száz intézménye is klíringtaggá, és adja a többségét a csoportos (munkabér) utalási tranzakcióknak. A háttérintézmény – mint bankközi szolgáltató – tevékenysége az első években meghatározó jelentőségűvé válik, eredményessége kihat az egész bankrendszer hatékonyságára is. 1996 volt a második olyan teljes év, amely során az elszámolásforgalom új rendszere éles üzemi alkalmazásban vizsgázott.

A Bankközi Zsíró Rendszer – a hazai pénzforgalom résztvevőivel kialakított eredményes együttműködésnek is köszönhetően – továbbra is hibamentesen működött. Az elszámolásforgalmi rendszer további fejlesztése, korszerűsítése, a szolgáltatások körének és színvonalának folyamatos bővítése, az alapfunkció teljesítése nagy üzembiztonsággal valósult meg.

1997-ben indult el a csoportos átutalás és a beszedési szolgáltatás is, az első típus 1013 db tranzakcióval, a másodikban viszont nem történt tranzakció.

A szakemberek ekkor hívják fel először a figyelmet a koncentrációra, mely szerint a megbízások 5%-a adja a forgalmi összeg 82,5%-át.

Az 1988-ban alapított hitelintézeti elszámolóház 1998-ban jubileumi évet zárt. Az eltelt időszak tapasztalatait összegezve megállapítható volt, hogy a GIRO Rt. – kialakított üzemeltetési rendje, a személyi, tárgyi feltételei, az informatikai és biztonsági rendszere alapján – alkalmas az elszámolásforgalom megbízható lebonyolítására.

1998-ban a csoportos átutalások forgalmának többsége a Magyar Államkincstár számlavezetési körébe tartozó intézményektől származott. Az év elején indult szolgáltatáshoz később hétszáznál több intézmény csatlakozott.

A csoportos beszedési megbízások számának felfutása kezdetben elmaradt a csoportos átutalásokétól. 1998 végén még csupán 7 klíringtag küldött beszedési kezdeményezést, és a beszedőként bejelentett cégek száma is csupán 81 volt.

1998. november 25-én a GIRO Rt. megkapta az ISO 9002 tanúsítványt. A BKR üzemeltetéséhez a GIRO Rt. 1998 novemberétől folyamatosan megkapta az ISO 9002 minősítést, 2002-től pedig már a fejlesztésre is kiterjedő ISO 9001:2000 tanúsítvánnyal rendelkezik a cég.

1999-ben az integráción kívüli takarékszövetkezetek (TÉSZ) közvetlen klíringtagként csatlakoztak az elszámolásforgalmi rendszerhez.

Ekkor a tranzakciók többségét még mindig a hagyományos egyedi átutalások teszik ki (73%), míg a csoportos megbízások részaránya ugrásszerűen emelkedett, s az összes tranzakciók számának 26%-át adták.

A Magyar Államkincstárral közös fejlesztés során a GIRO Rt. 2001 márciusában bevezette a postai kifizetési utalványok befogadására és feldolgozására szolgáló rendszert. Továbbfejlesztésre kerültek a csoportos fizetések a bruttó elvű elszámolási rendszer bevezetésével. Szintén 2001-ben valósult meg a felhatalmazás üzenetek küldésének és fogadásának korszerűsítése.

A következő évek általános célkitűzése az átláthatóság fokozása, az ügyfélközpontúság kialakítása, a hatékonyság növelése és az elszámolásforgalom zavarmentes megvalósítása volt. Bevezették a projekt kereteiben történő fejlesztést.

Az elszámolásforgalomba két új funkciót iktattak be. Az egyik a késői küldés, amely azóta lehetővé teszi a klíringtagok számára, hogy külön elbírálás nélkül, akár reggel hat óráig is küldhetnek feldolgozandó tételeket. A másik új funkció a banki számlaszámok formai ellenőrzése, ami jelentős egyeztetési munkát vett le a bankok válláról, pontosabbá és gyorsabbá téve a jóváírások teljesítését.

A GIRO Rt. megkezdi a Hiteles (elektronikus aláírás hitelesítési) szolgáltatást két bank és egy pénzügyi szervezet számára.

2003-ban az egyedi tranzakciók – továbbra is növekvő – darabszáma megközelítette a 100 milliót. Habár a csoportos tranzakciók számának növekedésétől az egyedi tranzakciók számának növekedése elmarad, még mindig nagyobb az egyedi tranzakciók részaránya. Ez az arány – a trendek alapján – hamarosan megfordul, hiszen a csoportos fizetési megoldások egyre nagyobb teret nyernek, és ezzel párhuzamosan az egyedi tranzakciók részaránya csökken. A csoportos tranzakciótípusokon belül megmaradt az átutalások és beszedések forintösszege között az eddig tapasztalt jelentős eltérés.

2003-ban az államkincstári intézmények száma meghaladja a 800-at.

2004-ben jubileumi (a cég kb. 15, az elszámolásforgalom 10 éves) évet zárt a GIRO Elszámolásforgalmi Rt. 2004 decemberében. Tíz év telt el azóta, hogy 1994. november 18-án az első elektronikus átutalást lebonyolította. Az elszámolásforgalom átlépte az éves 200 millió darabos határt.

Az átlagos tranzakcióértéket tekintve a csoportos átutalás és a csoportos beszedés között ahhoz hasonló nagyságrendi különbség tapasztalható, mint ami az egyedi és csoportos tranzakciók között. Ez azzal magyarázható, hogy míg a beszedések alapvetően a közüzemi számlák kiegyenlítésére használatosak, addig a csoportos átutalás döntően a nagyobb összegű munkavállalói bérkifizetés eszközeként szolgál.

A GIRO Rt. aktív szerepet vállal a Fizetési Rendszer Tanács által létrehozott munkacsoportok munkájában. A Tanács döntésének értelmében az egyik legfontosabb feladat a csoportos beszedések elterjesztése, arányának növelése, az ún. „sárga csekkes” befizetések visszaszorítása. 2005-ben a GIRO Rt. tevékenysége minden téren rekordokat döntött. Az elszámolásforgalom területén a legnagyobb, egy nap alatt feldolgozott tranzakciószám meghaladta a hárommillió darabot. Ebben az évben összesen 222 millió tranzakciót, 55,6 billió forint értékben számolt el hibátlanul a cég.

Magyarországon is megvalósult a határokon átnyúló, kis összegű euró átutalási rendszerhez, az EBASTEP2-höz való csatlakozás, melyet (HUNSTEP2) a GIRO Rt. az MNB-vel közösen vég-

zett el. A hibátlan belföldi – forint alapú – elszámolásforgalom mellett, Magyarországnak a 2005-ös EBASTEP2 rendszerhez való csatlakozásával a társaság tevékenysége már a nemzeti határokon átnyúló, euróban bonyolított fizetésekre is kiterjed. Az elkövetkező évek egyik legnagyobb kihívása a SEPA-hoz (Single Euro Payment Area / Egységes Európai Fizetési Övezet) való csatlakozás.

A törvényi előírásoknak megfelelően³ a cégelnevezés, a működési mód pontos feltüntetésének megfelelően, Rt.-ről Zrt.-re változott 2006-ban. Ettől az évtől kezdődőleg a GIRO Zrt. és a BISZ Zrt. csak elektronikus formában készíti el közös Éves Jelentését.

A feldolgozott klíringtranzakciók növekvő száma és értéke azt mutatja, hogy a magyar fizetési kultúra fokozatosan korszerűsödik és tér át a készpénzről a banki átutalásra. Az európai pénzforgalmi folyamatokban bekövetkező változásokra, illetve az euró bevezetésével kapcsolatos feladatokra tekintettel a GIRO Zrt. a Roland Berger stratégiai tanácsadó cég közreműködésével megkezdi a társaság hosszú-távú stratégiai koncepciójának kidolgozását.

A GIRO Zrt. szolgáltatásainak igénybevétele ebben az évben minden területen rekordokat döntött. A bankközi elszámolásforgalomban a napi átlagos feldolgozott tranzakciószám már éves szinten is meghaladta az egymillió darabot, valamint a napi átlagos elszámolt tranzakciók értéke a 262 milliárd forintot. November és december egy-egy kiemelkedő napján a tranzakciószám meghaladta 3,2–3,3 millió darabot.

A BISZ Zrt.-nél az ügyviteli és a Központi Hítelinformációs Rendszer (KHR) harmonizációja a GIRO Zrt. szolgáltatásaival, rendszereivel, eszközeivel megkezdődött, amelyeknek eredményeként költséghatékonyabb, korszerűbb szolgáltatást tud a cégcsoport biztosítani ügyfelei számára.

A GIRO Zrt. igazgatósága elfogadta a Roland Berger tanácsadó cég bevonásával elkészített hosszú távú stratégiát (GIRO, 2/2007/3). A GIRO Zrt. missziója: Elsősorban a magyar pénzügyi szektor kiemelt elszámolásforgalmi és kreditbüro szolgáltatója, melyet megkülönböztet bizalmi adatkezelése és megbízhatósága. A Stratégia az elsődleges elszámolásforgalmi feladat mellett kiemelten említi az EURO magyarországi bevezetésére való felkészülést, a hitelreferencia és kockázatkezelést támogató szolgáltatásokat, továbbá a mérethatékonyságot, versenysemlegességet, biztonságos működést, átláthatóságot valamint – a kor irányának megfelelően – az ügyfélcentrikusságot és hozzáadott értékű szolgáltatásokat.

A GIRO Zrt. csatlakozott a 2008-ban megalakult Magyar SEPA Egyesülethez, így a társaság a tavalyi évhez hasonlóan aktívan részt vesz a SEPA⁴ hazai bevezetésének szakmai előkészítésében.

Szolgáltatásfejlesztési tervének középpontjában az elszámolásforgalmi rendszer alapszoftvercseréjének, az InterGIRO projekt első fázisának megvalósítása állt. Összhangban a közép- és hosszú távú stratégiával a cég jelentős mértékben átalakította a szolgáltatási struktúráját, amelynek eredményeként letisztult, átlátható és kiszámítható működést, az üzleti kockázatok minimalizálását, a rendelkezésre állás definiálását és a szolgáltatások hatékonyabb megvalósítását érték el.

2008-ban – az előző évvel ellentétben – az egyedi tranzakciók darabszámának növekedési üteme alacsonyabb volt, mint a csoportos fizetési módoké.

A BISZ Zrt.-nél a növekedés a lakossági rendszerben mintegy 15%-kal, a vállalkozói rendszerben pedig 31%-kal haladta meg az előző évet.

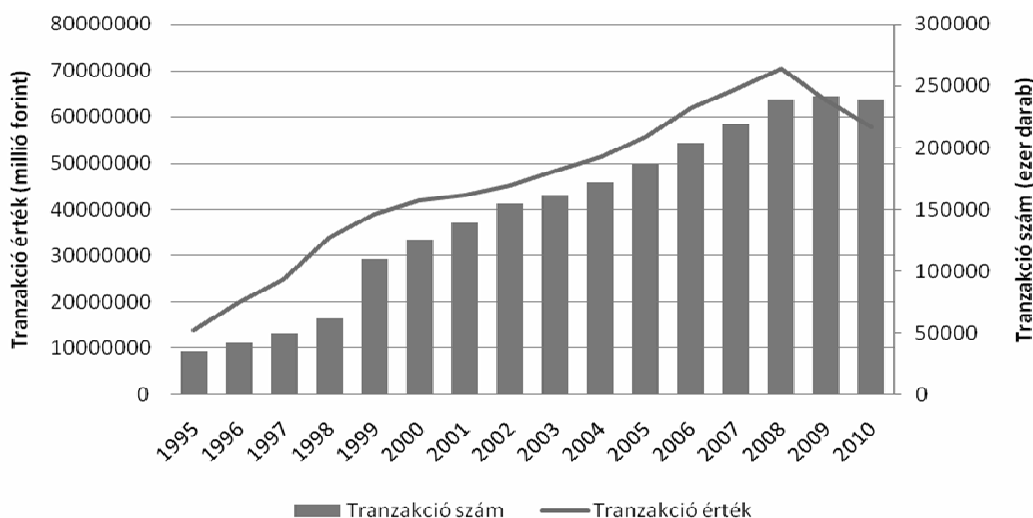
A világgazdasági válság hatása a klíringforgalomban is éreztette hatását (2. ábra). A klíringtranzakciók 289 milliós darabszáma az elmúlt években tapasztalt 8 %-os növekedéssel szemben csak 2%-os növekedést mutatott. Míg a feldolgozott klíringtranzakciók összértéke 9,7%-kal csökkent, értéke 63,5 billió forint volt.

³ 2005. évi LXII. tv. 165. §-ával módosított 1997. évi CXIV. tv. 177.§ /4/. bekezdés

⁴ Single European Payments Area – Egységes Euró Pénzforgalmi Övezet

A BISZ Zrt. is a válság negatív hatásiról számolt be: a vállalati élő szerződések száma 5,4%-kal csökkent, a lakossági (ez a rendszer negatív listás!) fennálló hitelmulasztások száma 56%-kal nőtt, így a rendszerben összesen már 790 ezer természetes személy szerepel.

A BISZ Zrt.-vel az elmúlt években előkészített sinergiahatások megvalósításra kerültek, így a pénzügy és a HR után az informatikai üzemeltetési tevékenységek is átkerültek a GIRO-ba.

2. ábra: Az elszámolási tranzakció-forgalom alakulása
Forrás: Saját szerkesztés a GIRO Zrt. adatai alapján

A klíringforgalom tekintetében 2010-ben a szakemberek már pozitív irányú elmozdulásra számítottak, de a tényleges forgalom nem igazolta a várakozásokat, bár ennek okai nagyrészt az elszámolásforgalmi tranzakciók sajátosságaiban rejlenek. A válság megfigyelhető negatív hatásai ellenére 2010-ben új napi forgalmi rekord született (4.218.455 darab). A napi forgalom további három alkalommal haladta meg a 3 milliós darabszámot, és 21 alkalommal a 2 milliós határt.

Elszámolásforgalmi ügyfélkör

A klíringtagok köre kezdetben folyamatosan bővült (az indulási évi 43-ról 2000-re 55-re nőtt), majd stagnálást figyelhetünk meg. Az egyes hitelintézetek megszűnése vagy kivonulása, új pénzügyintézetek piacra lépése, összeolvadások, szétválások stb. miatt a tagok száma és összetétele kis mértékben évről évre változott. A korai növekedés elsősorban a Takarékbank alól kivált ún. TÉSZ-es takarékszövetkezetek 1999-es egyéni csatlakozásának volt az eredménye. A klíringtagok száma 2011. április 1-i állapot szerint 54 (3. ábra).

A klíringtagok mellett léteznek ún. „nem klíringtag hitelintézetek” - megközelítőleg kétszáz intézmény -, amelyek levelezett bankként valamely klíringtagon, azaz levelező bankon keresztül, közvetett módon kapcsolódhatnak a BKR-hez.

Alsónémedi és Vidéke Takarékszövetkezet	Magyar Cetelem Bank Zrt.
AXA Bank Europe SA Magyarországi Fióktelepe	Magyar Export-Import Bank Zrt.
Banco Popolare Hungary Bank Zrt.	Magyar Nemzeti Bank
Bank Of China (Hungária) Zrt.	Magyarországi Volksbank Zrt.
BNP PARIBAS Magyarországi Fióktelepe	Mecsekkörnyék Hitelszövetkezet
Budapest Hitel -és Fejlesztési Bank Nyrt.	Mecsekvidéke Takarékszövetkezet
CIB Közép - európai Nemzetközi Bank Zrt.	Merkatil Bank Zrt.
Citibank Europe Plc. Magyarországi Fióktelepe	MFB Magyar Fejlesztési Bank Zrt.
Commerzbank (Budapest) Zrt.	MKB Bank Zrt.
Credigen Bank Zrt.	Nagykátai és Vidéke Takarékszövetkezet
Crédit Agricole Corporate and Investment Bank Mo.-i Fióktelepe	Országos Takarékpénztár és Kereskedelmi Bank Nyrt.
Dél-Dunántúli Regionális Bank Zrt.	Oberbank AG Magyarországi Fióktelep
Deutsche Bank Zrt.	Örkényi Takarékszövetkezet
Erste Bank Hungary Zrt.	Pilisvörösvár és Vidéke Takarékszövetkezet
FHB Földhitel - és Jelzálogbank Nyrt.	Porsche Bank Zrt.
FHB Kereskedelmi Bank Zrt.	Raiffeisen Bank Zrt.
Fundamenta-Lakáskassza Lakástakarékpénztár Zrt.	Soltvadkert és Vidéke Takarékszövetkezet
FÜZES Takarékszövetkezeti Hitelintézet	SOPRON BANK BURGENLAND Zrt.
Gránit Bank Zrt.	Szarvas és Vidéke Takarékszövetkezet
Hajdúdorog és Vidéke Takarékszövetkezet	Széchenyi István Hitelszövetkezet
Hanwha Bank Magyarország Zrt.	Szegvár és Vidéke Takarékszövetkezet
ING Bank N.V. Magyarországi Fióktelepe	Szentesi Hitelszövetkezet
KDB Bank (Magyarország) Zrt.	Takarékbank Zrt.
Kereskedelmi és Hitelbank Zrt.	TISZA Takarékszövetkezet
Központi Elszámolóház és Értéktár (Budapest) Zrt.	Tiszántúli Első Hitelszövetkezet
MagNet Magyar Közösségi Bank Zrt.	Turai Takarékszövetkezet
Magyar Államkincstár	UniCredit Bank Hungary Zrt.

3. ábra: A Bankközi Klíring Rendszer tagjai (2011. április 1-i állapot)
 Forrás: Saját szerkesztés a GIRO Zrt. adatai alapján

Díjszabás

A működés első évében az elszámolásforgalmi adatok alapján elegendő tapasztalat halmozódott fel a pénzforgalom alakulásáról, a trendekről és tranzakció típus arányokról. Így jól modellezhető, érzékelhető nagyságú díj csökkentés kerülhetett bevezetésre 1996. január 1-ével.

1997-ben a klíring díjak többször módosultak, a minimum díjak 5 Ft-ról 8 Ft-ra emelkedtek, hogy jobban tükrözzék a tranzakciós költségeket, ugyanakkor az értékfüggőség 0,25%-ról 0,21%-ra csökkent, de megmaradt az %-es díj, hiszen a nagyobb értékhez nagyobb pénzügyi felelősség tartozik.

1999-ben a díjak tovább csökkentek, az ezrelékes díj 0,21%-ról 0,11%-ra, a maximum díj az addigi 1.000 Ft-ról 800 Ft-ra.

2000-ben a díjak újfent csökkentek, az ezrelékes díj 0,11%-ról 0,1%-ra, a maximum díj 800 Ft-ról 400 Ft-ra, miközben a beszedési megbízási díj az addigi 4 Ft-ról 5 Ft-ra emelkedett. A csoportos megbízási díjaknál a minimum díj az addig 5 Ft-ról 6 Ft-ra nőtt, az ezrelékes díj pontosan követte a klíringstruktúra ezrelékes díjait, a megbízási díj pedig az addigi 14 Ft-ról 16 Ft-ra

emelkedett, a közvetlen befogadás (ez a MÁK-ot jelenti) díja az 1998-as 0,33%-ról, 1999-ben 0,3%-re, majd 2000-ben 0,29%-re csökkent.

2001-ben a következő díjlemek csökkentek: maximum díj, közvetlen benyújtású minimum és ezrelékes díj.

2002-ben az elszámolásforgalmi díjak tovább csökkentek, minimum díjak emelkedtek, maximum díjak közel 50%-kal csökkentek; a díjterhelés összességében csökkent. Terv készült az egységes tranzakciós díj 2006-os bevezetésére.

2003-ban további haladás történik az elszámolásforgalmi egységes díjpolitika irányába: a minimum díjak nőnek, a maximum díjak pedig csökkennek.

Az elszámolásforgalom indulásától 2006-ig a klíringtagok az átutalt tranzakciók összege alapján fizettek díjat. A GIRO Zrt. 2006.-ban bevezette az összegfüggetlen, egységes tranzakció-alapú díjazást (20 Ft/tétel) (GIRO, Igazgatósági Előterjesztés, 7/2009/2). A 2010-es tranzakciós díj (17 Ft/tétel) több mint 150-szer kisebb, mint az 1995. évi maximum díj volt.

BISZ Zrt.

A BISZ Zrt.-t 1994. február 15-én zártkörű részvénytársaságként nyolc vezetőbank alapította a hitelnyújtás kockázatát csökkentő hitelinformációs adatbázis létrehozására. 1996-ban egy tőkeemelésnek köszönhetően a tulajdonosi kör öt új pénzügyi vállalkozással bővült.

A Bankközi Adós- és Hitelinformációs Rendszer (BAR) 1995-ben kezdte meg működését a vállalkozások hitel- és hiteljellegű szerződéseinek teljes körű nyilvántartásával. A rendszert a pénzügyi intézmények töltik fel vállalkozási és lakossági hitelinformációs adatokkal és ők is használják hitelbírálati folyamataikban.

Az 1996. évi CXII. törvény (Hpt.) jelentősen bővítette az adatbázist felhasználók körét, hiszen a hitelintézetek, szakosított hitelintézetek mellé valamennyi pénzügyi intézmény, valamint a befektetési hitelt nyújtó befektetési társaságok csatlakozását is előírta.

1997-ben a Hpt. módosítása megteremtette a természetes személy hiteladósok negatív listás nyilvántartásának jogi alapjait. Ennek köszönhetően a BISZ Zrt. 1998-ban megnyitotta az ilyen személyek hitelmulasztásainak nyilvántartására szolgáló rendszerét.

A rendszer fejlődésében a következő mérföldkövét a 2000. évi CXXIV. törvény jelentette. A Hpt.-nek ez a változtatása ismét jelentősen növelte a BAR hatálya alá tartozó adatok körét, így az kibővült a vállalkozási sorban állások, kártyaelfogadóhely visszaélések és a lakossági bankkártyavisszaélések nyilvántartásával.

2003 májusában a tulajdonos pénzügyi intézmények részvényeiket eladták a szintén pénzügyi intézmények tulajdonában lévő GIRO Elszámolásforgalmi Rt.-nek, és ezzel a GIRO Rt. vált a BISZ Rt. kizárólagos tulajdonosává.

Ez előtt a BISZ Zrt. és a GIRO Rt. tulajdonosi köre és tulajdonosi aránya szinte azonos volt. Ezen felismerés és a lehetséges szinergiahatások miatt kezdeményezte Legeza Péter a BISZ Rt. megvásárlását. A közel azonos tulajdonosi arányok miatt a vételárát alacsonyan lehetett tartani (Lásd a következő évek magas nyereségességét!). A GIRO Rt. a BISZ Rt. megvásárlásával, az adósnilyvántartó rendszer információival teszi teljessé az adatszolgáltatását. Az elektronikus aláírás hitelesítési szolgáltatásával és tapasztalatával pedig a magasabb elektronikus biztonsági megoldások hitelintézeti bevezetését támogatta.

2005-ben a BISZ Zrt. új szolgáltatásként elindította a BAR hiteljelentést, ami egy komplett ügyfél riport formájában jeleníti meg az ügyfél hitelreferencia adatait.

2006. január 1-jétől hatályos Hpt. részletesen meghatározta és törvénybe foglalta a Központi Hitelinformációs Rendszerre vonatkozó szabályokat. Ennek következményeként változtak a vállalkozási és a lakossági rendszer szabályai és adatai is. Ezen kívül a törvény bevezette a szándékos hamis adatközlés miatt elutasított lakossági hitelkérelmek nyilvántartását, valamint a referenciaadattal kapcsolatos per, illetve a referenciaadat-átruházás intézményét. A törvény által előírtak teljesítését követően a BAR átalakult, és Központi Hitelinformációs Rendszer (KHR) néven működik tovább.

Technikai, informatikai fejlesztések

Az általunk áttekintett időszakban két fontos informatikai rendszer, korábban a BKR, majd az InterGIRO rendszer szolgálta ki a hazai elszámolásforgalmat. Az alábbiakban ezekről esik szó.

BZSR/BKR:

1992 augusztusában a francia BULL cég bemutatta és átadta az elkészült elszámolásforgalmi rendszerét. Az általuk szállított nagygépes (DPS8), fedezetvizsgálat nélküli nettó elszámolású GIRONET rendszernek nem volt háttér megoldása, ezért döntés született egy PC hálózaton kifejlesztendő tartalék rendszer a TZSK (Tartalék Zsíró Központ) létrehozásáról, melynek fejlesztése 1993 októberében indult. A bruttó elszámolás mellett való döntés után ez az eredetileg tartaléknak szánt rendszer került előtérbe és kezdte meg működését immáron Bankközi Zsíró Rendszer (BZSR), majd Bakközi Klíring Rendszer (BKR) néven. A BKR 1994-es éles indulásától kezdve az 1998. évi leállításáig egyetlen napon sem hibázott, nagyságrendileg 2 milliárd tranzakciót dolgozott fel.

InterGIRO:

A 2009-es év során hosszú előkészítést és mindenre kiterjedő, alapos tesztelést követően november 2.-i elszámolási nappal bevezetésre került az InterGIRO, a GIRO Zrt. új elszámolásforgalmi rendszere (GIRO, Igazgatósági határozat, 7/2009/4). A néhány hetes pilot és négy hetes hibamentes párhuzamos működést követően a korábbi elszámolómű végleg nyugdíjazásra került. A korszerű, Java-alapú, a további fejlődéshez is jó alapot nyújtó alkalmazást a Montran Corporation (New York, Egyesült Államok) szállította, amelynek több mint 35 országban működik klíringsoftvere.

Az InterGIRO platform 2009 novemberében kezdte meg működését és az eddigiekben beváltotta a hozzáfűzött reményeket, a működési tapasztalatok kedvezőek. Az elszámolásforgalmi szolgáltatás rendelkezésre állása megfelelt az elvárt szintnek.

Az InterGIRO továbbfejlesztésével, az InterGIRO2 projekt keretein belül fog megvalósulni hazánkban a napon belüli többszöri elszámolás, amelyet az 5. pontban tárgyalunk bővebben.

Szolgáltatások fejlődése az elmúlt másfél évtizedben informatikai szemszögből

1995-ben az elszámolóház az MNB megbízásából elkészítette – elsősorban a bankok és a nagy ügyfélkörrel rendelkező gazdálkodó szervezetek számára – a régi és az új számlaszámok megfeleltetését megkönnyítő, CD-n forgalmazott adatbázist és számítógépes programot, valamint kialakította és működtette az egyedi számlaszámok telefonos lekérdezésére alkalmas GIROPHONE szolgáltatást. Az év fontos eseménye volt továbbá a GIROMAIL levelezőrendszer elindítása.

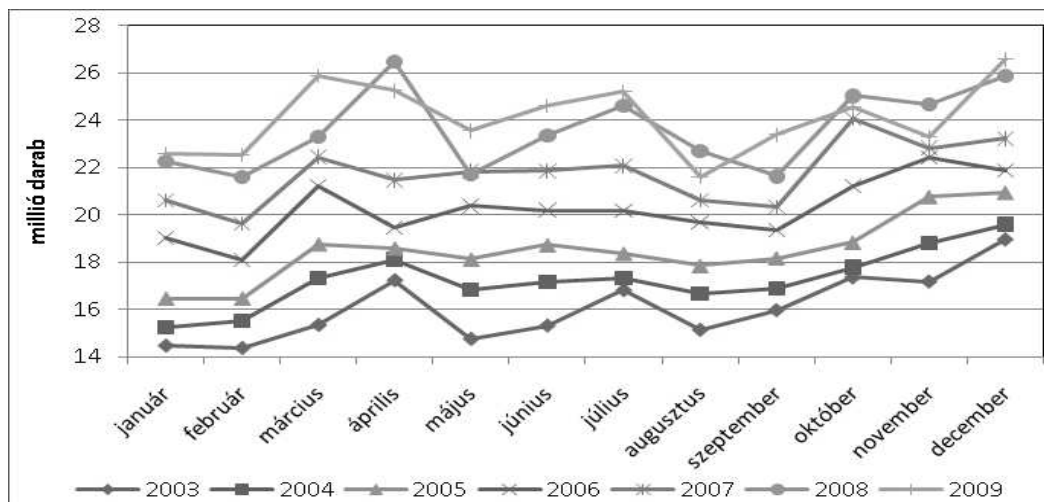
A bankrendszer ebben az évben tért át az új bankszámla számokra. Ekkor kerül kidolgozásra a közvetlen terhelések (csoportos beszedések) szabványosított központi megoldása is az MNB koncepciója alapján.

1998-ban megindult a felkészülés az évezredváltás informatikai megoldására (Y2K), majd 1999-ben a pénzügyi ágazat banki része a GIRO Elszámolásforgalmi Rt. támogatásával készült fel arra, hogy a millenniumi évben a fizetési forgalom a szokásos menetben folyhasson.

Ekkortól számol a cég az éves elszámolásforgalom szezonálisával (4. ábra), és ezen évtől robban be (egy év alatt megharmincszorozódott!) a csoportos fizetések forgalma is.

Habár jelen tanulmánynak nem célja a szezonális elemzése, a tranzakciók számának havi alakulásával kapcsolatban megjegyzendő, hogy azt számos tényező befolyásolja. Ilyen alapvető tényező például, hogy hány munkanap van az adott hónapban (hétvégék száma, állami és egyházi

ünnepek stb.). Emellett a kirajzolódó tendenciák okai lehetnek adóhatáridők, 13. és 14. havi nyugdíjak és egyéb hatások.

4. ábra: A feldolgozott tranzakciók számának havi alakulása

Forrás: GIRO Zrt.

A 2000-es év fontos fejlesztést, a szakaszos elszámolás szeptember végi bevezetését és a kommunikációs szolgáltató-váltást követő átépítést és az adatközpont-kialakítást hozta magával. A társaság 4 órával hosszabbította meg a banki fogadási időt a szakaszos elszámolás beindításával. Harminc klírintagnál lecserélték a 3 évnél régebbi végponti eszközöket.

A GIRODAT Rt. 2002. év eleji integrálásával a GIRO Rt. létrehozta a GIRinfo Adatszolgáltatást azzal a céllal, hogy közhiteles és publikus adatbázisok elérésének biztosításával elősegítse a pénzintézetek hitelezési kockázatának csökkentését.

2003-ban az elszámolásforgalomban több jelentős fejlesztés történt. Megvalósult a közvetlen benyújtású, csoportos fizetések funkcióinak bővítése. A banki végpontok frissítése mellett új hálózatfelügyeleti rendszer kiépítését fejezték be. A GIRO a klíringbiztosításra vonatkozó Üzletmenet Folytonossági Tervet dolgozott ki, melynek éles üzemi tesztelését az év közepén elvégezte. Elkészült az Informatikai Biztonsági Konceptió és Politika; a társaság által elvárt viselkedési normákat tartalmazó Etikai Kódexet az év első felében jelentették meg.

2004 szeptemberében döntés született arról, hogy Magyarország csatlakozzon a határokon átnyúló, kis összegű euró átutalási rendszerhez, a STEP2-höz. Ennek technikai megvalósítását az MNB kifejezett kérésére a GIRO Rt. elvállalta.

A társaság belső életében a szintén ez év során bevezetésre került Vállalat Irányítási Rendszer új szint hozott. Megvalósult az elektronikus dokumentumkezelés és archiválás, az adattárház létrehozásával száműzték a papír alapú munka jó részét napjaikból.

2005-ben a GIRinfo Adatszolgáltatásnál sikeresen végrehajtottak egy korszerűbb platformra történő áttérést.

Kiemelkedő projektje volt ennek az évnek az elszámolásforgalmi rendszer teljes infrastruktúrájának a lecserélése. Tovább folyik a GIRONet (napjainkban: GIROHáló), a társaság saját, védett kommunikációs hálózatára épülő adatátviteli szolgáltatásának fejlesztése. Elkezdődik az előkészítése az egy évtizede működő BKR elszámolómű cseréjének.

A GIRinfo szolgáltatást 2007-ben már 80 ügyfél vette igénybe, csaknem másfél millió lekérdezést végrehajtva. A cég partnerei az innen nyert információkkal lényegesen megbízhatóbbá tették kockázatértékelési rendszerüket.

2008-ban a GIRinfo Adatfeldolgozási Szolgáltatás tranzakciós forgalma a kedvezőtlen makrogazdasági folyamatok ellenére 20%-kal nőtt az ügyfélkör bővülése mellett: az év végére 87 ügyfél vette igénybe egyablakos kiszolgálással, on-line módon a szolgáltatást. A válság hatására azonban a GIRinfo adatszolgáltatás lekérdezési tranzakcióinak a száma jelentősen csökkent. Az elmúlt 7 év látványos emelkedése után nagy esés következett. A havi lekérdezések átlagos száma 2008-ban még 146.737 volt, 2009-ben már csak 98.798, sőt 2010 első öt hónapjában további csökkenés eredményeként csak 83.523 darab.

A 2009-es év során hosszú előkészítést és mindenre kiterjedő, alapos tesztelést követően november 2.-i elszámolási nappal bevezetésre került az InterGIRO, a GIRO Zrt. új elszámolásforgalmi rendszere (GIRO, Igazgatósági határozat, 7/2009/4). A néhány hetes pilot és négy hetes hibamentes párhuzamos működést követően a csaknem napra pontosan 15 esztendeje üzemelő elszámolómű végleg nyugdíjazásra került.

A GIRO Zrt. menedzsmentje, tulajdonosok

Vasvári György ügyvezető - majd vezérigazgató - (1988-1992) készíti elő a cégalapítást, indítja be a céget és készíti elő az SG2-BULL alapú elszámolási rendszer bevezetését. Ez a rendszer bizonyos banki funkcionális igények költségvonzata és banki érdekek miatt nem került éles üzembe.

Szamosi László vezérigazgató (1992-2001) saját fejlesztésben valósította meg az első éles üzembe is állított elszámolóművi szoftvert, a BKR-t és vezeti a céget eredményes gazdálkodási/növekedési pályára.

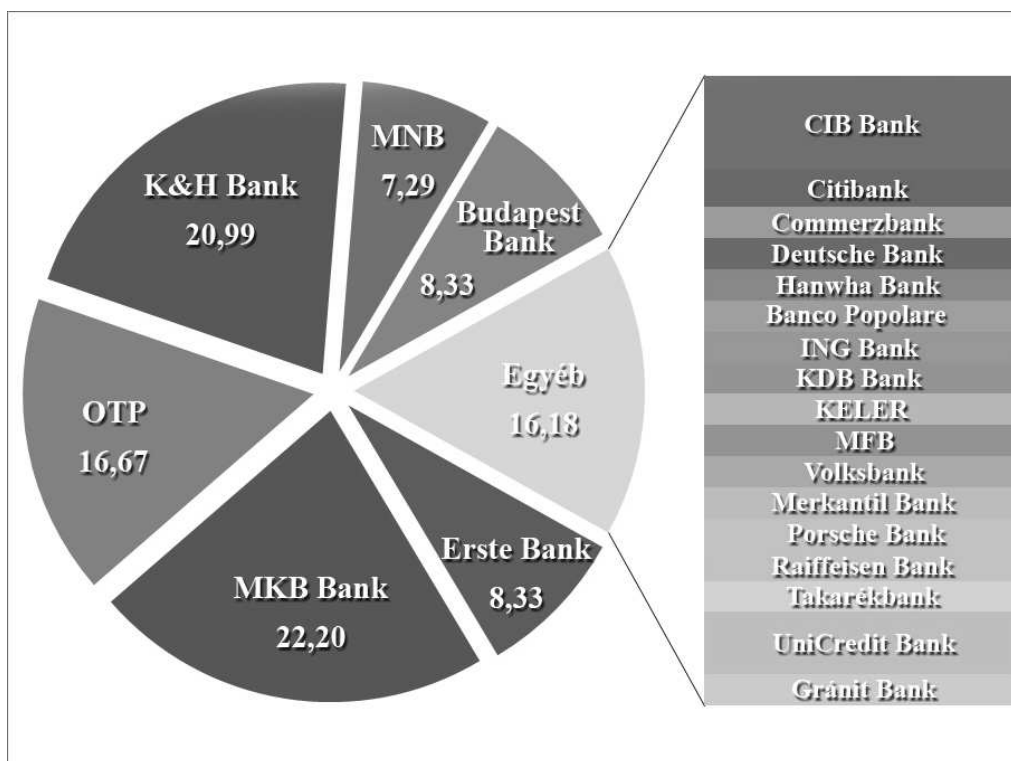
Legeza Péter elnök-vezérigazgató 2001. november 1. óta irányítja az elszámolóház működését. Megválasztása a Magyar Nemzeti Bank kezdeményezésére történt, azzal a céllal, hogy a cég működése átláthatóbb és takarékosabb legyen. Legeza Péter ezt megelőzően az Interinvestnél (az Inter-Európa Bank elődjénél), a Citibanknál, a Westdeutsche Landesbanknál, a Postabanknál, majd a Magyar Nemzeti Bank tanácsadójaként kamatoztatta tudását.

A Giro Zrt.-nél számos új szolgáltatással, köztük adatszolgáltatási (GIRinfo) és központi hitelinformációs szolgáltatásokkal (BISZ Zrt. megvásárlása) bővítette a cég tevékenységi körét. Új informatikai alapokon a Montran Co-val együttműködve új elszámolási szoftvert (InterGiro) vezetett be. Irányítása alatt a klíringszolgáltatás látványosan fejlődött, jelenleg pedig az eddigi legjelentősebb fejlesztés, a napon belüli elszámolás és a SEPA formátum bevezetésének előkészítése zajlik.

Tulajdonosi szerkezet

1988-ban, az alapításkor a Giro Rt. 504 millió forint alaptőkével rendelkezett. Az alaptőke további részvény kibocsátásokkal folyamatosan emelkedett: 1992-ben 50 millió, 1993-ban 30 millió, 1994-ben 30 millió, 1995-ben 5 millió névértékű, 1996-ban 5 millió forint névértékű részvények kibocsátásával. 1996-ban a cég a saját vagyona terhére a jegyzett tőkéjét a háromszorosára, 1.872 millió Ft-ra emelte. 1997-ben ismét a saját vagyon terhére történt alaptőke emelés, így ettől az évtől 2496 db egyenként 1.000.000 Ft névértékű, névre szóló részvényből tevődik össze a cég jegyzett tőkéje.

A GIRO Zrt. részvényesei a társaság alaptőkéjét közel 2,5 milliárd forintra emelték fel az elmúlt évek során (összesen 2496 db részvény, minden részvény névértéke 1millió forint).

5. ábra: Az egyes tulajdonosok részesedése a GIRO Zrt. részvényeiből (%)

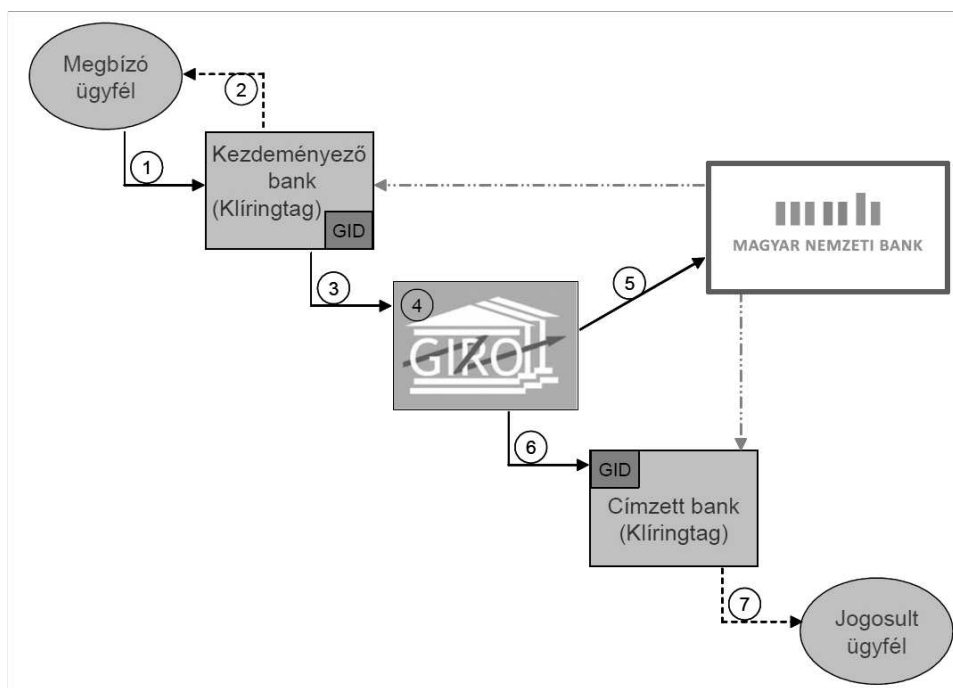
Forrás: Saját szerkesztés a GIRO Zrt. adatai alapján

Bár a klíringtagok (a BKR-hez közvetlenül csatlakozó hitelintézetek) száma nagyjából állandó, 2000. óta a részvénytulajdonosok száma a fúziók és a megszűnések eredményeként folyamatosan csökken. Az 1995. évi 43 részvény-tulajdonossal szemben 2011-ben 23 részvénytulajdonosa volt a GIRO Zrt.-nek.

A BKR jelenlegi működése

A magyarországi bankközi fizetési forgalom elszámolása teljes mértékben elektronikus úton történik. Ez két módon, a BKR illetve a 1999-ben bevezetett VIBER (Valós Idejű Bruttó Elszámolásforgalmi Rendszer) - melyet az MNB működtet - alkalmazásával valósul meg.

A GIRO Zrt. által működtetett BKR a nemzetközi iránymutatásoknak és a legjobb gyakorlatnak (best practice) megfelelő olyan elszámolási rendszer, amely kiépítettségével lehetővé teszi a belöldi bankközi pénzforgalom mindennapi zavartalan működését. A Bankközi Klíring Rendszer biztosítja, hogy a Hitelintézetek az ügyfelek számára korszerű és magas színvonalú pénzforgalmi szolgáltatásokat kínálhassanak. A hitelintézeti igényeknek megfelelően a tárgynapi tranzakciók a következő elszámolási nap reggelére a Klíringtagok számláján elszámolásra kerülnek, így ezután az ügyfél számláján jóváírhatóak. (GIRO Zrt.)

6. ábra: Egyedi tranzakciók folyamata a BKR-ben

Forrás: GIRO Zrt.

A folyamat lépései:

1. Megbízás benyújtása [T-1 napra].
2. Megbízó ügyfél számlájának terhelése [T-1 napon] (megjelenítés a számlakivonaton).
3. Bankközi tranzakció indítása [T-1 nap].
4. Tranzakció fogadása, elszámolása (figyelembe véve a keretet) és a bankközi pozíció kiszámítása [T elszámolási napra] a BKR-ben.
5. Bankközi pozíció továbbítása és fogadása [T elszámolási napra], a banki számlák terhelése és jóváírása, a bankok értesítése.
6. Tranzakció továbbítása és fogadása [T elszámolási napra].
7. Jogosult ügyfél számlájának jóváírása (megjelenítés a számlakivonaton).

A BKR csak olyan tranzakciót számol el, amelynél a megbízó ügyfél és a jogosult ügyfél számláját különböző klíringtag vezeti.

A magyarországi elszámolásforgalom jövője

A 2002-2010. közötti időszakot magyar elszámolásforgalom történetének legaktívabb korszakának tekinthetjük. Ez idő alatt a magyar hitelintézeti elszámolóház, a GIRO Zrt. sikeresen bővítette tevékenységét adatszolgáltatási (GIRinfO) és központi hitelinformációs szolgáltatásokkal (BISZ Rt. megvásárlása), drasztikusan csökkentette az elszámolásforgalmi díjakat és új informatikai alapon új elszámolási szoftvert (InterGiro) vezetett be. A cég és vezetői aktivitásukkal tevékenyen részt vállaltak az elszámolásforgalommal kapcsolatos hazai és EU-s fejlesztési irányok meghatározásában.

Napjainkban az elszámolóház és a teljes hazai bankszektor eddigi talán legnagyobb kihívása előtt áll. A BKR és VIBER elindulásával azt mondhatjuk hogy a hazai elszámolási rendszer akkoriban Európa élvonalába tartozott, mára azonban számos tekintetben előrébb jár az európai országok jelentős része, ami önmagában is indokolja a felzárkózást.

Hazánk a közeljövőben az Európai Unió 18. országaként, a belföldi átutalások tekintetében az összes klíringtagra vonatkozóan megvalósítja az aznapi elszámolást és – ezzel párhuzamosan – bevezeti a SEPA formátumot. Az InterGIRO2 néven futó országos projekt keretében létrejövő új elszámolási rendszer 2012. július 2-től fog működni. Ez a változás mérföldkő lehet a hazai elszámolásforgalom történetében és várhatóan jelentős hatást fog gyakorolni nem csak a bankszektorra, de a gazdasági élet egészére.

Egyértelműen jelentős változást fog okozni és elszámolásforgalmi szempontból is komoly felkészülést igényel az euro bevezetése is, ez azonban jelen állás szerint újra meglehetősen távolinak tűnik. Ugyanakkor a SEPA fizetési szabványok már a forint fizetési forgalomban történő alkalmazása jelentősen meg fogja könnyíteni a pénznemváltásból eredő nehézségek leküzdését.

Napon belüli elszámolás

Jelenleg Európában számos különböző fizetési rendszer működik. Ezek működtetői szintén nagy változatosságot mutatnak a kis értékű és/vagy nemzeti elszámolóházaktól egészen az EBA STEP2 páneurópai elszámolóházig. Számos EU tagállamban ezek a szervezetek napon belüli elszámolási szolgáltatást is nyújtanak, ezek azonban nagy mértékben eltérőek lehetnek (pl. az ügyfélkör, díjszabás tekintetében). A mai helyzetet tekintve azonban Magyarország ebből a szempontból mindenképpen elmaradottnak tekinthető, mivel hazánkban továbbra sincs ilyen lehetőség.

Ezen változtathat a 2010. július 2-án elindult „SEPA szabványok alkalmazásával összekötött napközbeni elszámolás bevezetése”, vagy más néven InterGIRO2 (IG2) projekt, melynek célja, hogy a belföldi, nem papír alapú átutalások tekintetében 2012. július 1-ig az összes klíringtagra vonatkozóan bevezetésre kerüljön az aznapi elszámolás és a SEPA formátum. Ez olyan új kihívás elé állítja a teljes magyar banki szektort, amilyennel a modern automatizált elszámolóház, a GIRO Rt. megalapítása óta nem találkozott. A várakozások szerint a projekt megvalósulása esetén az átutalások SEPA szabvány alapon fognak végbemenni és nagy részük 1-2 órán belül jóváírásra kerül, ami a pénz- és elszámolásforgalom komoly átalakítását jelenti. A szükséges fejlesztések a bankok teljes informatikai, operációs és folyamatszervezését áthatják.

Egységes Euro Pénzforgalmi Övezet (SEPA)

A tagállamok gazdasági integrációja az Európai Unió leglényegesebb célkitűzései közé tartozik. Ezen cél megvalósulásának fontos eleme a tőke, az áruk és a szolgáltatások szabad áramlása. Az EU területén azonban az volt tapasztalható, hogy a tagállamok közötti pénzforgalom az egyes országok belső pénzforgalmához képest lassú és drága, ami korlátozni látszott a gazdasági integráció elmélyülését. Továbbá az euró 1999-es bevezetése és a nagy összegű eurofizetési műveleteket teljesítő közös fizetési rendszer, a TARGET⁵ létrehozása ellenére az euroövezetben a kis összegű elektronikus fizetési műveleteket továbbra is más-más módon dolgozzák fel. Ez indokolta egy közös európai fizetési térség, a SEPA létrehozását. (Bartha, 2003.)

Hazánkban a SEPA átutalás (HCT⁶) előreláthatólag a napközbeni elszámolással egy időben vezethető be, a két feladat a jelenleg is folyamatban lévő InterGIRO2 projektben egyesült. (InterGIRO2 Üzleti kézikönyv v0.1, 2010)

Az új rendszer indulásának napjától egy ideig csak SEPA típusú átutalást lehet majd elszámolni, később ehhez csatlakoznak a SEPA beszedés konstrukciók is. Előreláthatóan 2012 és 2015 között a régi és új fizetési és elszámolási eljárások párhuzamosan használhatók lesznek, igaz erőteljes korlátozásokkal.

⁵ Trans-European Automated Real-time Gross Settlement Express Transfer System

⁶ Hungarian Credit Transfer: forintalapú SCT (SEPA Credit Transfer)

Összefoglalás

Az elmúlt másfél évtized meghatározó volt a magyar elszámolásforgalom történetében, az automatikus elszámolás kialakulásában és fejlődésében. Tanulmányunkban ezen időszak történéseit igyekeztünk bemutatni.

Első teljes éve, azaz 1995 óta a bankok közötti elszámolást igénylő átutalási és beszedési megbízások lebonyolítására szolgáló Bankközi Klíring Rendszer gyakorlatilag hibátlan működtetéssel biztosította a gazdaság működtetéséhez szükséges pénzforgalmat. Az Egyesült Államok ingatlanpiacáról induló, majd a világ egészére kiterjedő gazdasági válságig a hazai elszámolásforgalom évről-évre kimagasló növekedési ütemet ért el. Ennek a sikernek a háttérében a klíringház, azaz a GIRO Zrt. áll, amely folyamatosan bővülő szolgáltatásokkal és emelkedő technikai színvonalon látja el feladatát. Megbízható működését nemzetközileg elismert szakértő szervezetek többszöri auditja is bizonyítja. Tevékenységét mára közszolgáltatásnak tekintik, s a fejlődés (pl. SEPA) révén a gazdaság élénkítésnek is egyik lényeges eleme.

A múlt és a jelen sikerein túl nem mehettünk el szó nélkül a jövő kihívásai mellett sem, hiszen több folyamatban lévő és jövőbeli változás miatt is kíváncsian tekinthetünk az elkövetkező évek elé. Az InterGIRO2 projekt segítségével visszakerülhetünk Európa élbolyába, ahová az elmúlt 15 éves időszak elején is tartoztunk. Ugyanakkor a teljes európai uniós standardizáltság miatt a hatékonysági kérdések megoldhatatlannak tűnő feladat elé állíthatják a hazánkéhoz hasonló kisebb elszámolóházakat.

„A tanulmány a TÁMOP-4.2.1.B10/2/KONV-2010-0001 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.”

Felhasznált irodalom

Bankszövetség. (2009/12). *Húsz esztendő a GIRO, 15 éves a klíringrendszer* - Hírlévlél.

Budapest: Magyar Bankszövetség.

Ferber, K. -N. (1990). *A Budapesti GIRO és Pénztáregylet Rt. 1893-1948*. Budapest: GIRO

Elszámolásforgalmi Rt.

Fogarás, I. (1997). *Bankmenedzsment*. Budapest: Saldo.

GIRO. (7/2009/2). *Igazgatósági Előterjesztés*. Budapest: GIRO Zrt.

GIRO. (8/2009/4). *Igazgatósági Előterjesztés és Határozat*. Budapest: GIRO Zrt.

GIRO. (7/2009/4). *Igazgatósági határozat*. Budapest: GIRO Zrt.

GIRO. (2/2007/3). *Igazgatósági Határozata a Társaság hosszú-távú stratégiai koncepciójának elfogadásáról*. Budapest: GIRO Zrt.

Prágay, I. (. (2001/1). *A magyar fizetési rendszer*. Budapest: MNB.

Esetenként külön hivatkozások nélkül felhasznált irodalmak

Kovács, L. (2010). *Az európai pénz- és elszámolásforgalom jövője*, Miskolc: Miskolci Egyetem.

BISZ Zrt. Éves jelentései 2005-2010.

GIRO Rt./Zrt. Éves Jelentései 1995-2010.

GIRO Rt./Zrt. elszámolásforgalmi anyagai.

Tóthné Szita Klára

Környezeti globalizáció és hazai leképezése

A globalizáció radikális változásokat generál a gazdasági, társadalmi környezetben, ami kihat a természeti környezetre és a globális problémák sorozatát váltja ki (éghajlatváltozás, levegő, víz, talaj szennyeződése, biodiverzitás csökkenés, egészségi problémák, hulladék hegyek, stb.). Ezek olyan kihívások, amelyek megoldására a régi intézményi keretek már nem tudnak megfelelő választ adni. Az intézmények megújításához szükség van a változások hajtóerőinek pontosabb ismeretére, az összefüggések feltárására és holisztikus megközelítésére. Mivel a globális problémák az egész világon megjelennek a globális intézményi keretek mellett a nemzeti környezeti intézményekre is hatással vannak. A tanulmány vizsgálja azokat a globális hajtóerőket (problémákat) amelyek új intézményi kereteket igényelnek, és vizsgálja azok hazai leképezéseit és a változások kezelésére kidolgozott stratégiákat és jövőkutatók által kidolgozott szcenáriókat, amelyekkel megpróbálják megelőzni a nagyobb tragédiákat.

Kulcsszavak: globalizáció, környezet, jövőkutatók

JEL-kód: Q47

Környezetvédelem és környezeti tudatosság alakulása*

A gazdasági globalizáció következményeként fellépő globális környezeti problémák kezelése a környezetvédelem nemzetközi szövetségének létrehozását erősítették (az ENSZ keretei között létrehozott környezetvédelmi program). Kiemelkedő az UNEP környezeti tevékenysége, a fenntartható fejlődést célzó programok és kezdeményezések (globális erőforrás-, vízgazdálkodás, és a Klímaváltozás Kormányközi Bizottság (IPCC) munkája). A gazdasági globalizáció intézményrendszerén belül is megjelennek környezeti stratégiák (Világbank, OECD, WTO), a G8-ak környezeti felelősségérzete erősödik, a WBCSD programja pedig a fenntartható fejlődés érdekében tett erőfeszítéseket tükrözi. A környezetvédelem területén tapasztalható piaci átrendeződés jeleit megmutatkoznak a környezeti szolgáltatások növekedésében, a fenntartható termelési és fogyasztási rendszerek kialakulásában, a környezeti menedzsment, életciklus szemlélet erősödésében (SETAC/UNEP LCA Initiative), és a nemzetközi platformok, hálózatok szerveződésében. A zöld színben megjelenő intézményesült antiglobalista mozgalmak is fellelhetők, amelyek független kutatóintézetként, környezeti gondolatgyárként (think-tank) működve, a világ népességének jobb életfeltételeiért, a Föld megővéskéért dolgoznak (WRI, WWI, WCI, Agenda 21).

A *State of the World (2010)* dokumentuma szerint az emberiség történelmének egyik legjelentősebb elmozdulásának a közepén vagyunk, amikor kollektív válaszokat kell keresni a Föld immunrendszerének erősítéséért. Bár az elmúlt 10 évben számos szcenárió készült a környezeti hatások és megoldások hosszú távú lehetőségeire is, de még nem tudhatjuk hogy ezek közül melyek realizálódnak. Egyes 2020-ig előrejelző szcenáriók inkább a kulturális elmozdulás jellemzőit viselik, ahol az értékek újjáépítésén keresztül, a globális világban fellelhető olyan hajtóerők mentén történik átrendeződés, mint a klímaváltozás, az energia probléma, és az ökológiai degradáció, bár ezekben a folyamatokban a politikai változások is hangsúlyosabban szerepelnek.

---

* A tanulmány az OTKA K76870 sz. "Globalizáció és intézményi változások, Magyarország világgazdasági illeszkedési stratégiái" című kutatás támogatásával készült.

A kutatás célja és módszerei

A kutatás során megvizsgáltuk, hogy a globalizált világ politikai-kulturális és gazdasági változásainak leírására és a fenntarthatóság kritériumának megvalósítására milyen scenáriók születtek, és az egyes megoldások milyen értékekre helyezték a hangsúlyt a probléma kezelés során. Elemeztük azt is, hogy a világban végbemenő innovatív technológiai változások környezetformáló szerepének komplex hatása mennyire érvényesülhet, mennyire tölt be meghatározó szerepet, vagy inkább csak maradék elv érvényesül.

A jelenleg is zajló globális átalakulásban az emberiség kilátásai számos bizonytalansággal terhelték, amelyek hazánkra is érvényesek. Ebben a helyzetben kihívást jelent a jövő alakításának determinálása, de némely esetben a nemzetközi trendek hajtóerőinek meghatározása, elemzése és hazai leképezése is problémába ütközhet. A kutatásunk központjában a következő kérdések állnak: Megjelennek-e a nemzetközi tendenciákra készült scenáriók valamilyen formában környezeti, társadalmi és technológiai aspektusokból nézve? Készül-e olyan környezetközpontú stratégia, amely komplex problémakezelést céloz meg, illetve a tudományos kutatás eredményeként kidolgozott alternatívák beépülnek-e a döntéshozási mechanizmusba? A kérdések megválaszolására, a tanulmányban hazai és nemzetközi gyakorlatban alkalmazott scenárió-, és kérdőíves kutatások eredményei kerültek felhasználásra. A kutatás során az egyes scenáriókat elsősorban internetes források, nemzetközi és hazai szervezetek honlapján elérhető publikációk, elektronikus folyóiratcikkek segítségével, valamint a tudományos kereső programok kulcs szavas keresésével gyűjtöttük le. A kutatás befejező fázisában a szakirodalom és forrásanyagok elemzését és értékelését a jövőkutatási módszertan szempontjai alapján végeztük el.

Globalizáció és a fenntartható fejlődés

Jelenleg a nemzetállamok gazdasági sikerességének kulcsa, hogy milyen mértékben képesek gazdaságpolitikájukon keresztül a globalizáció kedvező hatásait kihasználni, a kedvezőtleneket pedig regionalizáció révén ellensúlyozni. A globális folyamatok eredményeként átértékelődik a nemzetállam szerepe, átalakulóban vannak a világpolitikai folyamatai, terei. A fejlődési trendek nem mindig érvényesülnek, vannak töréspontok, amelyek váratlan fordulatot eredményeznek (pénzügyi, gazdasági válság, klímaváltozás, stb.). A világgazdaság szempontjából lényeges az USA fejlődése, Európa jövője, a volt Szovjetunió utód államainak sorsa, és a fejlődő világban végbemenő változások. Európának legfőbb közös érdeke, hogy működőképes legyen az EU a kibővített 27 tagállammal. Válságos helyzetben ez jelenthet stabilitást, kedvező pozíciót a térség számára az USA és a feltörekvő Kína közötti erőviszony-átrendeződési folyamatban. Az EU nagy kihívása, hogy úgy találjon választ a globalizáció versenyképességet és szociális jólétet érintő kihívásokra, hogy megőrizze az olyan értékeit, mint a demokratikus politikai berendezkedés, a szolidaritás, és a kulturális-etnikai tolerancia. Mindezek csak egészséges kompromisszumok mentén valósulhatnak meg. Európában az elöregedő társadalmak képviselik a jóléti rendszert, amelynek finanszírozása egyre nehezebb. A versenyképesség megőrzése érdekében, a lisszaboni célok eléréséhez reformokra van szükség, de féltő hogy a globalizáció kihívásai következtében ez nehéz lesz. Problémát jelent a demográfiai helyzet, az ökológiai lábnyom növekedése, a növekedés hatásai által előre jelzett globális visszaesés.

A 21. század fejlődésénél kulcskérdés a fenntartható fejlődés alapelveinek betartása, amelyek már Brundtland Bizottság (1987) jelentésében megfogalmazásra kerültek. Bár azóta több mint 20 év eltelt, de nem tudjuk egzakt módon megmondani fenntarthatóság kritériumait a fogyasztói társadalom évtizedek alatt beidegződött szokásainak gátló hatásai miatt.

Az ENSZ Környezetés Fejlődés Bizottsága 2009-ben kiadott jelentésében is arra keresi a választ, hogy milyen új fejlesztésekre van szükség az ökoszisztéma gazdálkodásban, a veszélyes anyagok és veszélyes hulladékok kezelésére, a klímaváltozás megfékezésére, betegségek, konfliktusok esetében, az erőforrás hatékonyságban és környezeti kormányzati munkában. Hogyan

lehet kezelni a környezeti problémák kumulatív hatását, mintegy előre vetítve a zöld gazdaság esetét. A kérdés különösen izgalmassá válik napjainkban, amikor a problémát súlyosbítja a globális világ gépezetének fogaskerekei közé pénzügyi, gazdasági válság formáját öltő homok került. Az mindenesetre leszögezhető, hogy a fenntarthatóság talaján csak az a jövő fogadható el, amelyben a gazdasági fejlődés nem károsítja a környezetet, megmarad az ökológiai egyensúly, és a társadalomban élő egyének elvárásai is teljesülnek.

A jövő kutatásnak felértékelődött szerepe lehet annak meghatározásában, hogy milyen tényezők térítik el a fejlődést a trendektől, s mikor jönnek létre töréspontok, ahonnan a fejlődés váratlan fordulatot vesz, vagy éppen zsákutcába visz. Az elmúlt években készült szcenáriók között számos pesszimista alternatívával találkozhattunk, ilyen mély válságra utaló jelekkel mégsem találkozhattunk, illetve más időhorizonton (2020) jelennek meg a világvége modellek.

A hajtóerők

Környezet

A földi ökoszisztémák¹ megóvása és helyreállítása fontos kihívás. A víz, energia, lakás, mezőgazdaság és biológiai sokféleség megőrzése a fenntartható fejlődés kulcs kérdése, mert a tönkretett bolygón semmiféle hosszú távú társadalmi vagy gazdasági fejlődés nem lehetséges. A fenntarthatóság két alapvető elv gyakorlati érvényesítését jelenti. Egyrészt, a nemzetgazdaság nem növekedhet külső partnereinek rovására. Másrészt, nem háríthatja át a növekedés terheit a jövőbeli nemzedékekre sem. Az emberiség környezetére gyakorlati hatását gyakran adják meg az ún. IPAT formulával, ahol a környezeti hatást három tényező szorzatával lehet leírni:

$$I = P \cdot A \cdot T$$

ahol, az I a hatás (impact), a P, a népesség száma (population), A, az egy főre jutó bőség (affluence), a T pedig a fogyasztáshoz és a termeléshez felhasznált technológia „falánksága”.²

A környezeti hatás csökkentésében a környezeti nevelés szerepe kulcs fontosságú. Olyan új viselkedésformákat kellene közvetíteni, amelyek védik a Föld - az emberiség fejlődése, sőt, fennmaradása szempontjából létfontosságú - természetes erőforrásait. Az emberiség léte, jövője az ökoszisztémák szolgáltatásaitól és javaitól függ. Különösen igaz ez a Kis Szigetek Fejlődő Államai számára, melyek méretben, alakban, gazdagságban, természetes és gazdasági források tekintetében különböznek egymástól, de egyformán megtapasztalják a fenntartható fejlődés kis területből, földrajzi elszigeteltségből, a természeti katasztrófákra való érzékenységből, a korlátozott szárazföldi forrásokból, az erős importfüggőségből, a korlátozott közjavakból, a piacoktól való elzártságtól és még sok más jellemzőből és folyamatból adódó határait.

A környezeti jövőképek több nagy témát ölelnek fel, különböző célok és célcsoportok szerint:

Víz

Ha jelenlegi trendek folytatódnak, 2025-ben az emberek kétharmada kisebb nagyobb vízellátási problémáktól fog szenvedni, mivel a víz az élőlények sejtjeinek is nélkülözhetetlen része (a sejtek 70% víz). A 21. század egyik kulcs kérdése, lesz-e elegendő ivóvíz. Egyes kutatók szerint 2050-re a népesség megduplázódik, az ivóvíz mennyisége viszont lecsökken a nagymennyiségű szennyezőanyag kibocsátás miatt. Jelenleg 2,5 milliárd ember otthona nem kapcsolódik víztisztításhoz. A világon ma már egymilliárd ember él olyan helyen, ahol az ivóvíz ellátás napi szinten problémát jelent, sőt az előrejelzések szerint ez a kérdés a jövőben, Európában is kulcsfontosságúvá válik. 2030-ra a vízhiány különösen erőteljesen érinti a Dél-Ázsiában és Kínában élőket. A

¹ General Assembly Document A/CONF.167/9 (New York: UN

² Paul Erlich – Anne Erlich. The Population Explosion. New York Touchstone. 1990. 58-59. oldal, és Thomas F. Homer-Dixon. Környezet, szükségesség, erőszak. Typotex Kiadó. 2004. 79-81. oldal

lakossági fogyasztás mellett az ipari víz nem megfelelő tisztítása is rontja a helyzetet. Napjainkban, az alacsony jövedelmű országokban az ipar tíz százalékát használja el a fogyasztásra kerülő vízkészletnek, a magas jövedelmű országokban pedig 60 %-át.

Az ipari víz felhasználásában jelentős javulások vannak. A finn papíriparban a kémiai kezeléssel hő és mechanikai kezelésre történő áttéréssel, valamint a biológiai szennyvízkezelések üzembe helyezésével 90%-os víztakarékoskodást értek el. Az indiai textilipar az alumíniumról cink vegyületekre áttérve, 80%-os vízmegtakarítást ér el, és a folyamat során nyert tisztább szennyvizet öntözésre is tudják használni. A technológiai víz és a szennyvíz elkülönítésével a mexikói cukoripar a vízhasználatát 90%-kal tudta csökkenteni.

Éghajlatváltozás

Az éghajlatváltozás „modern” probléma: bonyolult, az egész Földet érinti, és rengeteg más súlyos kérdéssel összefügg, pl. a szegénységgel, gazdasági fejlődéssel vagy a népességnövekedéssel. 1992-ben a legtöbb ország csatlakozott az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezményéhez, hogy gondolkodni kezdjen azon, mit tehetünk a globális felmelegedés csökkentéséért, és hogyan birkózzunk meg az elkerülhetetlen, ismeretlen mértékű hőmérséklet-emelkedéssel. 1997-ben a kormányok aláírták a Kyotói Egyezményt, mely egy erősebb, jogilag kötelező érvényű előírásokat tartalmaz, és várhatóan hamarosan érezeteti hatásait.

A klímaváltozás a kontinentális éghajlaton elsivatagosodást, vízhiányos állapotot eredményez, a sarkvidéken a jéggel borított területek csökkenését és tengervízszint emelkedést idéz elő. Grönland jég tábláinak megolvadása a becslések szerint 6 méteres vízszintemelkedést idézne elő. Jelenleg évente 100 km³ veszteséget jelent a jégolvadás. Az IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change) 2007-ben a várható tengerszint emelkedést 18 cm és 59 cm közé becsülte ebben az évszázadban, de más kutatások még ennél is nagyobb értékekkel számolnak. Néhány pesszimista tanulmány még baljósabb előrejelzést ad: szerintük a tenger szintje akár 0,8-1,5 méterrel nőhet, míg mások 2 méteres változással számolnak, és kizárólag csak a Grönlandi olvadások miatt. Az egy méteres tengervízszint világszerte emberek millióinak a migrációját fogja okozni. Ázsiában, leginkább Bangladesben, Kelet-Kínában és Vietnamban 100 millió ember, 14 millió európai, és 8-8 millió ember lesz kitéve ennek a környezeti kockázatnak Afrikában és D-Amerikában. Az évkönyv ennek kivédésére sürgős intézkedéseket szorgalmaz a GHG anyagok visszafogásáért.

Hulladék

Több mint 2 milliárd tonna hulladék termelődik évente, nemcsak a fejlett országokban, de a fejlődő világban is gyorsan nő a hulladék mennyisége. Ez azt jelenti, hogy a jelenlegi trendek alapján 2030-ig Kínában 500 millió tonna, Indiában 250 millió tonna hulladék keletkezhet évente. A hulladékok összetétele, veszélyessége ugyan eltérő, de növekvő mennyiségük komoly kihívást jelent. Kiemelt kérdésként jelenik meg az elektronikai hulladékok és a gépjármű roncsok kezelése, a veszélyes anyagok ártalmatlanítása, a csomagolási hulladékok hatalmas mennyisége, de e körbe sorolható az építőipari hulladékok esete is, és az az energiavesztés is, amit az épületek fűtése, és hűtése idéz elő. Bár a világ számos pontján terveznek már (Kanadában, Franciaországban és Egyesült Királyságban) energia semleges épületeket a napenergia, kombinált hő és más energia rendszerek segítségével, a veszteségek óriásiak. Megfelelő építőanyagok mellett akár 90%-kal kevesebb energiára van szükség ma már, mint 1990-ben, és a szerkezeti megtakarítás is jelentős. Az anyaghelyettesítés hatékony megoldás az energia megtakarításra. A cement előállítás hőmérsékletigénye 1000 C fok, a cement csökkentésével tehát jelentős energiamegtakarítást lehet elérni. Az Egyesült Királyságban megcélzották az építőipari hulladékok mennyiségének felére történő csökkentését, ami kb. 1 milliárd dollárt jelent az anyagköltségben. Az épületek energia megtakarítása a lakásokban, irodákban, üzletekben, parkolóházakban egyaránt fontos.

Jelenleg a Massachusetts Technológia Intézet kísérletezik más ipari folyamatokból származó magnézium tartalmú hulladékokkal a cement kalcium-szilikát-hidrát tartalmának kiváltására, hogy csökkentse az energiaigényt és egyben a széndioxid emissziót is. Az ilyen ipari ökológiai vagy zöld gazdasági programok célja mindig kettős: a környezeti hatások mérséklése mellett a gazdasági eredmények biztosítását is meg kívánja oldani.

Az ipari ökológia feltörekvő területén az anyagcsökkentésnek „dematerizációs folyamatoknak” megnőtt a jelentősége, amelynek egyik tipikus esete a kevesebb csomagolóanyag használat, vagy a szállítási távolságok csökkentése amikor. Az ipari szimbiózis a technológiákat, üzleti vállalkozásokat a hulladékokhoz, mint nyersanyagokhoz közel helyezik el és létrejön egy ipari szimbiózis. Dániában úttörő jelleggel 25 ipari hulladékgazdálkodási programot integráltak, viszont a brit ipari szimbiózis programban 8000 résztvevő van. Ezekkel a megoldásokkal több mint 4 millió tonnányi ipari hulladék deponálását előzik meg, és mintegy 350000 tonna veszélyes hulladékot sikerült eltüntetni. A pozitív hozadékok sorát folytatni lehet az elért erőforrás megtakarítással, emisszió csökkentéssel, munkahelyteremtéssel, amelyek mind a fenntarthatóság egy-egy pillérére erősítették.

Vidékfejlesztés

A fejlődő országokban élő 3 milliárd ember 60%-a vidéken él, többségük napi 1 dollárnál is kevesebbet keres, és többségük nő. A vidék nyomora és szegények városokba áramlásának problémája nem oldható meg a vidékiek röghöz kötésével, ahol a problémák halmozottan vannak jelen: szegénység, az iskolából való korai kimaradás, a felnőttek írástudatlansága, vagy a nemek aránytalanul magas egyenlőtlen iskolázása.

A vidéki szegénység leküzdéséhez és a fenntartható fejlődés megteremtéséhez a két leghatékonyabb fegyver a nevelés és a képzés. Ismert tény, hogy ott, ahol alapképzésben részesültek a gazdálkodók, nagyobb eséllyel alkalmaznak technológiai újításokat és termelékenyebbek lesznek. Alapvető képzettségüknek köszönhetően képesek szerepet vállalni a gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődés egyes területein. Az írás, olvasás és számolás alapjainak ismerete nélkül nincs esélyük a legalacsonyabb szintű bér munkánál többet vállalni. A vidék felemelkedéséhez többszektörű, minden korosztályra kiterjedő, intézményes és intézményen kívüli oktatási megközelítés szükséges.

Globális stratégiák és hazai leképezéseik

A fenti változások számos nemzetközi / globális intézmény életrehívását igényelték, akik forgatókönyvek sokaságát fejlesztették ki, mintegy alternatívákat nyújtva a világ prologárainak sorsuk alakulába való beleszólásra és selektívra szólítva. Ezek között optimista és pesszimista forgatókönyvek egyaránt léteznek. Az *Európai Unió fenntartható fejlődésről szóló stratégiája*³ (SDS) a fenntartható fejlődéssel szembeni hét olyan kulcsfontosságú, közép és hosszú távú kihívás leküzdésének tervét vázolja fel, mint az éghajlatváltozás, a tiszta energia, a fenntartható közlekedés, valamint a fenntartható fogyasztás és termelés. Számos európai irányelv kimondottan hosszú távú célkitűzéseket követ, különösen az éghajlatváltozás és az energetikai szakpolitika területén. Mint az Európai Unió tagjai, mozgásterünket behatárolja, és egyben lehetőséget is teremt a tagság. Érdeemes megvizsgálni, hogy a fenntartható fejlődés országos és szakterületekre vonatkozó stratégiájának kidolgozását segítő hazai jövőképek vonatkozásában mi az általános helyzet.

A nemzetközi klímaváltozásra vonatkozó forgatókönyveknek, az IPCC scenárióknak minden bizonnyal jelentős szerepük volt abban, hogy felelős kutatók a hazai helyzetre való felkészülést - a Vahava-projekt (Változás-hatás-válaszadás) keretében Láng István vezetésével - 2003-ban megkezdték. Meghatározták a magyarországi klíma változásának várható irányát, elemezték

---

³ http://ec.europa.eu/sustainable/welcome/index_en.htm

ennek az egyes ágazatokra és szakterületekre valószínűsíthető hatását. A kutatócsoport munkájának eredményeként tudható be, hogy a hazai klímastratégia elkészült és a Parlament által elfogadásra is került.

A projekt fő megállapítása, hogy: további melegedésre és szárazodásra kell felkészülni, szélsőséges időjárási jelenségekkel. Tehát kívánatos az előkészület, és az arra vonatkozó javaslatokat is kidolgozták és közzétették, megjegyezve, hogy lényeges a döntéshozók, az önkormányzatok, a vállalkozók és a lakosság megfelelő felkészítése, hiteles tájékoztatása, megfelelő információkkal való ellátása.

A projekt négy klímaváltozási forgatókönyvet (szcenárió) készített Magyarország természeti viszonyaira kidolgozva, alapul véve az IPCC regionális modelljeinek főbb megállapításait.

- Tartósan megmarad a jelenlegi országos éves középhőmérséklet és az utóbbi évek éghajlati anomáliáinak gyakorisága.
- Az ország éves középhőmérséklete + 1.5 Celsius fokkal emelkedik, de nem változik az utóbbi évek éghajlati anomáliáinak gyakorisága.
- Tartósan megmarad az ország jelenlegi éves középhőmérséklete, de jelentősen gyakoribbak lesznek az éghajlati anomáliák.

Az ország éves középhőmérséklete + 1.5 Celsius fokkal emelkedik és jelentősen gyakoribbak lesznek az éghajlati anomáliák

„Magyarországi Fenntartható Energiastratégia” (FES) Az Energia stratégia az ELTE Tudományos, Pályázati és Innovációs Központja Fenntartható Fejlődés Programirodájának felkérésére készült 2006-ban. A stratégia elkészítésénél Greenpeace jövőkutatói tapasztalataira támaszkodtak. Ebben két lehetséges alternatívával számolnak a szokásos üzletmenetet követő BAU-val és a kormányzati intézkedéseket bevezető Policy-vel. 2008-ban ennek alapkonceptióját felhasználva készült el a hazai „zöld energia stratégia”⁴, amely eddig még nem került elfogadásra. Ez a forgatókönyv az IPCC, Stern jelentés és az OECD energiára vonatkozó forgatókönyvével is mutat rokon vonásokat.

A *TÁJ-KÉP* (2006-2009) projekt a nemzetközi előrejelzések és jövőképek mentén a (GEO4, MEA) indult el, és hazai jövőkép építési munkák mellett a SCENES és ADAM FP6 integrált projektek által javasolt módszerekre és szakmai támogatásra építve a jövőkép és fenntarthatóság vizsgálata, a hosszú távú pán-európai és regionális szintű modellezés és indikátorfejlesztés, és az alkalmazkodási alternatívák, elemzések nemzetközi és hazai fejlesztési eredményeire támaszkodott. Tehát számos tanulmányban is említett globális scenárió tapasztalata felhasználásra került.

A projekt munkálatokban *a jövő kutatás modern felfogása végig tükröződött*, mert nemcsak a szakértők nyilvánítottak véleményt a jövőről, hanem az érintettek, a társadalmi közeg is. A projekt nem a jelenlegi gazdasági és egyéb nehézségeket veszi figyelembe, hanem egy ideális értékrend mentén gondolkodnak, és megpróbálják azt közelíteni a mai valósághoz. Ennek a közéletnek megfelelően fogalmazzák meg a konkrét beavatkozásra vonatkozó javaslatokat a társadalomfejlesztéstől egészen a természetvédelem és a vízgazdálkodás területéig, olyanokat, amelyek elősegítik a helyi képzés és szaktudás fejlesztését, a helyi vízvisszatartás megvalósítását a városokban is, vagy a zöldfelületek megvédését. A projekt jó úton halad a stratégiaként történő elfogadását illetően.

A *Magyarország 2025 - Lehet másként is?!* (2007-2009) az MTA megbízásából végzett kutatás integrálta a legkorszerűbb jövőkutatói módszertant, tükrözi a világviszonylatban is élenjáró magyar jövőkutatói szemléletét, a scenárió építés érintetti körben történő kidolgozását és szakértői jövőtanulmányokat egyaránt. A kutatás hazánk 2025-beli jelenét- eltérő módszereket kombinálva és azok eredményeit integráltan felhasználva – különböző jövőalternatívákban vázolta fel, és ennek alapján fogalmazta meg ajánlásait. A kutatásban résztvevő jövőkutatók azzal az elkötelezett szándékkal kapcsolódtak be a munkába, hogy az elkészült dokumentum hozzájáruljon egy

⁴ Stratégia a magyarországi megújuló energiaforrások felhasználásának növelésére 2008-2020

új, tudományos elemzésekkel alátámasztott országstratégia kidolgozásának megalapozásához.. A kutatás eredményét tükröző könyv 2009-ben jelenik meg.

A környezeti fenntarthatóság; öko-innovatív megoldások; megújuló erőforrások fejlesztése; energiahatékonyság; üvegházhatású gázok visszaszorításának törekvései szintén fellelhetők a nemzetközi kutatásokhoz kapcsolódóan a hazai viszonyok között is. Ezek szerepét a kérdőíves felmérésben szereplő résztvevők is hangsúlyozták, mint a jövő szempontjából releváns tényezőket, hajtóerőket, még akkor is, ha ezek volumene messze a várakozás alatt van.

4. 3. Fontosabb tanulságok

Ha a nemzetközi scenáriók tapasztalatait összevetjük a tudományos jövőkutatás legújabb módszertani megoldásaival gazdag lehetőségek tárháza bontakozik ki előttünk. Kiindulásként a jövőt alakító fő hajtóerők azonosítása, a területeken végbenő változások kvantitatív és kvalitatív értékelése látszik szükségesnek. Ebben segítséget jelenthet a DEGEST módszer, ami szélesen alkalmazott az üzleti világban és a jövőkutatók között is.

Ezek között elsőként a *demográfiát*, a demográfiában bekövetkező változások trendjét említhetjük. A tapasztalatok szerint sok forgatókönyv elemezte a fejlett és a fejlődő világban bekövetkező népesség alakulást, gyerekvállalási hajlandóságot, életkilátásokat. A hazai viszonyok között is lehet egy kiinduló pont a népesség összetételében életkorában, életkilátásaiban bekövetkező változások elemzése regionális szinteken.

A *gazdaság* a második nagy vizsgálati terület. Munka, jövedelem, létszükségleti termékek vizsgálata. Természetesen az üzleti életben számos elágazási pont lehet egyéni és közösségi szinten, területileg és szektor specifikusan egyaránt. A gazdaság statisztikai adatokkal alátámasztva országos és regionális összehasonlításban is fontos kiindulópontot jelent a további scenárióépítéshez. Érdemes vizsgálni a gazdaság világgazdasági trendekhez illeszkedését, amelynek éppen a scenárióépítésnél lehet jelentősége, hogy adaptálhatók-e a hazai viszonyokra olyan forgatókönyvek, amelyek a világra, vagy annak valamely régiójára kidolgozottak. A gazdaság mint alap, minden scenárió esszenciális eleme volt, amely sokszor mint piaci világ jelent meg a jövőképekben.

Elengedhetetlen a *kormányzati munka* szerepének elemzése, a jogi háttér, szabályozások, intézményrendszerek működésének, adóknak vizsgálata és a várható trendek elemzése.

A fenntartható stratégiák kidolgozása nem hagyhatja ki a *környezet* vizsgálatát, a gazdaság és környezet közötti kölcsönkapcsolatok elemzését. Ez nemcsak a környezeti elemek minőségében bekövetkező változást, hanem a természeti erőforrások erdő, ökoszisztéma, természetvédelmi terület, biomassza stb. számbavételét is jelenti. A környezet által nyújtott szolgáltatások alakulásának mérését.

A *társadalom* elemzése magába foglalja a kultúra, a média, oktatási rendszer a szellemi élet, vallás területeit, és az azok közötti kapcsolatokat.

A technológia elemzésénél különösen az új feltörekvő technológiák elterjedésére és az emberi létre, életminőségre gyakorolt hatását érdemes megfigyelni. Az utóbbi 15-20 évben forradalmi változás következett be az információs technológiában, biotechnológiában, nanotechnológiában. Ezek az új technológiák a változások egész sorát képesek generálni. A technológiák szerepének hazai vizsgálata azért fontos, mert e területen kiemelkedő eredményeink és lehetőségeink is vannak, erre épített scenáriók húzó szerepet tölthetnek be a gazdaság és társadalom egészét illetően. Természetesen ebben a technologiaelemzésben a más ágazatokkal való kapcsolat elemzése is felmerül.

A DEGEST persze kiegészülhet a *mezőgazdaság vizsgálatával*, mint jó agrár ökológiai adottságokkal rendelkező ország, a hajtóerők között szerepelhet, hiszen a vidék arculatának alakításában, az önellátás, ökológiai gazdálkodás irányába való elmozdulásban lényeges potenciális lehetőséget rejt. Ezen túl a biomassza és geotermikus energia nyújtotta lehetőségek feltárása és kiaknázása is szóba jöhet.

Második lépésként a stratégia készítésben érintettek körének azonosítása, a jelen és jövő stakeholdereinek aktív bevonásával (akár regionális szintekre lebontva) azon jövő lehetőségek feltárása, amelyek kiindulópontot jelenthetnek a protoscenáriók meghatározásaihoz, azok eszenciális elemeinek azonosításához, a scenáriók leírásához.

Ezt követheti egy vizionális, egy elképzelt jövő sztori minden egyes scenárióra, és ezeknek a scenárióknak mélyebb elemzése. Mennyire fogadható el a társadalom egésze számára, mennyiben elégíti ki az üzleti élet szereplőit, milyen várható környezeti hatások kapcsolódnak hozzá.

„A tanulmány a TÁMOP-4.2.1.B10/2/KONV-2010-0001 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.”

Felhasznált irodalom

David A. Sonnenfeld (2008): *Globalisation and environmental governance: Is another world possible? Global Environmental Change 18 (2008) 341– 342*

Peter Newell (2011): *The elephant in the room: Capitalism and global environmental change*
School of International Development, University of East Anglia, Norwich Global Environmental Change Volume 21, Issue 1, February 2011, Pages 4-6

G.Fekete Éva

A szolidáris és szociális gazdaság elemei a magyarországi helyi gazdaságfejlesztésben

A gazdasági globalizáció környezeti problémákat, foglalkoztatást, társadalmi kohéziót és demokráciát érintő kihívásaira adott válaszként erősödött fel a szolidáris és szociális gazdaság (SSE) és helyi gazdaságfejlesztés (LED) a fejlődő és a fejlett világban egyaránt. A két terület közös metszetét a helyi közösségi gazdaságfejlesztés, ezen belül a helyi társadalmi vállalkozások, a helyi termékek előállítás és értékesítése, a helyi szolgáltatási igények kielégítése és a helyi méltányos finanszírozás alkotja. Ezen formák magyarországi megjelenésének előzményeit és jelenlegi helyzetét tekinti át a cikk. Míközben keresi a továbblépés lehetőségeit, rámutat a társadalmi és gazdasági átmenetből adódó sajátosságokra is. Ezzel kívánva hozzájárulni a társadalmi vállalkozások földrajzi különbségeinek jobb megértéséhez, az európai és globális együttműködések megalapozásához.

Kulcsszavak: szolidáris és szociális gazdaság; helyi gazdaságfejlesztés; társadalmi vállalkozás

JEL-kód: R19

A regionális fejlődés jövőbeni útjait, különösen az elmaradott térségek felzárkózási lehetőségeit kutatva óhatatlanul felmerül a korábbi, éppen e térségek lemaradásához vezető fejlődési modellektől különböző, alternatív modellek keresése. A globális verseny társadalmi alternatíváját képező szolidáris gazdaság és a területi alternatívát képező helyi gazdaság összekapcsolása új utakat nyithat a perifériák fejlesztésében. A két, egymással szoros kapcsolatban álló koncepció azonban eltérő módokon érvényesül a különböző földrajzi térségekben. A helyi fejlesztés, illetve a társadalmi vállalkozások globális elterjedése és az aktorok közötti szélesedő nemzetközi interakciók közben érdemes tudatosítani a hasonlóságokat és különbségeket. Közelebbről, a kibővült Európai Unió politikáinak formálása és a tagállamok civil szereplői közötti együttműködések kiszélesedése is megkövetelik az eltérő értelmezések és a mögöttük álló tartalmakat is meghatározó eltérő életutak, érdekek és értékek tudatosítását. Jelen tanulmány a szolidáris és szociális gazdaságnak a magyarországi helyi gazdaságfejlesztésben való megjelenésének sajátosságait elemzi.

A szolidáris és szociális gazdaság fogalma, jelentősége, jellemző területei

A globalizáció előre haladtával az SSE-t eredeti formájában a XIX. században életre hívó kihívások is globálissá váltak és új elemek erősödtek fel. Ma már az *új szociális gazdaságról* beszélhetünk. (Reynaer 2008) Ennek egyik sajátossága, hogy a globálissá vált környezeti és társadalmi problémák csökkentését helyezi a fókuszba. A munkanélküliség, a környezetszennyezés, az élelmiszerbiztonság, az energiaforrások kimerülése, a klímaváltozás, az urbanizációs problémák, a szegénység, a migráció, az informatika szerepének felerősödése a Föld bármely pontján megkerülhetetlen és egyben a hagyományos struktúrák keretei között kezelhetetlen problémát jelentenek.

A *szolidáris és szociális gazdaság* igyekszik a profitszerzés primátusát letörni és a gazdaságot a társadalomba visszahelyezni. Bár a fogalmak értelmezése körül ma is számtalan vita dúl, a mélyebb tartalommal bíró szolidáris gazdaság a társadalmi felelősségérzet és a közösségi érdekek előtérbe helyezését, a nem anyagi természetű dolgok felértékelődését foglalja magába. Alapértékei a szolidaritás, a méltányosság és a párbeszéd. (Birkhölzer 2000)

A koncepció lényegét képező hárompólusú gazdaságban az anyagi érdekeltségre, a kereslet és kínálat egyensúlyának megteremtésére alapozottan, autonóm módon működő piacgazdaság, a jóléti állam és intézményei által működtetett nem-piacgazdaság (non-market economy) mellett feltételezi egy nem-pénzügyi (non-monetary), a reciprocitás elvére alapozott gazdaság létét és működését is. (Laville 2003)

A szolidáris gazdaságot gyakorta tekintik a kapitalista fejlődés alternatívájának, egy lehetséges új fejlődési modellnek is. (Neamten 2002) Ezzel függhet össze, hogy míg Dél-Amerika vagy Ázsia fejlődő országaiban inkább ezt a terminológiát használják, Európában inkább a szociális gazdaság koncepciója az elterjedtebb.

A *szociális gazdaság* a piacgazdaság keretei között, de non-profit alapon működő társadalmi vállalkozások tevékenységét foglalja magába.

Mindkét értelmezésre érvényes tehát a társadalmi előnyöknek az egyéni gazdasági előnyök fölé helyezése, illetve az ökológiai és társadalmi céloknak gazdasági tevékenységeken keresztül közzelítése. A SSE révén elérhető társadalmi előnyök között szerepel pl.: a foglalkoztatás, a társadalmi befogadás, a demokratikus működés, a lakosság jóllétének az igényelt szolgáltatások elérhetővé válásával történő növelése. Ezek az előnyök – éppen a globalizáció kiterjedésének következményei miatt – civilizációnk jövője szempontjából meghatározó jelentőséggel bírnak.

A SSE alapegységeinek tekinthető társadalmi vállalkozások vállalkozási formájuk szerint rendkívül széles palettán mozognak. (Az EU-n belül éppen a jogi rendezetlenség alkotja a szektor további fejlődésének egyik alapvető akadályát.) Jellemzően a szövetkezeteket, egyesületeket, alapítványokat, kölcsönösségre épülő szervezeteket (mutuals) sorolják a társadalmi vállalkozások sorába (Galliano 2003), de céljai, tevékenysége szerint más jogi formába tartozók is tartozhatnak ebbe a körbe. A társadalmi vállalkozások közös jellemzői:

- céljuk a pénzügyi profit megszerzésének kizárólagossága helyett saját, vagy a szélesebb közösség tagjainak szolgálata,
- függetlenek az államtól,
- működésük demokratikus, a használók és dolgozók részvételét magába foglaló döntéshozáson és működési szabályokon alapul,
- az eredmény felosztásánál az embereket és a befektetett munkát a bevitt tőke fölé helyezi,
- tevékenységük a részvétel, a felhatalmazás, az egyéni és közösségi felelősségvállalás elvén alapul. (Neamten 2002)

A társadalmi vállalkozások napjainkban jellemzően négy nagy témacsoportban tevékenykednek. Ezek Giegold és Arhelger (2011) csoportosításában a következők:

1. Foglalkoztatás és társadalmi kohézió erősítése
  - Dolgozói szövetkezetek (worker cooperatives)
  - Szociális szolgáltatásokat biztosító társadalmi vállalkozások (Social service providers of the social and solidarity economy)
2. Szolidáris finanszírozás (Finance for people, not profit)
  - Szövetkezeti bankok és hitelszövetkezetek (Cooperative Banks and Credit Unions)
  - Mikrohitelzés
  - Regionális pénzek
3. Méltányosság a termelőkkel, a fogyasztókkal és a természettel (Fairness for producers, consumers and nature)
  - Közösségi alapú mezőgazdálkodás (Community-based agriculture)
  - Kiskereskedelmi és fogyasztási szövetkezetek (Retail and consumer cooperatives)
  - Méltányos kereskedelem (Fair Trade)

4. Fenntartható infrastruktúra (Sustainable Infrastructure)

- Közösségi lakásépítés (Social and cooperative housing)
- Infrastruktúra szövetkezetek (Infrastructure cooperatives)

Bár a SSE kontinensek és országok szerinti megjelenése mennyiségileg és tartalmában is különböző, a fő trend a szektor térhódítása.

A SSE globális nagytérségek szerinti eltéréseinek vizsgálata a szakirodalomban az Észak-Dél dimenzió elemzésében bukkan elő. (Favreau 2000, Tremblay 2009) Az említett vizsgálatok az eltérések ellenére a SSE globális egysége mellett teszik le a voksot. Az árnyaltabb megközelítésre lehetőséget adó centrum – félperiféria – periféria megosztottság szerinti vizsgálat azonban – az alapcélok és alapelvek egyezőségének elismerése mellett – további, a SSE megjelenésük módjában, mélységében, tevékenységeiben eltérést eredményező strukturális különbségeket hoz napvilágra. A globális kihívások globális nagytérségek szerinti változó hangsúlyai, a térségek eltérő gazdasági és társadalmi sajátosságai nyomán eltérő szükségletek által vezérelve, másként fogalmazódnak meg a SEE felé a kérdések, így különböznek a célok, a célcsoportok, a jellemző tevékenységek és az intézményi struktúrák.

A centrumokban: A munkanélküliség újból növekvő mértékű. A jóléti állam hanyatlása miatt a munkanélküliség ártalmait ellen az állam már nem képes lakosait megóvni. A korábban széles körben kiépült közszolgáltatások is visszahúzódnak, illetve nem képesek követni az egyre sokszínűbbé váló keresletet.

A SSE keretében a több évszázados demokrácia gyakorlása közben megerősödött civilek maguk próbálják orvosolni a piac és az állam hiányosságait. Így szakmai átképzésekre, a munkaerőpiacról kiszorult emberek reintegrációjára, hátrányos helyzetű városi vagy vidéki térségek felzárkóztatására, speciális (fogyatékkal élő, hajléktalan, ritka betegséggel küzdő, bevándorló, kulturális kisebbségi) csoportoknak nyújtott szolgáltatások biztosítására vállalkoznak. (Mendell 2003, Reynaer 2008) A mezőgazdasági termelők és kézművesek gazdasági szövetkezeteit azok profitorientáltsága és a tagok ellenőrzése alól kikerült tevékenységek miatt gyakorta nem tartják az SSE részének, oda csak a hátrányos helyzetű embereket összefogó szociális szövetkezeteket sorolják. (Defourny – Develtere 1999) A kormányzatok – ideológiai háttérük függvényében változó mértékben, de - egyre inkább felismerik az SEE jelentőségét az emberek életminőségének javításában, a neoliberális gazdaság okozta károk mérséklésében. Az SSE-t azonban inkább tartják szociális mint gazdasági témának. Inkább a neo-liberális gazdaság kiegészítője mint annak alternatívája.

A félperifériákon: A közszolgáltatások alapjai kiépültek, egyes társadalmi csoportok azonban korlátozva vannak a hozzáférésben. A formális gazdaság még érzékelhető tartalékokkal rendelkezik, melyek az infrastruktúra, a humán erőforrások fejlesztésével részben mobilizálhatónak látszanak. A csoporton belül a perifériákból feljebb került fejlődő országok és a volt szocialista tábor országai között jelentős különbség figyelhető meg. Az SEE szempontjából az előbbieket inkább a perifériákkal mutatnak hasonlóságot, míg az utóbbiakban a kommunista múlt öröksége nyomán sajátos helyzet alakult ki.

A perifériákon: A közszolgáltatások alapvető elemei kiépületlenek. Ami létezik, ahhoz is csak korlátozott a hozzáférés. Alapvető hiányosságok tapasztalhatók az egészségügyben, oktatásban, a közművesítettségben. Emellett a formális gazdaság munkaerő-felvető képessége elenyésző a munkaerő-kínálatához képest. Széles az informális gazdaság és – az állam és a privát szféra gyengesége miatt - nincs is nagy remény a formális gazdaság fellendülésére. Szélsőségesen magas a szegénységi küszöb alatt élők száma és aránya, alapvető élelmezési problémák is jelentkeznek. Az önszolgáltató akciók elkerülhetetlenek.

A SSE elsősorban az egészségügyi szektorban, az iskoláztatásban és a gazdaságba való bekapcsolódást lehetővé tevő mezőgazdasági és kézműves szövetkezeti mozgalomban (szövetkezés az öntözésben, vetőmag bankokban, közösségi konyhákban, hitelezésben, értékesítésben) nyomul előre. Számtalan olyan szervezet is található, melyek nem korlátozzák magukat egy területre,

hanem az emberek leginkább jellemző szükségleteinek kielégítésére együttesen adnak közös választ. A kormányzatok hozzáállása eltérő. Van, ahol világszervezetek ajánlását elfogadva támogatják a SEE megerősödését, van, ahol a nemzeti önállóság és a SEE összekapcsolódik egymással, van ahol tehetetlenségük beismerésétől és politikai konfliktusoktól tartva visszafogják, vagy éppen üldözik a SEE mozgalmakat. (Fonteneau – Develtere 2009)

A centrumok és félperifériák belső perifériái a perifériák jellemzőivel mutatnak hasonlóságot.

1.táblázat: A SSE globális kihívásokból fakadó célkitűzéseinek centrum-periféria viszonylatban történő áttekintése

Globális kihívás	Centrum	Periféria
<i>Munkanélküliség</i>	Strukturális munkanélküliség mérséklése – munkaerő-piaci reintegráció, vállalkozóvá válás segítése Állam visszahúzóadásának kompenzálása, munkaerő-piaci szolgáltatások Nők, fiatalok, nyugdíjasok, fogyatékkal élők munkavállalásának lehetővé tétele Új gazdasági területek feltárása Formális gazdaság keretei között	Szűk foglalkoztatási potenciál bővítése – általános munkaerő-piaci integráció, önfoglalkoztatás bővítése Non-profit szektor betörése a hagyományos gazdasági területekre Új gazdasági területek feltárása Informális gazdaság alternatívája
<i>Élelmezés</i>	egészségesség garantálása, túlfogyasztás visszafogása	Mennyiség és tápanyagtartalom biztosítása
<i>Lakhatás, urbanizációs problémák</i>	Környezetbarát hajlékok, városi lakótelepek megújítása, hajléktalanok lakhatásának megoldása Városokból való kiáramlás, szuburbanizáció és reruralizáció	Egészséges hajlékok tömeges biztosítása, gettók felszámolása, közművesítés Városba áramlás, vidéki térségek kiürülése, nagyvárosok túlszűfoaltsága
<i>Környezetvédelem</i>	Korábbi nagyobb kibocsátás hatásainak ártalmatlanítása, újrahasznosítás, ökológiai lábnyom csökkentése	Megelőzés, felkészülés, takarékoskosság, erőforrások kivonásának megakadályozása
<i>Energiahány</i>	Alternatív források bevonása, takarékoskosság	Energiahordozók kitermelésének korlátozása, bevételek előrelátó felhasználása, takarékoskosság
<i>Betegségek, járványok</i>	Egészségbiztosítás kiterjesztése, speciális szolgáltatások	Egészségügyi szolgáltatások kiépítése, járványvédelem
<i>Migráció</i>	Bevándorlók fogadása, integrálása	Elvándorlás mérséklése
<i>Info-kommunikáció</i>	Speciális célcsoportok bevonása, közösségi hozzáférés biztosítása, felhasználási lehetőségek bővítése	IT penetráció bővítése, képességek általános fejlesztése
<i>Kultúra uniformizálódása, közösségek szétesése</i>	Speciális képzések, hagyományok felelevenítése, közösségfejlesztés	Iskoláztatás, hagyományok őrzése, hálózatok építése, közösségek megerősítése

Forrás: saját szerkesztés

Az SSE földrajzi eltérései tehát részint a centrum-periféria viszony globális törésvonalai mentén, az azokat követő eltérő szükségletek alapján azonosíthatók be. A globális centrum-periféria viszonyrendszer egyben a társadalmi változás különböző szakaszai szerint fellelhető különbségeket is mutatja. Feltételezve, hogy a Föld különböző részein a civilizáció menete nagyvonalakban hasonló és az egyes társadalomfejlődési korszakok alapvető jegyei megegyeznek, a SSE másként jelenik meg a tradicionális, a modern és a poszt-modern társadalmakban. Ez nem csak a célokban, de a SSE társadalmi és gazdasági beillesztésében is alapvető különbségeket szül. A SSE intézményesülésére kiváló példát találhatunk a fejlett világban Kanadában, azon belül Quebec tartományban. A szektornak a fejlődő országok gazdaságában betöltött növekvő szerepét tükrözik vissza SSE kezdeményezésekről és azoknak a kormányzati politikába integrálásáról tudósító esettanulmányok és elemzések. (Fonteneau – Develtere 2009, Laville – Lévesque - Mendell2005, Annis 1988, Frota 2008, Sikka - Saraswat 1993)

A SSE szektor kiterjedésére utaló európai statisztikák meglehetősen hiányosak, de a legújabb kutatások szerint az összes európai vállalkozások kb. 6%-a SSE vállalkozás. Ezekben a vállalkozásokban dolgozik az összes európai foglalkoztatottak hasonló hányada. Közülük több mint 2/3 egyesületeknél, 1/3 szövetkezetekben talált munkát. Az európaiak fele tag valamilyen egyesületben és kb. egynegyedük tag valamilyen szövetkezetben. Az európai biztosítási piac egynegyedét alkotják kölcsönösségen alapuló vállalkozások. (Giegold - Arhelger 2011)

Az európai gazdasági térben a társadalmi vállalkozások egyre láthatóbbá válnak és helyet követelnek maguknak az EU politikáiban is. Jellemzően a vállalkozási és a foglalkoztatási politikákban születtek már eddig is intézkedések, de elkerülhetetlen a vidékpolitikában való megjelenés is.

A helyi gazdaságfejlesztés (HGf) fogalma, jelentősége, kapcsolódása a SSE-hez

A globalizációs folyamatok és azok következményei nyomában értékelődik fel ismét a gazdaság azon legalsó szintje, ahol a termelés és a fogyasztás közvetlenül, a globális hálózatokon kívül is összekapcsolhatók. A helyi gazdaság újrafelfedezése, a gazdaság lokalizációja nem csupán a globalizáció veszteségeinek védekező mechanizmusa, de a helyi, egyedi, sajátos adottságok és értékek léte és hasznosítása a globális versenybe való bekapcsolódás sikerének is egyre inkább zálogai. A széles körben elterjedt értelmezés, miszerint: „a helyi gazdaságfejlesztés (HGf) tudatos helyi közösségi beavatkozás a gazdasági folyamatokba a fenntartható helyi fejlődés érdekében” (Lengyel 2010), mindkét irányt magába foglalja. „A helyi adottságokhoz, erőforrásokhoz illeszkedő, azokra építő gazdasági fejlesztési irányok kijelölése és megvalósítása fontos szerepet kaphat a térségek gazdasági bázisának megteremtésében.” (Czene – Ricz 2010. 16.p)

Az egyébként markáns felfogásbeli eltérések ellenére is a fejlesztést ágazati keretek helyett területi dimenzióban megjelenítő helyi fejlesztéssel kapcsolatos különböző értelmezésekben van négy közös alapelem (Green at all 1993):

1. a helyi szereplők bevonása,
2. a helyi erőforrások hasznosítása,
3. a helyi kezdeményezésekre épülés,
4. a helyi kontroll gyakorlása.

Talán ez utóbbi kritérium tekinthető a leghangsúlyosabbnak. Külső erőforrások bevonása és külső szereplők megjelenése esetén is ez biztosítja a lokális érdekek érvényesítését.

Az alulról vezérelt térségfejlesztés alapfeltétele, hogy a helyi közösségek autonóm módon határozhassák meg céljaikat, a megvalósításhoz vezető utakat és a külvilág változásaihoz való alkalmazkodásuk módját. *Gazdasági oldalról* a helyi, ill. kistérségi kezdeményezések megfogalmazódásához és sikeres megvalósításához mindennek előtt szükség van a helyi piac létezésére és mobilizálható helyi forrásokra. A helyi kezdeményezések megvalósulásához ezek adják az anyagi háttérrel és a külső függőség minimalizálásának lehetőségét. A helyi fejlesztéseknek teret adó *területpolitikáktól* minimálisan elvárható, hogy a részletekre érzékeny legyen, azaz adjon le-

hetőséget a térben rendkívül változatosan megjelenő helyi szükségletek és a helyi erőforrások beazonosítására, a telephelyválasztás rugalmasságára. A helyi gazdaság létezése és a helyi sajátosságokra érzékeny területpolitika mellett a helyi fejlesztés legtöbb feltétele a *helyi fejlesztés aktorainak* létezéséhez és felkészültségéhez kötődik. Helyi fejlesztésben érdekelt szereplők nem létezhetnek, ha nem létezik a lokalitáshoz kötődő identitás. A helyi kezdeményezések megszületéséhez fejlett helyi közösségre, a megvalósuláshoz pedig helyi döntési kompetenciákra, öngazgatásra és felkészült helyi menedzsmentre van szükség. A helyi fejlesztés ugyanakkor szakma, melyhez - éppen a dolog jellegéből és az adott hely egyedi sajátosságaihoz való kötődéséből adódóan - kész receptek nem adhatók. A helyes döntések a belső összefüggések ismeretében és számtalan példa, korábbi tapasztalat birtokában hozhatók meg. A helyi fejlesztéseket támogató szakmai módszertani, információs háttér jelentős mértékben növelheti a helyi beavatkozások sikerét.

Az említett feltételek adják meg az esélyt a fejlesztés önállóságára, az alulról vezérelt fejlődésre. Hiányukban helyi fejlesztésről nem beszélhetünk.

A helyi gazdaságfejlesztés 20. századi újralfedezése a fejlődő országokhoz kapcsolódik. A hiányzó erőforrásokat kívülről bejuttató fejlesztéspolitika kudarca hozta elő a helyi erőforrások mozgósítására alapozó kezdeményezéseket. A *nyugati területpolitikákban* a 70-es évek végétől változott meg gyökeresen az állam viszonya a lokalitáshoz. A „gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan” alapelv mára a fejlesztés minden területét áthatotta¹ és szükségszerűen életre hívta és elterjesztette ezzel a helyi erőforrásokra, a helyiek részvételével és főként helyi kontroll alatt megvalósuló helyi fejlesztést.² A helyi fejlesztés térnyerésében a jóléti állam paternalizmusának az olajválságot követő szükségszerű visszaszorulása, a demokrácia új formáinak megjelenése és a harmadik világ fejlesztési programjaiban a helyi fejlesztés tapasztalt előnyei is szerepet játszottak. A fejlett országokban a 80-as évek második felére jellemzővé váltak a különböző közösségi gazdaságfejlesztési és szolgáltatási programok és szervezetek. Ezek megerősödését a nemzeti kormányzatok, az EU és az OECD programjai segítették. Közülük példaértékű helyi fejlesztési eredményeket értek el a foglalkoztatási célú ILE (Initiatives of Local Employment) és a vidékfejlesztési LEADER csoportok. Ezen csoportok számára a lendületet a helyi kezdeményező erő adja, az adott támogatási programon belül a siker elsősorban a helyi fogadókészségtől, innovativitástól függ.

A HGF jellemző területei (Shrage 1997 alapján):

1. Vállalkozásfejlesztés

- a meglévő helyi vállalkozások megerősítése
- új helyi vállalkozások indításának segítése
- külső vállalkozások vonzása
- vállalkozások közötti együttműködések (klaszterek) szervezése

2. A pénz megfogása (abszorpciós képesség javítása)

- helyi kiskereskedelem megerősítése
- tudatos vásárlói szokások alakítása
- közösségi beszerzések helyben tartása
- támogatások vonzása.

„A helyi gazdaságfejlesztés nem egyszerűen helyi, hanem helyi érdekű gazdaságfejlesztés. A helyi piacot kívánja a helyi vállalkozások és gazdasági tevékenységek ösztönzésével támogatni, a helyi közösség érdekében. Célja tehát nem kizárólagosan gazdasági, hanem meghatározóan közösségi és társadalmi: a helyi lakosság életminőségének javítása, nem pedig a bármilyen áron tör-

¹ Bár a fenntartható fejlődésről való gondolkodás további fázisában már ezen szlogen érvényességét is tagadják, sőt azt visszajára fordítva a lokális cselekedetek összehangolásának fontosságára hívják fel a figyelmet.

² A helyi és általában a bottom-up fejlesztés fogalmának meghatározásában, elméletének és nyugat-európai gyakorlatának tárgyalásakor alapműnek tekintem Myrdal (1956), Galtung (1980), Stöhr (1988) és Brugger (1986) írásait.

ténő profitmaximalizálás. Ezért – szemléleti és módszertani megközelítésére egyaránt utalva – helyi közösségi gazdaságfejlesztésnek is nevezhetjük.” (Czene – Ricz 2010. 16.p) Ezen a ponton válik nyilvánvalóvá a SSE és a HGf találkozása.

A helyi gazdaságfejlesztés és a SSE tehát azonos gyökérből táplálkozik és egyaránt a társadalmi célok elsőbbsége jellemzi őket, de mégsem tekinthetők egymással teljesen átfedésben lévőeknek. A SSE-nek vannak a lokalitáson túlhaladó kezdeményezései és a HGf sem kizárólag a non-profit szektorra koncentrál. A két irányzat metszetét alkotó közös részben található elemek pl. a következők:

1. *Társadalmi vállalkozások*: különösen ott válnak jelentőssé, ahol profit orientált vállalkozások nincsenek, ám vannak hasznosítható erőforrások és jelentős a lekötetlen munkaerő.
2. *Helyi termékek preferálása*: a helyi vállalkozások előnyhöz jutása mellett az ökológiai szempontok (szállítási távolság csökkentése, kemikáliák használatának mérséklése, GMO kerülése) és a fogyasztók érdekei is ezt a megoldást támogatják.
  - a közvetlen termelői értékesítés a közvetítő kereskedelmet kiiktató helyi piacok és a telephelyen történő értékesítési módok feltételeinek kialakítását és a helyi termékek láthatóvá tételét feltételezi,
  - a települési, térségi önellátás erősítése a helyi fogyasztói igények mind teljesebb körű helyi termékekkel való lefedéséhez szükséges kapacitások és koordináció biztosításával a helyiek megélhetéséhez kétszeresen is hozzájárul – jó minőségű áruhoz juttatja őket és növeli a helyi bevételeket, ami azután a helyi piac további bővülését eredményezheti,
  - a tudatos vásárlás szintén a pénzek helyben tartásához és a helyi termelői kör megerősítéséhez járul hozzá.
3. *Helyi igényeket kielégítő szolgáltatások*: részint a szociális gondoskodás, a személyi és háztartási szolgáltatások (gyermek- és idősgondozás, takarítás, kertgondozás, karbantartás, szépitészet, masszázs ...), részint a település fenntartásához kapcsolódó tevékenységek ellátása (közterületek karbantartása, közművek, közösségi közlekedés, kommunikációs csatornák működtetése) biztosíthat helyi munkalehetőségeket és egyben javítja a helyben biztosítható életkörülményeket.
4. *Méltányos finanszírozás*: a helyiek számára legnagyobb problémát jelentő tőkehiányt oldó megoldások egyrészt a kamatterhek alóli – legalább részleges – mentesülést, másrészt a pénzforgalom kiváltását célozzák.
  1. a mikro-hitel körök kedvező konstrukciókban hitelhez juttatnak olyan potenciális mikro-vállalkozásokat, melyek a normál bankrendszerben nem kapnának hitelt,
  2. a viszonyossági cserék közvetlenül, a pénz kiiktatásával cserélnek munkát munkára, így olyanok is hozzájuthatnak az életminőségük biztosításához szükséges javakhoz, akik ahhoz pénzzel nem rendelkeznek, de mások által keresett munkavégző képességgel igen és hajlandók is az igényelt munkát elvégezni,
  3. a helyi pénz a helyi piac élénkítésére és a helyi identitás erősítésére, valamint a lokalitás külső imázsának fokozására is alkalmas eszköz.
5. CSR: közvetlenül nem, csak alapelveiben kapcsolódik a SSE-hoz, ám a helyi fejlesztésben a külső ill. a profit orientált gazdaságból érkező segítség fontos forrása lehet.

A felsorolt elemek mindegyikében meghatározó a társadalmi tőke: a bizalom és a hálózatok szerepe.

A lokális társadalmi – gazdasági – környezeti tér természetszerűleg befolyásolja a globális problémákra adható helyi válaszokat, ezen belül a SSE helyi megjelenését.

A SSE helyi feltételrendszere a munkaerő – helyi szükségletek – civil társadalom, közösségek hármában értelmezhető.

Az SEE-t befogadó (vagy még inkább kitermelő) helyi társadalmakban legfőképp a kultúra (értékek, normák, szabályok) térben változó sajátosságai, ezzel összefüggésben az informális gaz-

daság, a civil társadalom kiépültsége, a társadalmi befogadás és a társadalmi tőke erőssége, a demokrácia jellege és ereje területenként változhat.

Ugyanakkor a működő SSE visszahat a környezetre. Nem csak azért, mert gyakori esetben a megcélzott gazdasági tevékenység közvetlenül a fizikai környezet átalakítására irányul, hanem azért is, mert a SSE nyomán megváltozó humán és társadalmi erőforrások az egész gazdasági környezetet megváltoztatják.

A helyek különbségei más-más tevékenységi területek, módszerek, intézményi struktúrák kialakulásához vezethetnek. E tekintetben különösen érdekes lehetnek a városi és vidéki terek különbözőségéből eredő eltérések. A város és vidék közötti általános – a térségi centrum-periféria viszonyokon túlmutató - különbségeket (1) a méret / lépték / koncentráció, (2) a természethez való közelség, az emberekhez való közelség / közösség / tradíciók és (3) a fentiek miatt létező kulturális / életmódbeli sajátosságok mentén elemezhetjük (Tonnies 1887-2002).

Vidéki térben a SSE óhatatlanul térségi együttműködést követel. Így teremthető meg a gazdasági oldal életképességét biztosító nagyságrend és koncentráció. A szociális oldalnak a vidéki környezetben kedvez a hagyományos közösségek relatív erőssége, ugyanakkor a hálózatok zártsága, a civil szervezetek kisebb súlya, az új dolgokkal szembeni bizalmatlanság akadályozó tényező lehet.

Városi térben a SSE gazdasági oldalának kedvez a nagyobb választékban elérhető munkaerő, a lefedetlen, ámde piacképes méretben megjelenő szükségletek, a civil szerveződések fejlettsége, a hálózatok nyitottsága, az új dolgok befogadására való készség. Itt a szektorok közötti együttműködést akadályozó bizalmatlanság és élesebb érdekkülönbség, az emberek elszigeteltsége okozhat nehézséget. A városokon belüli zárt közösségek viszont a vidéki térnél leírtakhoz hasonló sajátosságokat mutathatnak.

2. táblázat: A SSE feltételei városi és vidéki terekben

Feltételek	Városi terek	Vidéki terek
Munkaerő	Nagyobb koncentráció, szélesebb szakmasztruktúra	Kisebb koncentráció, szűkebb szakmasztruktúra, ingázás - közlekedés iránti igény
Szükségletek	Differenciált szükségletek, méretgazdaságossági küszöb felett	Homogénebb szükségletek, méretgazdasági küszöb alatt
Erőforrások	Agglomerációs hatás, sokszínűség, K+F központok, hálózatok sűrűsége, innovációk, információáramlás	Természetközelség, emberközelség, tradíciók, információs elszigeteltség
Közösségek	Érdek- és érdeklődés mentén, nagy sűrűségben, partnerek széles köre, kifelé nyitott hálózati kapcsolatok, bizalmatlanság a fennállóval szemben	Hagyományos közösségek (család, egyház, iskolai, munkahelyi kollektíva), korlátozott számú partner, zárt hálózatok, bizalmatlanság az újjal szemben
Demokrácia	Több tapasztalat a demokratikus játékszabályok gyakorlásában, lázadóbb magatartás, sokrétűbb érdekek, kiforrottabb struktúrák, kiépült érdekképviseleti csatornák	tekintély és szokások tisztelete, vezetők meghatározó szerepe, kevesebb tapasztalat, egyszerűbb struktúrák, szűk érdekképviseleti csatornák

Forrás: saját szerkesztés

A bemutatott város-vidék különbségek érvényességét is alakítja azonban a helyben jellemző társadalmi formáció. A fenti értelmezés leginkább a modern társadalmak egy szakaszában helytálló. A késői modern társadalmakban a város-falu megosztottság oka fogyottá válásáról elmélkednek a kutatók. A angliai példa alapján pl. a város-vidék megosztottságot Scott és társai tagadják (Scott et al 2007). Mások viszont a posztmodern társadalmakban – a városi tér rurális térbe való benyomulásának jelzése mellett is – a két településforma eltérő életstílust lehetővé tevő különbségei megőrzése mellett szállnak síkra. (Woods 2005)

Magyarországi sajátosságok

A múlt öröksége

Az államszocialista rendszerben a helyi fejlesztés feltételei közül jószerivel egy sem létezett. A piaci viszonyok korlátozottsága, a piac állami kontroll alatt tartása eleve gátat szabott a helyi piac kialakulásának. Emellett a helyi erőforrások akkumulációját és fejlesztési célokra való mobilizálhatóságát a fejlesztési források központi újraelosztási folyamaton keresztüli allokációja tette lehetetlenné. (Vági 1982) A központi újraelosztás a tervezettség szabályai szerint központi tervezésen, ezen belül a gazdasági tevékenységek telephelyeinek központi kijelölésén nyugodott. Területpolitikáról sokáig csak az iparpolitika alárendeltjeként beszélhettünk. (Enyedi 1997) A centralizált hatalom számára a regionális identitás nem kívánatos jelenség volt. Megerősödésére a térséghez, helyhez kötött autonómia, a térségi szereplők kiterjedt köre hiányában nem is volt lehetőség. (Pálné 1993) A fejlesztési döntések totális centralizációja, a döntéshozást uraló hivatali szemlélet miatt a helyi kezdeményezéseknek egyáltalán nem jutott terep. A totalitárius állam monolitikus fejlődésfelfogása és diktatórikus berendezkedése nem tűrte, sőt kimondottan gátolta a helyi közösségek megerősödését. (A.Gergely) A kisebb térségeken belüli megosztottságot növelte és a legkisebb települések mozgásterét nullára szűkítette a települések körzetesítése. (Beluszky – Sikos T. 1982) A helyi fejlesztés humánoldalának megerősödését, az érlelődő változásokra való felkészülést pedig az ideológiai homogenitás, a külföldi példák és modellek elterjedését akadályozó információs zárttság is akadályozta.

A diktatúra puhulása, a felülről vezérelt fejlesztések anyagi bázisának kimerülése, a korábbi fejlesztések kedvezőtlen hatásainak ismertté válása és ezekkel párhuzamosan a demokrácia iránti igények egyre hangosabb és harcosabb megjelenése a Kádár-korszak végén, Magyarországon is elindított néhány, a helyi fejlesztés feltételrendszerének kedvező folyamatot. Ilyen folyamatok voltak többek között:

1. *A kultúra lokalizációja és „közösségre ébredése:* Az állampárt ideológiáját a tömegek felé közvetítő és a „magas kultúrát” helybe vivő korábbi népművelésből az állampolgárok aktív részvételére építő közösségi művelődés, sőt a közösségfejlesztés szervezeti kereteinek a 80-as években jellemző kialakulása kedvezett részint a nemzeti értékek újrafelfedezésének, a helyi hagyományokat újraélesztő népi kultúra feléledésének, részint a kis közösségek formálódásának. A közösségfejlesztés legjobb terepének – az ekkorra már „begyűrűző”, főként angol és dán minták alapján – éppen a helyi fejlesztés bizonyult. A kulturális szférának jelentős szerepe volt az 1980-as évek elejétől szerveződő egyletek, klubok szerveződésében. A központi hatalom ambivalens magatartással fogadta az új közösségi szerveződések. Egyfelől – a gyengülő állam pusztuló erőforrásainak kiegészítéséhez szükséges helyi cselekvő erő növekedésének óhajlásából származó - határozott támogatási szándék nyilvánult meg, másfelől, mikor megindult valamilyen spontán, alulról szervezett s felülről nem kontrollált mozgás, azonnal beléptek a fékek. (Böhm 1988a)
2. *A lokális gazdasági erőforrások felértékelődése:* A szocialista iparosításban rejlő utolsó tartalékok kimerülésével a fejlesztéshez, ezen belül leginkább a jelentős lemaradásokkal rendelkező és emiatt egyre sürgetőbb infrastruktúrafejlesztéshez, a háztáji gazdálkodás sikere nyomán a falvakban a 70-es években végbement telken belüli modernizáció után egyre erősebben követelt vidéki életkörülmények javításához forrásokat kellett szerezni. *A tanács*

fejlesztési források szükségessége részint a fejlesztési forrásokért vívott harc (Vági 1982) éleződéséhez, ezen keresztül a helyi érdekek korábban határozottabb megfogalmazásához, a helyi identitás erősödéséhez vezetett, részint pedig új adónem, a településfejlesztési hozzájárulás (TEHO) bevezetését eredményezte. Összességében nem nagy összegről volt szó, de jelentős társadalmi ügynek bizonyult. A TEHO amellet, hogy az állami tehetetlenség és a korábban elmulasztott közműfejlesztés terhei lakosságra hátrításának módszere volt, számos kedvező hatást is eredményezett. Így a közvetlen anyagi érintettség felerősítette a helyi közügyek iránti érdeklődést, a lakosság egyre inkább igényt tartott a fejlesztési döntésekbe való bekapcsolódásra.

3. *A közigazgatás demokratizálódása, út a helyi autonómia felé:* A 70-es évek végétől a gazdaság irányításában növekvő vállalati önállóság tükrében a 80-as évekre a helyi tanácsok működésének erős központi vezérlése is tarthatatlanná vált. Már egyre kevésbé elégedtek meg azzal, hogy azt kormányozzák, amit a központi hatalom átengedett számukra. A delegált hatalom elve helyett a megosztott kompetencia elvének érvényesülését sürgették. Azaz rögzíteni kívánták, hogy mely kérdésekben illetékes egyértelműen és kizáróan a központi hatalom és mely kérdésekben a helyi hatalom. (Kálnoki Kis 1988) A fejlesztés központi tartalékainak kimerülése a központi hatalom számára is a korábbi üldözendőből kívánatosá tette a helyi cselekvőképesség erősítését. Ennek is tulajdonítható, hogy a *közigazgatásban* a körzetesítések negatív hatásainak oldásaként az önálló igazgatással nem rendelkező településeken 1985-ben bevezették az előljárási intézményét. Az előljárási intézmény olyan „népképviseleti, önkormányzati szervek, melyek elsődleges politikai célja, egyben jogszabályi előírása is, hogy a nem kevés számú magyarországi társközösségek érdekképviseleti funkcióit ellássák”. (Csefkó 1988) A községi előljáró válhatott – ha nem is mindenhol - kifelé a helyi érdekek szószólójává, befelé a helyi közösség mozgósító, szervező erejévé. Az előljárási intézmények egy része a társközösségi önállóság visszaszerzésének aktív harcosa lett. Működésük közrejátszott abban, hogy a 80-as évek végén országos méretűvé vált a társközösségi önállóság követelése. Jelentős fejlesztések kezdeményezőiként - önálló költségvetés és források híján – nem tudtak fellépni.
4. *Helyi társadalmak felfedezése:* A lakóhelyhez kötődő helyi társadalmak mint strukturális elemek és a településhierarchia mint egyenlőtlen tényező elismerése (Böhm 1988b) áttűtő jelentőségű volt a magyar társadalomkutatásban. A lokális közösségszerveződés legfontosabb akadályának Böhm Antal a közigazgatás intézményrendszerét tartotta, ill. azt, hogy a közigazgatás jellemzően egyetlen csatornán működött, direktívák formájában szabályozta a helyi társadalmakat, s a helyi társadalomra csak a végrehajtás maradt. Visszacsatolás nem működött, ha mégis elindult valami mozgás, hamar elindult a visszarendeződés. Mindez megtörténhetett, mert hiányzott a közigazgatás lakossági kontrollja és a helyi nyilvánosság. A második akadályt a politikai kultúra fejletlenségében, a demokrácia és játékszabályai ismeretének hiányában látja. További akadályokként a bármilyen részvételt fölöslegesnek tartó politikai magatartást, a hatalmi tolerancia korlátait, a helyi információ hiányát azonosította be. (Böhm 1988a) A helyi társadalmak jelentőségének és sajátosságainak tudatosulása egybeforrott a helyi autonómia kivívásáért indult, végül is az önkormányzatiság kialakulását előkészítő törekvésekkel. (Bánlaky 1988) A fokozatosan puhuló diktatúrában a központi kormányzat tehát előbb a fejlesztési döntések helyi legitimálásának formális megköveteléséig, majd a 80-as évek társadalmi vitái és az állami fejlesztési források rohamos csökkenése nyomán a helyi közösségi kezdeményezések fontosságának kimondásáig jutott el. Ez is elég volt azonban ahhoz, hogy helyi csoportok – gyakran külső értelmiségi támogatással - megszerveződjenek és megfogalmazzák saját fejlesztési céljaikat. Anyagi források hiányában azonban ezek a közösségek a megfogalmazott célok megvalósításáért sokat tenni nem tudtak, tevékenységüket kénytelenek voltak a kulturális rendezvényekre, a népi hagyományok őrzésére korlátozni, ill. ezekbe burkolni. (Varga-Vercseg 1991) A felülről irányított tanácsrendszer nem engedte az életkörülmények és főként a gazdaság fejlesztésébe a helyi kezde-

ményezéseket beépülni, de a településen belül megvívott csaták jó felkészülést jelentettek a rendszerváltás utáni időkre, amikor ezek a csoportok legitim civil szerveződéseké alakulhattak.

A rendszerváltás és az átalakulás sajátosságai

Az Uniós direktívákhoz és diskurzusokhoz alkalmazkodva - főként a nyomasztó munkanélküliség mérséklése céljából – a poszt-szocialista országokban, így Magyarországon is megjelentek a SSE és a HGf kezdeményezései. Ám a *volt állam-szocialista országokban* hirtelen csökkent le az állam szerepe és nőttek meg a társadalmi és területi különbségek. A kormányzatok a profit orientált gazdaság megerősödésében bíztak, fejlesztési forrásaikat – az államszocialista rendszerben tapasztaltakkal szöges ellentétben - a neoliberais gazdaság megerősítésének rendelték alá. A rendszerváltást követően uralkodóvá vált liberális gazdaságpolitika nem segítette a szolidáris gazdaság térhódítását és intézményi kereteinek kialakulását. Ugyanakkor a „vadkapitalizmus” kiterjedésével a társadalmi polarizáció felerősödését, egyre szélesebb réteg elszegényedését és kirekesztődését, az élelmiszer önrendelkezés és a hazai piacok elvesztését, a viszonteladókna és hitelezőknek való kiszolgáltatottság növekedését, a szociális ellátások szűkülését, a kevésbé fizetőképes területeken a szolgáltatások leépülését, főként a vidéki népesség életének ellehetetlenülését, azaz a szolidáris gazdaság iránti igények felerősödését hozta magával. Az igények tudatosulásához, a HGf-ben és a SSE-ben rejlő lehetőségek felismeréséhez időre, a nyugati példák „begyűrűzésére” van szükség. A példák tudatosulása esetén is egyelőre az emberek nehezen találják meg az együttműködéshez vezető utat. Inkább az informális gazdaságot építik és megélhetésük biztosítása érdekében a perifériákon beazonosított megoldások felé fordulnak. Az önszerveződést felvállaló civil szektor megerősödését gátolja a fennmaradt etatista szemlélet, a felgyült problémákra adható válaszok „felülről” várása.

A *szolidáris és szociális gazdaság* egyelőre háttérbe szorul. A bizalomhiány mellett a korábbi rossz tapasztalatok miatt kialakult erős szövetkezet-ellenesség és az állam-szocializmusban lejáratott szolidaritási eszmékben való csalódottság is akadályozza a SSE fejlődését, a társadalmi vállalkozások alakulását. (Szemben pl. Lengyelországgal, ahol az államszocializmusban nem volt erőszakos szövetkezetesítés és a rendszerváltás során is többet meg tudtak őrizni a közösségi értékekből. (Rymsza – Kazmiarcak 2008))

A *helyi gazdaságfejlesztésben* a fentebb vázolt társadalmi sajátosságok következtében a helyi önkormányzatok által vezérelt kezdeményezések a jellemzők és tipikus közösségi gazdaságfejlesztéssel, az ahhoz nélkülözhetetlen helyi társadalmi vállalkozásokkal alig találkozhatunk.

Így bár a helyi szociális gazdaságban látszólag a nyugat-európai társaikhoz hasonló tevékenységek és szervezetek jelennek meg, ezekben a múlt öröksége és az átmenet vadhajtsái miatt azoktól eltérő dinamika és működés jellemzi.

A helyi gazdaságfejlesztés szociális gazdaság irányába mutató kezdeményezései

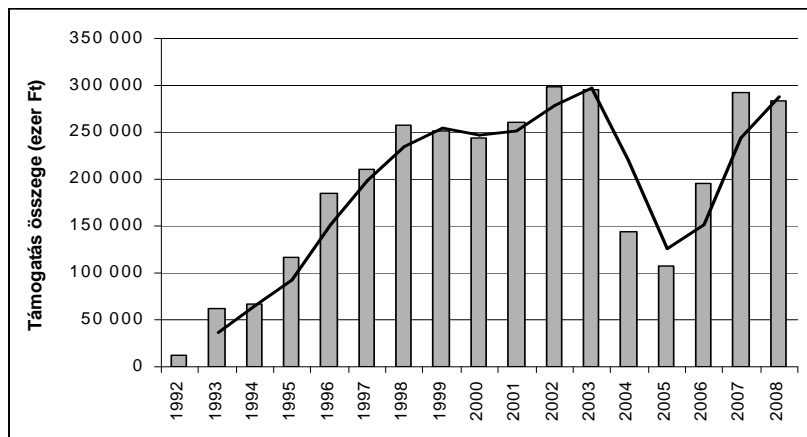
A magyarországi gyakorlatban a szociális gazdaság irányába mutató helyi gazdaságfejlesztési kezdeményezések jellemzően hat területen jelennek meg. Ezek:

- a. szociális földprogramok
- b. szociális szövetkezetek
- c. non-profit foglalkoztatási projektek
- d. helyi termékek előállítása és értékesítése
- e. pénzforgalmat kiváltó szívességi / kalács / helyi pénz körök
- f. mikro-hitel körök.

a. Szociális földprogramok

A *szociális földprogram* a mezőgazdasági termelésre alkalmas vagyonnal nem, vagy csak kis mértékben rendelkező hátrányos helyzetű családok megélhetését segítő agrárgazdasági program. A szociális földprogramhoz hasonló típusú támogatási programoknak közel száz éves tradíciója van hazánkban. A XIX. század végén és az 1930-as években egyaránt próbálkoztak ilyen jellegű produktív szociálpolitikai kísérletekkel. (Bartal 1998) A korábbi történeti előzményekre alapozva, de új elvekre és eszközökre támaszkodva - a szociális kistérségi válságkezelő program keretében - indították be a kilencvenes évek elején a szociális földprogramokat. A program résztvevői kedvezményes szolgáltatásokat és egyéb juttatásokat kapnak az államtól ahhoz, hogy háztáji jellegű kistermelést, illetve állattartást tudjanak folytatni. Mindez az egyéni, a közösségi és a települési erőforrások felhasználásával történik. A program az ország három régiójában, Észak-Magyarországon, Észak-Alföldön és Dél-Dunántúlon vált elterjedté. (Jász-Szarvák 2005)

A szociális földprogram nyújtotta források az indulás óta eltelt csaknem két évtizedben, ha egyenetlen mértékben is, de minden évben elérhetőek voltak a válságövezetek települései számára. A program kezdetektől meghívásos jelleggel működött: bár a települési kör az évek során folyamatosan bővült, a pályázati források mindig az ország leghátrányosabb helyzetű települései számára voltak elérhetőek.

1. ábra: A szociális szaktárca által a földprogramra fordított források
 Forrás: Rácz 2009 (Esély Szociális Közalapítvány adatbázisa, 1992–2008.)

A szociális földprogramok - működésük célja szerint - három csoportba sorolhatók:

- Az önellátást megcélzó programok* hozzájárulnak a pénz mint fizetőeszköz kiváltásához, az élelmezési gondok közvetlen enyhítéséhez. Az önellátás erősítése az anyagi előnyök mellett a munkakultúra, s az ehhez kötődő értékrendszer elterjedését is segíti, ami a paternalista szemlélet felől az öfenntartó, öngondoskodó szemlélet felé vezet. Jelenleg a legtöbb működő szociális földprogram ezen a szinten működik.
- Jövedelemszerző tevékenységi formaként* a megtermelt termékek értékesítésre kerülnek, ezáltal a más termékek és szolgáltatások megvásárláshoz pénzjövedelemre lehet szert tenni. A termelés jól szolgálja a vegyes jövedelmű gazdaságok kialakulását, hiszen a földprogram önmagában nem elegendő a szükségletek kielégítéséhez, a családok megélhetéséhez szükség van a szociális támogató rendszer működésére is. A nyugat-európai országokban elterjedt szociális földprogramok a vegyes jövedelmű gazdaságok harmadik szegmensének, a különböző megtakarításokból származó, a háztartás gazdálkodásába és szükségleteinek fedezésébe betervezhető tőkejövedelemnek az elérését célozzák. (Csoba 2006) A magyarországi példákban a napi megélhetéshez szükséges jövedelemhez járul hozzá a földprogram.

- c. *Támogatott, a társadalomba beillesztett vállalkozásként* a termelés egész vertikumára kiterjedő, nyereségképzési céllal tevékenykedő termelői/értékesítői közösségek jönnek létre. Egyelőre ez a forma csak kevés helyen működik. A szociális szövetkezetek megjelenése erősíti az ebbe az irányba történő elmozdulást.

Ritka kivételként, de léteznek települések, ahol a földprogram mindhárom fokozata jelen van, azokat komplex rendszerként működtetik (pl. Tiszaadony, Túristvándi) (G.Fekete 2010) Az elmúlt másfél évtizedben közel ötszáz (pontosabban 471) településen valósítottak meg földprogramot. Minden évben átlagosan 150-170 település részesül minisztériumi támogatásban, az érintettek összetétele azonban évről évre változik. Az érintett települések népességszám szerinti *a kistelepülések és aprófalvak dominanciája jellemző. Az 1992 és 2007 között szociális földprogramot lebonyolító települések több mint háromötöde ezerfőnél kisebb település volt. További sajátosság, hogy döntő mértékben a települési önkormányzatok szervezik ezeket a programokat, csak mintegy 20%-ban szerepelnek nem önkormányzati vezetésű programok.* (Rácz 2009)

A szociális földprogram számos család számára nagyon hasznosnak bizonyul. Sokszor azonban az a tapasztalat, hogy éppen azok nem veszik igénybe, akik leginkább rászorulnak. (Csoba 2006) A földprogramok keretében végzett tevékenységek és az ebből befolyó jövedelem megélhetést segítő szerepe vitathatatlan, arra azonban kevésbé alkalmas, hogy az árutermeléshez, a tartós piaci jelenléthez szükséges javak (hogy csak a legfontosabbakat említsük: termelőeszközök, művelésre alkalmas földterületek, forgótőke) felhalmozását lehetővé tegye. Még azok a rászoruló családok is, melyek látszólag függetlenednek az integrált termeléstől, sajátos szimbiózisban élnek tovább az önkormányzati koordinációban zajló földprogrammal. (Rácz 2009) Az önkormányzatokhoz való kötődés adott arra lehetőséget, hogy a programot a közfoglalkoztatással összekössék és rendszeres foglalkoztatást is tudjanak biztosítani. A helyi foglalkoztatási gondok mérséklésében kiemelkedően sikeresnek bizonyult a szociális földprogram pl. Belecska, Kázsmárk, Rozsály, Tiszaadony településeken. (G.Fekete 2003) Ezek egy részéhez ma már szociális szövetkezet is társul és tovább mozdulnának a társadalmi vállalkozás felé, ha a támogatott közfoglalkoztatásból származó előnyöket e formában is meg tudnák őrizni.

b. A szociális szövetkezetek

Magyarországon a jogi szabályozás 2006-ban teremtette meg a szociális szövetkezet, mint szervezeti forma létjogosultságát.^{3,4} Az első szövetkezetek létrejöttét az OFA és a Szociális és Munkaügyi Minisztérium között a szociális szövetkezetek létrehozása és működtetése érdekében öt éves időszakra vonatkozó megállapodás is segítette. Mint Európa szerte a jogi szabályozás célja nálunk is a társadalom tagjainak a szociális gazdaság aktív szereplőivé válásának ösztönzése volt, amitől olyan igények, szükségletek kielégítését is várták, amelyekre az üzleti vagy a közszolgálati szektor nem alkalmas.

A szociális szövetkezetek – jogszabályok által meghatározott - alapvető jellemzői a következők: A tagok - akik csak természetes személyek lehetnek - meghatározzák, hogy milyen értékű részjeggyel alapítják meg a nyitott tagságú szövetkezetet, tehát ha valaki elfogadja az alapszabályt, akkor bárki, megkülönböztetés nélkül, beléphet a szövetkezetbe. A szociális szövetkezet a változó tőke elve szerint működik, ami azt jelenti, hogy változik a tagok be- és kilépésével a tőke nagysága. A részjegy a szövetkezet adózott eredményéből részesedésre jogosít, kivéve a közhasznú szervezeti jogállással rendelkező szociális szövetkezeteket, mert ezek a szociális szövetkezetek eredményüket csak a közhasznú céljaik megvalósítására fordíthatják. A szociális szövetkezet célja a tagjai gazdasági, kulturális, oktatási, szociális, egészségügyi szükségleteinek kielégítése, valamint munkanélküli, illetőleg szociálisan hátrányos helyzetben lévő tagjai számá-

³ 2006. évi X. törvény a szövetkezetekről

⁴ 141/2006. (IV.29.) Korm. Rendelet a szociális szövetkezetekről

ra munkafeltételek teremtése. A tagoknak kötelező a személyes közreműködés a szociális szövetkezet tevékenységében. A szociális szövetkezetben lehet tevékenységet végezni tagként, alkalmazottként, vagy vállalkozási/megbízási szerződéssel. A szövetkezet közösségi alapot képez, amiből a tagok és családtagjaik számára nyújt kulturális, oktatási, szociális, egészségügyi támogatást. Pénzügyi szempontból nem különbözik más vállalkozásoktól. (Németh 2010)

Országos szinten a kormányzat nagyságrendileg 700 millió forinttal támogatta a szociális szövetkezetek létrehozását, ebből az összegből mintegy 50 szövetkezet kezdte meg működését 2007 és 2010 között. Ezek között gyermekmegőrzést, karbantartást, településüzemeltetést, információs szolgáltatást vállaló szövetkezet egyaránt megtalálható. Mezőgazdálkodási fő céllal nem lehetett szövetkezet alapítani. Jellemző a program népszerűségére, hogy további 150 pályázat is beérkezett a támogatásokért, de különböző okok miatt még egyelőre ezek nem kaptak támogatást. (OFA HONLAP) 2010. február 15-vel elindult a TÁMOP 2.4.3/B/1-09. konstrukció keretein belül a KoopeRáció című projekt, amelynek célja a szociális szövetkezetek létrehozásának további ösztönzése, szakmai támogatása és számukra szakmai szolgáltatások térítésmentes biztosítása.

A szövetkezetek gyakorlati hasznáról, működéséről egyelőre korai lenne határozottan állást foglalni, túlságosan kevés idő telt még el a rendszer megalakulása óta, kevés a rendelkezésre álló adat, illetve maguk a szövetkezetek sincsenek sokan. Maga a kezdeményezés mindenképpen pozitív, és az is látszik, hogy a települések vevők rá, igénylik az ilyen jellegű programokat, főként a hátrányos helyzetű kistérségekben. Szembetűnő, hogy a szociális szövetkezetek szervezése, majd működése mögött általában a helyi önkormányzatok, ill. azok vezetői állnak. A helyi önkormányzatoktól való függőség piaci függőséget is jelent, amennyiben a szövetkezetek egy jelentős része a helyi önkormányzatoktól átvállalható feladatok ellátására jött létre, létük alapvetően függ az önkormányzat megrendelésétől.

Biztatóan indult a szociális szövetkezet pl. Túrístvándi településen, ahol a társadalmi vállalkozással a település élelmiszer-önellátásának szervezését, a helyi piac működtetését kívánják megoldani.

c. Nonprofit foglalkoztatási (ESZA-típusú) projektek

A tartós munkanélküliség leküzdésére a hagyományos közmunka (közcéltű foglalkoztatás) hiányosságait (időszakos, rövid távú alkalmazás alacsony munkabérrrel) pótló programok kidolgozása vált indokolttá. Erre ösztönöztek az Európai Foglalkoztatáspolitikai és az annak megvalósítása mögött álló Európai Szociális Alap törekvései is. Az ESZA típusú programok első generációját a PHARE programok („Küzdelem a munka világából való tartós kirekesztődés ellen, Kísérleti EQUAL Program), majd a ROP 3.2. intézkedés, az EQUAL+ és a TÁMOP intézkedései alkották. Emellett az OFA és az Autonómia Alapítványtól számíthattak támogatásra a non-profit foglalkoztató szervezetek.

2002-től kb. 300 ilyen projekt valósult meg és ezek több tízezer ember számára nyújtottak munka-, képzési és hálózatépítési lehetőséget. Közös jellemzőjük azonban, hogy a projektek lezárulásával általában megszűntek, a célcsoport foglalkoztatását támogatás nélkül már nem képesek biztosítani. Az okok részint a pályázati rendszerek fogyatékoságaiban, részint a helyi szereplők felkészületlenségében rejlenek. Pl. a szociális gazdasághoz kapcsolódó pályázatok nem teszik lehetővé, sőt időnként tiltják a piaci megmérettetést biztosító értékesítést, vagy nem veszik tudomásul, hogy 1-1,5 éves gyakorlat még nem teszi lehetővé magas teljesítmény és hatékonyság elérését, főként nem az önfoglalkoztatóvá válást. A bevont – a szabályok szerint csakis - hátrányos helyzetű emberek tevékenységét hosszabb távon kell támogatni. A termékeket és a szolgáltatásokat piacra juttató gesztor közreműködése is a folytatáshoz elengedhetetlen. A pályázati rendszerben tapasztalt finanszírozási gondok a projekt 100%-os támogatottsága mellett is veszélyeztetik a biztonságot, ami bizalomvesztést okoz a dolgozóknál. A helyi oldalon pedig számolni kell arra, hogy a célcsoport foglalkoztatása komoly helyi vezetői – napi irányító, ellenőrző - munkát igényel, a felmerülő (2-3%) többletköltséghez fedezet kell. (G.Fekete 2007)

d. Helyi termékek előállítása és értékesítése

A helyi termékek előállítása és értékesítése terén csupán 2010-ben, a kistermelői rendelet⁵ elfogadásával teremtődött meg az előrelépés lehetősége. A helyi termék fogalma nem korlátozódik a helyben előállítás követelményére. Annál is inkább, mert a teljes mértékben helyben előállított termékek köre mára erősen leszűkült. A helyben (vagy a kistermelői rendeletben szereplő 40 km-es körzetben) történő értékesítés követelménye sem fedi le minden esetben a valamely helyhez, tájegységhez szorosan kötődő termékekről alkotott képünket. A többféle értelmezés között a térségi szintek, a termék piaci rendeltetése és egyedi / táji jellege hármasszerében gondolkodva igazodhatunk el. Eszerint három alaptípusról beszélhetünk:

1. Belső piac (ön)ellátására családi, szomszédsági, települési, kistérségi és regionális szinten előállított és ugyanazon térségben, az ott élők számára értékesített, egyedi táji sajátosságokkal nem feltétlenül rendelkező termékek. A lakosság alapellátását szolgálják. A lényeg itt az „import” kiváltásán, a termelés kontrollálhatóságán alapuló bizalmon - a térségen belülségen van. A termék eladhatóságát alapvetően az ár befolyásolja. Ezen termékek mennyiségének és arányának növelése a foglalkoztatás, a térségi jövedelemtermelés és a környezeti fenntarthatóság szempontjából is kívánatos, hangsúlyos vidékfejlesztési cél. Fontos feladat a helyben megtermelt termékeknek a közkonyhákra való beszállításának megszervezése, a közbeszerzési gyakorlat ennek megfelelő alakítása.
2. Belső piacra és a térségbe látogatók számára családi, szomszédsági, települési, kistérségi szinten előállított és helyben értékesített, egyedi táji adottságokkal rendelkező termékek. (Ez a kategória fedi le leginkább a helyi termékekről alkotott fogalmunkat.) A térségi kötődés (identitás) megélését, a szolidaritás érvényesülését és a sokszínűség biztosítását együttesen szolgálják. A termelő ismertségéből adódó bizalom mellett a sajátos helyi anyagokból, formákból, ízekből felépülő helyi karakter adja a termék lényegét. A helyi karakter érvényesülése a fogyasztó számára szembetűnő, az előállítás helye önmagában garancia, de tanúsítványok is igazolhatják. Gombaszám nőnek ki, illetve válnak láthatóvá a táji identitást erősítő helyi termékek. A belső fogyasztópiac szűk volta miatt azonban a kereslet nem tart lépést a kínálattal, ezért a termelők csalódtak, szembesülnek vele, hogy egyelőre ebből megélni nem tudnak.
3. Külső piacra előállított, a térségre jellemző sajátosságokkal bíró, egyedi termékek. Előállításuk - területi kötődésük miatt - települési szinttől felfelé értelmezhető. Térségi felmenő rendszerben ezekből nőnek ki a hungarikumok. Fő funkciójuk a sokszínűség biztosítása, a globalizált világban az egyedi arculatok megjelenítése. Eredetiségüket tanúsítvány igazolja. Érdemes levédeni őket. A helyi termékek legjava exportra tör. Különösen a borok, pálinkák, különleges hűskészítmények és mézek számítanak külpiaci érdeklődésre.

Mindhárom szinten élénk mozgólódás indult el tehát – főként a vidékfejlesztéshez és azon belül is a LEADER csoportokhoz kapcsolódva. Ugyanakkor mindhárom típus számottevő innovációs és kooperációs tevékenységet feltételez. Ezek szervezeti háttere, valamint további jogszabályi háttere is napjainkban formálódik. Biztató kezdeményezésnek látszik az „adj egy esélyt a helyi-nek” mozgalom kibontakozása, ami a helyi termék-polcok kiskereskedelmi boltokban való elhelyezését szorgalmazza. Elindult a helyi termékek internetes kereskedelme is és a kistérségi / táji összefogások mellett példáulértékű pl. a Nemzeti Parkok helyi termék-előállításban és -értékesítésben való együttműködése.

e. Pénzforgalmat kiváltó szívességi / kaláka / helyi pénz körök.

Magyarországon 1992 telén vált szélesebb körben ismertté az Egyesült Királyságból származó LETS (Local Employment and Trading System) gondolata. Néhány lelkes csoport az ökofalmozgalomból 1993 februárjában Szívesség Bank Találkozót szervezett Drávafokon, hogy megvitassa a kaláka körök hazai elterjesztésének lehetőségeit. 1996-ban megalakult a Talentum Kör,

⁵ 52/2010.(IV.30) FVM rendelet módosítva 2010. július 6-án

amely nagy lendületet kapott egy 1997-ben szervezett konferencián. Azóta több mint százan léptek be a főleg Budapesten és vonzáskörzetében működő Talentum Körbe. Leginkább a kéthavonta megrendezett találkozókon történnek az „üzletkötések”. 1999-ben néhány vidéki helyszínen is megindult a szervezkedés, a Nonprofit Humánszolgáltatók Szövetsége közreműködésével megalakult a Szolnoki KÖR, a Tiszaluci KÖR, Miskolci ÓraKÖR, a Bátori Kaláka. Talentum Kör tagok közreműködésével létrejött a Gödöllői Zöld Forint Kör ill. a budapesti II. kerületben a Krajcár Kör. (Talentum Körök 2011) A helyi pénz bevezetésében példamutató a Soproni Kékfrank. (Kékfrank 2011)

f. Mikro-hitel körök

A 2009-ben kísérleti projektként indított „Kiút Program” fő célja, hogy közösségfejlesztő társadalmi támogatással, pénzügyi szolgáltatások és információ nyújtásával lehetővé tegye mélyszegénységben élő emberek – elsősorban romák – számára, hogy saját erőforrásaikat mozgósítva kiemeljék magukat tartósan rossz helyzetükből. Ennek eszköze a mikrohitelen alapuló önfoglalkoztatás. A maximálisan elérhető hitel 1 millió forint. A kísérleti jelleg miatt az érintett települések köre egyelőre korlátozott. Főként Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye leghátrányosabb helyzetű településein, illetve a főváros VIII. kerületében dolgoznak a „reménygazdáknak” nevetett terepmunkások. A tervek szerint 10 bokor összesen 80 csoportjában történne a hitelezés. A csoportok 5 főből állnak és a működési modellnek megfelelően ütemezve jutnak hitelhez. A hitelezettek száma így mindösszesen 400 fő lesz. Három standard hiteltermék létezik. A hitel kamata mindhárom esetben évi 20%, összege és futamideje 200.000 Ft és 6 hónap, 500.000 Ft és 12 hónap, 1.000.000 Ft és 18 hónap. A törlesztés heti részletekben történik. A célcsoport jellemzői, a fizetendő kamat és a lehetséges vállalkozásokról elvárt feltételek (Kiútprogram 2009) alapján elég nehéz lesz sikert elérnie a program megvalósítására létrehozott Kiútprogram Közhasznú Nonprofit Zrt-nek és a mögötte álló Raiffeisen Bank Zrt.-nek.

Összegzés

A SSE és HGF térhódítása az egész Földre jellemző, beépülnek a regionális politikákba is. A HGF-nek csak az egyik szelete a helyi SSE. A radikálisabb változásokat követelő fejlődő országokban a szolidáris, a tőkés piacgazdaság kereteit kevésbé feszegető, fejlettebb térségekben a szociális gazdaság koncepciója terjedt el. Magyarország félperiférikus helyzete, a rendszerváltás után felerősödött társadalmi és területi különbségek indokolnák a radikálisabb változat elterjedését, de a vizsgált irányzatok az EU közvetítésével jelentek meg az országban, így az átvett modellek az ott kialakult formákat tükrözik.

A nyugat-európai típusú SSE és HGF adaptációját gyengíti az államszocialista múlt öröksége: a bizalmatlanság, a paternalizmus továbbélése, a társadalmi szolidaritás eszméjének leértékelődése. Mindezek következtében – bár bizonyos közösségi gazdasági elemek már a rendszerváltás előtt is léteztek – a SSE szektor kiépülése lassan, ellentmondásokkal terhelt halad. Kevésbé jellemző a HGF közösségi formája. Nem minden, a nyugat-európai országokból ismert SEE forma jelent meg és nem is teljesen az ott megszokott változatban. Jellemző sajátosság az önkormányzatok befolyása a helyi civil szervezetekben és társadalmi vállalkozásokban. Ugyancsak kiemelkedő a pályázati rendszerektől való függőség, ami egyrészt előny, mert jó pályázati kiírásokkal értékek és módszerek közvetíthetők, sokkal nagyobb részben azonban veszély, mert a szektor fejlődése elszakadhat a valós társadalmi szükségletektől, valamint továbbra is megmarad az erős állami függőség.

A magyarországi helyi SSE-kezdeményezések széles körben gyökereznek. Az érintettek között vidékfejlesztési (LEADER), közösségfejlesztési, ökológiai, foglalkoztatási, település-megújítási, foglalkoztatási gyökerű szervezetek egyaránt megtalálhatók. A szereplőkben nem is tudatosul minden esetben a SSE vagy a HGF koncepciókhoz való kötődésük. Nem alakult ki a közös érdekek és célok megfogalmazását, az együttműködést ösztönző nemzeti platform. Talán ez lehet az oka annak is, hogy az amúgy is inkább neoliberális szemléletű kormányzati politiká-

ban sem történt eddig áttörés. A csekély számú és súlyú non-profit foglalkoztatási program után a vidékfejlesztési politikában a helyi közösségi gazdaságfejlesztés irányában felerősödött érdeklődés hozhat a közeljövőben lényeges, a pályázati rendszeren túlmutatva, az „önjárás” lehetőségét megadó társadalmi és gazdasági környezetet létrehozó változást. A helyi közösségi gazdaságfejlesztésből nyerhető előnyök kiaknázásához azonban látnunk kell a SSE és HGf alapelveit és rendszerét, valamint a külső segítség hatásos felhasználásához, a hazai és nemzetközi dialógusok lefolytatásához el kell tudnunk magunkat helyezni a globális palettán.

„A tanulmány a TÁMOP-4.2.1.B10/2/KONV-2010-0001 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.”

Felhasznált irodalom

- Annis, S. (1988): *Can small-scale development be a large-scale policy? The case of Latin America*, in *Direct to the Poor: Grassroots Development in Latin America* (eds: S. Annis and E Hakim) Lynne Rienner Publishers, Boulder and London
- Bánlaky P. (1988): *Az önkormányzat feltételei*. In: *Lehet-e közélet a lakóhelyen? A helyi társadalom önkormányzati esélyei*. (szerk: Böhm Antal) Kossuth Könyvkiadó, 1988. 26-40.
- Bartal A.M. (1998): *Szociális+föld+program= szociális földprogram?* Valóság 41. 1998. 9. (37-48.)
- Beluszky Pál – Sikos T. Tamás (1982): *Magyarország falutípusai*. MTA FKI, Budapest
- Birkhölzer, K. (2000): *A szociális vállalkozások szektora Nyugat-Európában*. In: Szomszédsgai gazdaságfejlesztés Közösségfejlesztők Egyesülete, Budapest pp. 40-45.
- Böhm A. (1988a): *A helyi közösségek szerveződési esélyei*. In: *Településfejlesztés, helyi társadalom, önkormányzat. A „Lenini örökség” és korunk. Ideológiai, politikai tanulmányok 1988*. (szerk.: Csefkó Ferenc - Szirtes Gábor) MTA Regionális Kutatások Központja – MSZMP Baranya Megyei Bizottság Oktatási Igazgatósága, Pécs, 1988. 106-114.
- Böhm A. (1988b): *Társadalomszerkezet és helyi társadalom*. In: *Lehet-e közélet a lakóhelyen? A helyi társadalom önkormányzati esélyei*. (szerk.: Böhm Antal) Kossuth Könyvkiadó, 1988. 113-130.
- Brugger, E.A. (1986): *Endogenous development. A concept between utopia and reality*. In: *Bassand et al (eds.) Self-reliant development in Europe*. Gower Publishing Company.
- Czene Zs. – Ricz J. (szerk.) (2010): *Helyi gazdaságfejlesztés Ötletadó megoldások, jó gyakorlatok*. Területfejlesztési Füzetek 2. Budapest VÁTI Nonprofit Kft. Területi Tervezési és Értékelési Igazgatóság Stratégiai Tervezési és Vidékfejlesztési Iroda 2010
- Csefkó F. (1988): *Az előjáróságok társadalmi presztízseről*. In: *Településfejlesztés, helyi társadalom, önkormányzat. A „Lenini örökség” és korunk. Ideológiai, politikai tanulmányok 1988*. (szerk. Csefkó Ferenc - Szirtes Gábor) MTA Regionális Kutatások Központja – MSZMP Baranya Megyei Bizottság Oktatási Igazgatósága, Pécs, 1988. 233-237.
- Csoba J. (2006): *Foglalkoztatáspolitikai*. (Oktatási Segédanyag) Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszék Debrecen, 2006
- Defourny, J. - Develtere, P. (1999): *The Social Economy: The Worldwide Making of a Third Sector*. In: *L'économie sociale au Nord et au Sud* (eds: Defourny, J. - Develtere, P. - Fonteneau, B.) De Boeck Bruxelles

- Enyedi Gy. (1997): *Településpolitika a "fejlett" szocializmusban. Egyenlőtlenségek és regionális fejlesztés*. História 19:9-10, 1997., 33-36.
- Favreau, L. (2000): Globalization and Social Economy: A North-South Perspective. In: *Social economy. International Debates and Perspectives*. (eds: Shragge, E. – Fontan, J-M.) Institute of Policy Alternatives of Montréal (IPAM) Montreal. pp. 176-191.
- Fonteneau, B. – Develtere, P. (2009): *African responses to the crisis through the social economy*. Working document for the International Conference on Social Economy, October 2009. Johannesburg, South Africa. International Labour Organization Geneva 2009.
- Frota, L. (2008): *Securing decent work and living conditions in low-income urban settlements by linking social protection and local development: A review of case studies*. Habitat International Volume 32, Issue 2, June, pp 203-222
- G.Fekete É. (2003): *Nagy létszámú romaközösségekkel megvalósított szociális földprogrammodellek a Csereháton*. In: Szoboszlai Zs (szerk.) Cigányok a szociális földprogramban. Budapest: Gondolat Kiadó, 2003. pp. 143-163.
- G.Fekete É. (2007): *Kézműves hagyományok újjáélesztése a Csereháton munkanélküliek bevonásával*. Projektösszefoglaló. Csereháti Településszövetség Gyagyvendégi 2007.
- G.Fekete É. (2010): *Szociális gazdaság*. In: Czene Zsolt – Ricz Judit (szerk) *Helyi gazdaságfejlesztés Ötletadó megoldások, jó gyakorlatok*. Területfejlesztési Füzetek 2. Budapest VÁTI Nonprofit Kft. Területi Tervezési és Értékelési Igazgatóság Stratégiai Tervezési és Vidékfejlesztési Iroda 2010 pp.158-189.
- Galliano, R. (2003). *Social Economy Entrepreneurship and Local Development*. Asan-Eurada. Available from <http://www.oecd.org/dataoecd/21/55/17017950.pdf>
- Galtung, J. at all eds. (1980) *Self-Reliance: A New Development Strategy*. L'Ouverture, London
- Giegold, S. - Arhelger, M. (2011): *A Green Programme for Social and Solidarity Economy in the European Union*. -PRELIMINARY EXCERPT, 7 April 2011. The Greens – European Free Alliance in the European Parliament
- Green, G.P. - Flora, J.L. – Flora C.B.- Schmidt, F.E. (1993): *From the Grassroots. Results of a National Study of Rural Self-Development Projects*. Agriculture and Rural Economy Division, Economic Research Service, U.S. Department of Agriculture. Staff Report No. AGE9325 Washington DC
- Jász K. – Szarvák T. (2005): *Az esélyegyenlőségi politika Janus-arca*. Kistelepülések, társadalmak, konfliktusok Politikatudományi Szemle 2005. 2. szám 135-155.
- Kálnoki Kis S. (1988): *Kísérletek a lakossági részvétel biztosítására a település fejlesztésében*. In *Településfejlesztés, helyi társadalom, önkormányzat. A „Lenini örökség” és korunk*. Ideológiai, politikai tanulmányok 1988. (szerk. Csefkó Ferenc - Szirtes Gábor) MTA Regionális Kutatások Központja – MSZMP Baranya Megyei Bizottság Oktatási Igazgatósága, Pécs, 1988. 23-34.
- Kékfrank (2011): www.kekfrank.hu
- Kiútprogram (2009): <http://kiutprogram.hu/rolunk/konstrukcio>
- Laville, J.L. (2003): *A New European Socioeconomic Perspective. Review of Social Economy*, Vol. LXI, No. 3, September 2003 389-405
- Laville, J-L, Lévesque, B., Mendell, M. (2005), *The Social Economy. Diverse Approaches and Practices in Europe and Canada*. In *The Social Economy as a Tool of Social Innovation and Local Development*. Background Report. Paris: OECD/OCDE et LEED. pp. 125-173.

- Lengyel I. (2010): *Regionális gazdaságfejlesztés*. Modern Regionális Tudomány Szakkönyvtár Akadémiai Kiadó Budapest 386 p
- Mendell, M. (2003): *The social economy in Quebec VIII Congreso Internacional del CLAD sobre la Reforma del Estado y de la Administración Pública*, Panamá, 28-31 Oct. 2003
- Myrdal, G. (1956): *Development and Underdevelopment*. World Bank, Kairo
- Neamtan, N. (2002): *The Social and Solidarity Economy: Towards an 'Alternative' Globalisation. In Preparation for the Symposium Citizenship and Globalization: Exploring Participation and Democracy in a Global Context The Carold Institute for the Advancement of Citizenship in Social Change Langara College*, Vancouver, June 14-16,
- Németh L. (2010): *Mi a szociális szövetkezet?* 2010. május 29.<http://szoszov.hu/nemeth-laszlo-mi-a-szocialis-szovetkezet>
- Pálné Kovács I. (1993): A lokális autonómia anatómiája. In: *Tények és vélemények a helyi önkormányzatokról*. (szerk: Csefkó F. – Pálné Kovács I.) MTA RKK, Pécs, 1993. 7-33.
- Rácz K. (2009): *Útban a szociális gazdaság felé? Beszámoló egy produktív szociálpolitikai program eddigi eredményeiről* KAPOCS 42 VIII. évfolyam 3. szám 2009. október 26p
- Reynaer, E. (2008): *Building Stones for constructing Another Economy in Rome, Italy*. Concept, Practice and Development. <http://www.luzzatti.it/seminari%2008/urbino>
- Rymsza, M – Kazmierczak, T. (2008): *Social Economy in Poland: Past and Present*. Institute of Public Affairs, Warsaw, Poland
- Scott, A. – Gilbert, A. – Gelan, A. (2007): *The Urban-Rural Divide: Myth or Reality?* SERG Policy Brief Nr2. (Series Editor: Claudia Carter) Macaulay Institute
- Shragge E. ed. (1997): *Community Economic Development. In Search of Empowerment*. Black Rose Books Montreal / New York / London 1997.
- Sikka, B. K. Saraswat S. P. (1993): *Social economy of an affluent village*. Himachal Pradesh.
- Stöhr, W.B. (1988): *On the theory and practice of local development in Europe*. IIR-Discussion 37. Wien.
- Talentum Körök (2011): <http://www.etk.hu/talentum/kalaka.htm>
- Tonnies, F (1887): *Community and Society*. Courier Dover Publications, 2002
- Tremblay, C. (2009): Advancing the Social Economy for Socio-economic Development: International perspectives Public Policy Paper Series Number 01 - SEPTMEBER Canadian Social Economy Hub at the University of Victoria Victoria, Canada 2009 <http://140.230.24.4:8080/bitstream/handle/10587/570/paperfinal.pdf?sequence=1>
- Vági G. (1982): *Versengés a fejlesztési forrásokért*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1982.
- Varga A. T. - Vercseg I. (1991): *Település, közösség, fejlesztés. Tapasztalataink a helyi társadalmi-kulturális fejlesztésről*. Országos Közművelődési Központ, Budapest, 1991.
- Woods, M. (2005): *Rural geography: processes, responses and experiences in rural restructuring*. SAGE London

Ténykép

Dabasi Halász Zsuzsanna

A gazdasági válság hatása 2008-2011 között a munkaerőpiac területi különbségeire hazánkban

A tanulmány Magyarországon a rendszerváltás után kialakult munkaerőpiaci egyenlőtlenségekre keres magyarázatot, figyelmet fordítva a pénzügyi válság okozta változásokra. Az általános foglalkoztatási viszonyokon túl a szociális helyzetre és a vándorlási folyamatok alakulására fókuszál. Vizsgálja, hogy a válság és az azt követő időszak milyen lehetőségeket biztosít a leszakadó térségek fejlesztésére.

Kulcsszavak: munkaerőpiac, foglalkoztatási viszonyok, válság, szociális helyzet, leszakadó térség.

JEL-kód: R23

A munkaerőpiac területi különbsége a rendszerváltástól nő hazánkban. Egy korábbi elemzés megállapítása szerint: a foglalkoztatási viszonyokban az új, a korábbinál tagoltabb térszerkezet a kilencvenes évek elején-közepén alakult ki, azóta csak kisebb mennyiségi mozgások észlelhetők (Nemes Nagy–Németh 2005). A fenti megállapítás az új évezredben csak részben bizonyult igaznak. A gazdasági konszolidáció éveiben – a kialakult térszerkezet kereteinek megőrzése mellett – a munkaerőpiac regionális különbségei fokozottan erősödtek. A gazdasági válság hónapjaiban ezek a különbségek – a kedvezőbb helyzetben lévő régiók erősebb visszaesése következtében – mérséklődtek. Az elindult visszarendeződésben pedig a különbségek állandósulni látszanak. A munkanélküliek arányában, továbbá a foglalkoztatás színvonalában kialakult területi különbségek jellemzőinek és változásának megértése, a folyamatokat mozgó okok feltárása a jövő gazdaságpolitikájának kialakításához elengedhetetlen.

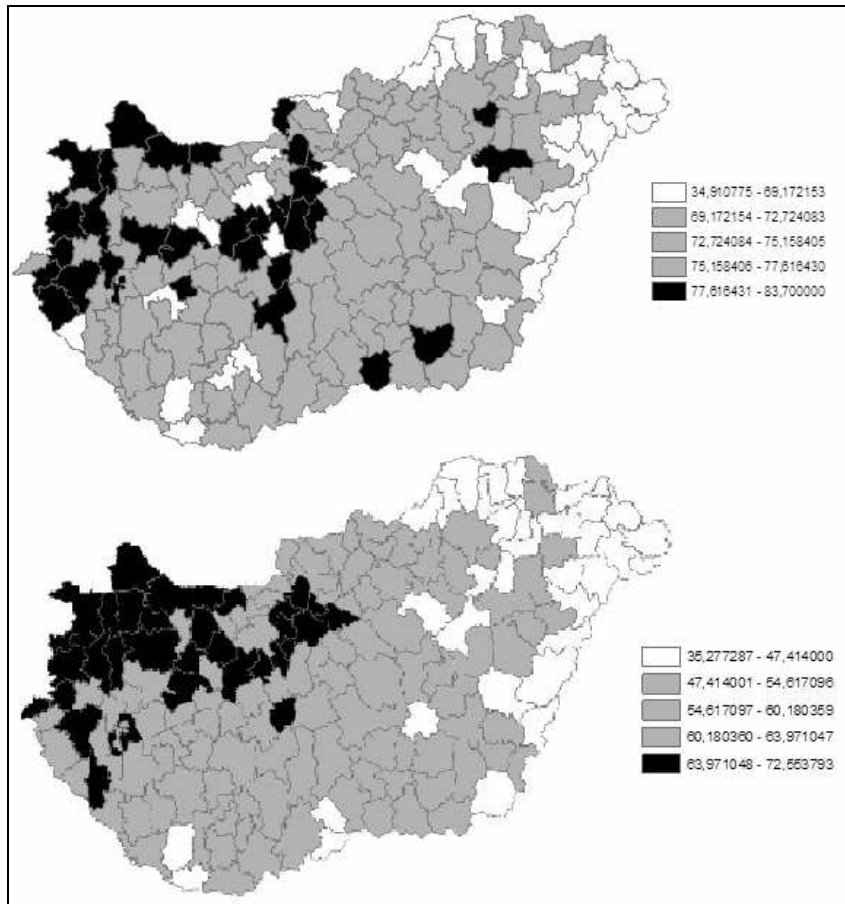
Tanulmányomban a rendszerváltás idejére visszatekintve áttekintem a munkaerőpiac területi egyenlőtlenségének okait és elemzem a 2008 évi pénzügyi válság regionális foglalkoztatási hatását.

A munkaerőpiac regionális egyenlőtlenségeinek kialakulása, öröksége és magyarázata

A munkanélküliséget a szocialista gazdaságban rendszer idegennek, a kapitalizmus hibájának tekintették. A rendszerváltó közgazdászok azonban rámutattak, hogy a szocialista gazdaságban is működik – bár rejtetten – a munkanélküliség. A gazdasági hatékonyságot nem igénylő vállalati gazdálkodás keretei között elterjedt az ún. vattaemberek foglalkoztatása. A szocialista nagyvállalatok kapuin belüli munkanélküliség arányaira csak becslések születtek. Egyes felmérések szerint a felhasznált munkaerő 80%-ával is el lehetett volna ugyanazt a termelési szintet. Dövényi–Tolnai 1993). Természetesen ez nem jelent 20% rejtett munkanélküliséget, de magyarázza a gyorsan kialakuló foglalkoztatási válságot. Az általam ismert becslések azonban nem térnek ki arra, hogy a szocialista munkaerőpiac területileg különböző mértékű rejtett munkanélküliséget is hordozott volna magában.

Ezzel szemben már 1990 nyarán Borsod-Abaúj-Zemplén megye adta a magyarországi munkanélküliek egyötödét. A szélsőséget mutatja az is, hogy míg Nógrád megyében 1993-ban 21,5% volt az átlagos munkanélküliségi ráta, addig Győr-Moson-Sopron megyében ugyanezen időszakban 8,2%-ot mértek – a különbség 13,3 százalékpont. Az olló 2008-ra tovább nyílt, a legalacsonyabb és legmagasabb munkanélküliségi rátával küzdő megye között a különbség 18,3 százalékpont volt.

Bár a megyék közötti különbségek láthatóan nem elhanyagolhatók, a munkaerőpiacon a különbségek kistérségi-körzeti szinten is jelen voltak és vannak. 1992 márciusában az országban az encsi körzetben volt a legmagasabb, 27-28%-os a munkanélküliség (ez a megyei átlagtól megközelítőleg 7 százalékponttal magasabb) (Aradi 1992), ami 2002-re már 18,99%-ra mérséklődött (ez azonban már több mint 10 százalékpontos eltérés az átlagtól), majd a válság hatására ismét 26,99%-ra emelkedett. A településtípusok és települések közötti eltérések ennél is nagyobb különbségeket mutatnak (Fazekas 2002). Az elmúlt 20 év gazdaságpolitikája nem volt képes csökkenteni a különbségeket.

I. ábra: Foglalkoztatási ráta a magyarországi kistérségekben
1990-ben és 2001-ben

Forrás: MTA Közgazdaságtudományi Intézet adattárának felhasználásával saját szerkesztés¹

A gazdasági konjunktúra hatására javuló munkaerőpiacon tovább erősödő, majd állandósuló területi különbségek jelensége magyar specialitásnak tekinthető. A hazai folyamatokkal ellentétben, a fejlett piacgazdaságokban a munkaerőpiac regionális különbségei az alkalmazkodási folyamatokon keresztül csökkennek. (Fazekas 1994). Miközben a hivatalos gazdaságpolitika folyamatosan prioritásként kezelte és kezeli kommunikációjában a területi különbségek csökkentését, cselekedetei nem voltak elég hatékonyak, eszközei nem voltak szinergikusak.

¹ Az Erőforrástérkép az MTA KTI által fejlesztett szoftver www.econ.core.hu

A regionális különbségek okai csak folyamatukban vizsgálhatók. A hátrányos helyzet okai az egymást követő időszakokban újabb és újabb tényezőkkel bővültek, anélkül, hogy a korábbi helyzetért felelős okok megszűntek volna (Fazekas 1994). A munkanélküliség regionális különbségeinek, a térségek pozícióinak stabilitása arra utal, hogy a kialakuló különbségek mögött nem rövidtávú eseti okok, hanem hosszútávon ható stabil indikátorok húzódnak. Ezek feltárása a hosszú távú kezelés alapfeltétele.

A munkaerőpiac területi különbségeinek kialakulását magyarázó ismérvek változása

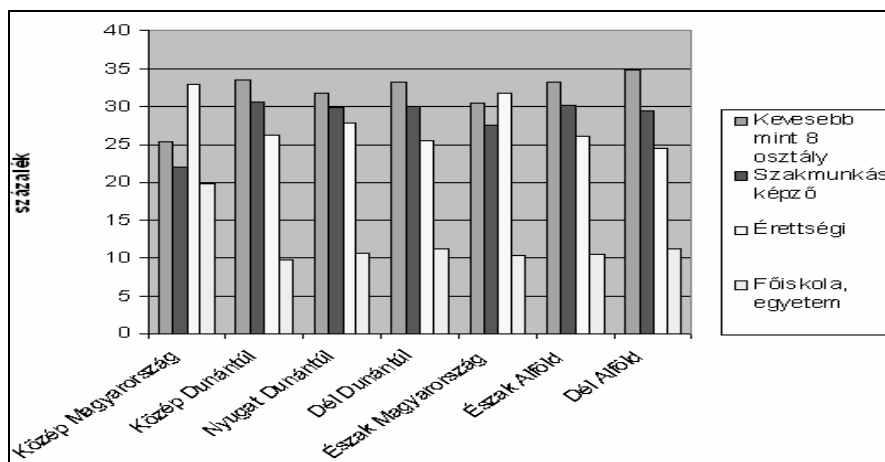
Közvetlenül a rendszerváltozást követően a munkaerőpiacon megjelent – a munkanélküliségi és a foglalkoztatási rátákban mérhető – regionális különbségek okait a szocializmus időszakában kialakult (1) eltérő ipari szerkezetben, (2) az iskolázottságban rejlő különbségekben, és (3) az eltérő infrastruktúrában kereshetjük. Eze mellett kisebb súllyal, de észlelhető a (4) az etnikai szerkezet, (5) a változó kultúra és (6) az urbanizáltság eltérő szintje.

(1) A kelet-közép-európai országokban megfigyelhető munkanélküliség jelentős területi különbségeit többnyire a szocialista ipari nagyvállalatok területi koncentrációjának tulajdonították. A piacgazdaságra való áttérés magával hozta a szocialista gazdasági struktúra összeomlását, a munkaerőpiaci kereslet átalakulását, melyre a lassan reagáló rugalmatlan kínálat hosszú évtizedekig nem tudott válaszolni. A foglalkoztatottak számának csökkenésében 1990-1997 között a legnagyobb létszámvesztés a mezőgazdaságot érte, a foglalkoztatottak átlagos 11%-os csökkenésével szemben ebben az ágazatban egyharmaddal fogyott a munkaerő-állomány. Ez részben magyarázható szervezeti átalakulással, az ágazat tradicionális külpiaacainak elvesztésével, a belső fogyasztás visszaesésével és a kieleződő versennyel. A mezőgazdaság gazdasági válsága elsősorban a keleti országrészt érintette.

Az iparban foglalkoztatottak száma is jelentősen visszaesett, az első időszakban a feldolgozóipar és az építőipar munkaerő-állománya zsugorodott, miközben a villamos energia-, a gáz-, és a hőellátásban dolgozók létszáma változatlan maradt. A nehézipar válsága legsúlyosabban az északkeleti vidékek munkaerőpiacára hatott (Schwertner 2002). A szocialista nagyipar fellegránának tekinthető borsodi, baranyai, nógrádi térségben magasabb munkanélküliség és alacsonyabb foglalkoztatás stabilizálódott.

(2) A területi különbségek kialakulásáért a lakosság eltérő iskolázottsága is felelős volt illetve tartósan az maradt. A lakosság iskolai végzettsége a rendszerváltás időszakában az országos átlagtól alacsonyabb volt a keleti és déli, illetve az alföldi megyékben, ezt jól mutatja a 2. ábra.

Míg 1910-ben a magyar népesség 18%-a nem járt iskolába – azaz analfabéta volt –, ez az arány 1990-ben már csak 2%, a század legvégére pedig 1%-nál is kevesebb. A középiskolai végzettséggel rendelkezők aránya 1994-re 2%-ról 20%-ra, a felsőfokú iskolai végzettségűek pedig 1%-ról 8%-ra nőtt. A 18 éves és idősebb népességben a legalább középiskolai végzettséggel rendelkezők aránya pedig 1920 és 1994 között 4%-ról 32%-ra emelkedett. Bár a szocialista rendszerben a munkás-paraszt származású vidéki gyerekek iskoláztatása komoly propagandát kapott, és a népi kollégiumok, illetve az ösztöndíjrendszerek ténylegesen javítottak az ország lakosságának iskolai végzettségén, az utolsó 20 évben már elkezdődött egy szegregáció. A főváros oktatási hegemoniája vitathatatlan a magasabb végzettséget adó iskolákban.

2. ábra: A gazdaságilag aktívák száma és aránya legmagasabb iskolai végzettségük szerint, 1992.

Forrás: KSH adatai alapján saját szerkesztés

A szocializmusban az oktatás világában érintetlenül működött a tervezés: az egyes programok (iskolatípusok) felvételi keretszámait központi előírások határozták meg, az oktatási rendszer szerkezetét még nem a kereslet, hanem a bürokratikus módon meghatározott kínálat határozta meg. Az érettségi adó és a felsőfokú továbbtanulásra felkészítő programokba belépők arányát a hatóságok következetesen korlátozták, és egy-egy korcsoport csaknem felét a továbbtanulásra nem jogosító szakmunkásképző programok felé irányították. A vidéken 15-16 évesek legnagyobb hányada – különösen a fiúk – ebben a korszakban a szakmunkásképző iskolák tanulója volt. Így a rendszerváltás idejére konzerválódott a vidéki lakosság alacsonyabb iskolai végzettsége.

(3) Az infrastruktúra az ország középső és nyugati felében kiépültebb volt, és ezzel is magyarázható a jobb munkaerőpiaci viszonyok kialakulása. A távolságfaktornak jelentős szerepe volt a kilencvenes évek létszámleépítésében. A vidéki társadalom ingázása elfogadott volt a szocialista nagyipar számára, azonban ez nem tűnt hatékonynak a piacgazdaságban. A tömegközlekedési kapcsolatok sűrűsége jelentékeny mértékben befolyásolta a helyi munkanélküliséget 1993-ban. Bartus (2004) és Kertesi (1997) kutatásai azt igazolták, hogy a közlekedési költségek sokkal erősebben befolyásolják az elhelyezkedés esélyeit. A rendszerváltás későbbi szakaszában növekedtek a tömegközlekedéssel jól és rosszul ellátott települések közötti munkanélküliségi különbségek. Ma a vidéki településen élő összes munkavállaló nehéz helyzetben van, függetlenül szakmai előéletétől és kvalitásaitól.

(4) Már a rendszerváltás időszakában is ismert volt, hogy a cigány lakosság egyes térségekben koncentráltan telepedett le. Az utólagos elemzések és a későbbi helyzet ismerete azt mondja velünk, hogy látens - azaz a korszakban még fel nem ismert – okként a munkaerőpiaci területi egyenlőtlenségének kialakulásában az etnikai összetétel is szerepet kapott.

(5) Fazekas Károly 1992-ben a munkaerőpiacok közötti területi különbségek elmélyülésének okaként a vállalkozó kultúra hiányát is megnevezte. Rossz munkaerőpiaci helyzet azokban az ipari régiókban alakult ki, ahol az iparnak a rendszerváltást megelőzően megfigyelhető dominanciája fejletlen vállalkozási kapacitásokkal, fejletlen infrastruktúrával, viszonylag képzetlen helyi munkaerő-állománnyal és a vállalkozói tradíciók hiányával párosult (Ábrahám-Kertesi 1997).

(6) A 90-es évek végére kialakult területi egyenlőtlenségek elmélyülésének magyarázata a földrajzi helyzetre utaló távolsági faktor, ami alatt az egyes települések elérhetőségét, nagyvárosoktól való távolságát, a gazdasági élet centrumától való messzeséget értjük. A távolsági fak-

tor mellett erősíti a területi egyenlőtlenséget az urbanizáltság szintje is, amely szerint a kevésbé városiasodott térségekben nőtt a munkaerőpiaci feszültség. A rurális területeken is megjelentek a városok, azonban ezek csak lakónépesség száma és adminisztratív okok miatt kapták meg a városi rangot, azonban a település jellegében megtartotta falusi arculatát. Nem nőtt jelentősen a vállalkozások száma, nem változott a fiatalok továbbtanulási és kulturális felemelkedési lehetősége.

Az ezredfordulóra kialakult területi egyenlőtlenségeket súlyosbító tényezők

A rendszerváltást követő években nőtt a foglalkoztatottság és munkanélküliség területi különbsége, és ez a tendencia az ezredforduló után sem változott: továbbra is erős polarizálódás zajlott az országban. Megfigyelhetővé vált a viszonylag fejlett központi és nyugat-dunántúli régió, és egy alacsony foglalkoztatottsággal, megmerevedett foglalkoztatottsági struktúrákkal jellemezhető dél-dunántúli, alföldi és észak-magyarországi régió kialakulása. A területi egyenlőtlenségek megmutatkoztak a foglalkoztatottsági ráták regionális különbségeiben is, amelyek 46,9% és 63% között szóródtak. (Horváth–Hudomiet 2004; Fazekas–Telegdy 2006) A folyamat okaiként a (1) Külföldi működő tőke területileg egyenlőtlen beáramlását, (2) a foglalkoztatáspolitikai intézkedések alacsony hatásfokát, (3) az etnikai összetétel területi diszparitásait és (4) a migrációs folyamatok visszahatását azonosíthatjuk be.

(1) A rendszerváltás időszakában a privatizáció eredményeként megfigyelhető, hogy a létszám megtartó képesség, illetve a létszám gyenge bővülése a külföldi tulajdonban lévő vállalatoknál volt jellemző. Az első tíz piacgazdasági év hatására 1998-ban a vállalati szektor alkalmazottainak már az egyharmada külföldi tulajdonú vállalatnál dolgozott. A külföldi tulajdonú foglalkoztatás aránya néhány ágazatban a 80% fölé emelkedett. (Adler 2010) Az évezredfordulóra hatalmas területi különbségek mutathatók ki a külföldi tulajdonú vállalatok sűrűségében, a külföldi tulajdonú foglalkoztatás súlyában, a vállalatok méretében, technológiai színvonalában, az alkalmazott vezetési módszerekben, a munkaerő összetételében és a bérek színvonalában. Minél magasabb lett a külföldi tulajdonú vállalatoknál foglalkoztatottak aránya egy régióban, annál alacsonyabbá vált ott a munkanélküliségi ráta, nőtt a foglalkoztatottak aránya és ezzel együtt a foglalkoztatottak kereseti színvonala is emelkedett (Fóti 1994; Hamar 1999). A külföldi tőke elsősorban a főváros körzetéhez, másodsorban pedig a nyugati határhoz közeli régiókhoz vonzódott, és elkerülte az ország keleti régióit. A központi régióba (Budapest és Pest megye), valamint további két osztrák határ menti megyébe (Győr-Moson-Sopron és Vas megye) került a külföldi működő tőke közel háromnegyed része. Az ország keleti részén csupán a leginkább iparosodott Borsod-Abaúj-Zemplén megyében található számottevő külföldi befektetés, ez is a megyeszékhelyre és annak vonzáskörzetére koncentrált. A másik probléma a keleti beruházásokkal az volt, hogy nem a képzetlen, az elsődleges munkaerőpiacról évek óta kiszorult, megkopott munkavégző képességű embereket keresték. Számukra az egyre szigorodó feltételek közepette a támogatási, ellátási jogosultság megszerzése jószerivel kizárólag a támogatott (második) munkaerőpiacon volt lehetséges: közhasznú, közcélú munkavégzés, közmunkaprogramok foglalkoztattjaként tudtak fennmaradni.

(2) A magyar foglalkoztatáspolitikai az ezredforduló időszakában tekinthető a legsikerebbnek. Míg az ország nyugati megyéiben 2000-et követően csökkent a munkanélküliség, mert a beruházások új munkahelyeket teremtettek, addig a hátrányos helyzetű területeken is érezhető volt a javulás, ez azonban kisebb mértékű volt, és oka inkább bizonyos szociálpolitikai intézkedésekben rejlett. Ezekben a leszakadó, tartós strukturális válság jegeit mutató térségekben már a harmadik munkanélküli generáció lépett be a korlátozott kapacitású elsődleges munkaerőpiacra. Ezeket a hátrányos helyzetű területeket kevésbé érintették a munkahelyteremtő beruházások. A befektetésekben jelentős különbség volt érzékelhető, míg a szerencsésebb területeken a külföldi tőke, magas munkahelyteremtő képességével együtt telepedett meg, addig keleten, ha létesültek is üzemek, azok jellemzően kevésbé voltak munkahely-multiplikátorok.

Összességében napjainkig igaz az a megállapítás, hogy a Magyarországra áramló működő tőke tovább erősítette a területi különbségeket, míg a kiegyenlítést szolgáló források zöme diszfunkcionálisan működött, ezeket tompítani nem volt képes.

(3) *Llátensből nyílttá vált az oksági összefüggés a foglalkoztatási helyzet és az etnikai összetétel területi diszparitásai között.* Elemzéseim szerint a munkanélküliségi ráta relatív területi különbségeit hosszabb távon elsősorban az adott térség emberi tőke állománya határozza meg, amiben jelentős szerepet kap a döntően alacsonyan iskolázott gyenge egészségi állapotú, diszkriminalizált és rossz munkavállalási hajlandóságú roma lakosság. A munkaerőpiacon leghátrányosabb helyzetben levő, cigány népesség országon belüli egyenlőtlen térbeli elhelyezkedése megegyezik a legalacsonyabb foglalkoztatottsággal jellemezhető, leghátrányosabb régiókkal. A cigány népesség alacsony foglalkoztatottsága regionálisan eltérő, a munkavállalás lehetősége függ a lakóhely elhelyezkedésétől. Már az 1971-es reprezentatív vizsgálat foglalkoztatottsági adataiban is felfedezhetőek a regionális különbségek: a keleti országrészben (Hajdú-Bihar, Békés, Szabolcs-Szatmár) 15%-kal alacsonyabb, míg Budapesten 6%-kal magasabb volt a cigány népesség foglalkoztatottsága az országos átlagnál (Lengyel–Janky 2003; Kemény–Janky 2003). A rendszerváltást követően radikálisan átalakult a munkaerőpiaci részvétel regionális szerkezete. Az 1993-as adatok azt mutatják, hogy a cigány férfiak munkavállalási esélyei jelentős mértékben függték attól, hogy az ország mely régiójában éltek. A két szélsőséges esetet említve: 1993-ban a cigány férfiak foglalkoztatottsága a munkaképes korúak körében Budapesten és környékén 40,5% volt, addig a keleti megyékben csak 18,4%. Miközben 1993 és 2003 között a foglalkoztatottság mértéke alacsony szinten stabilizálódott, a regionális különbségek jelentős mértékben növekedtek: 2003-ban Budapesten és környékén a cigány férfiak 57,7%-a foglalkoztatott volt, míg ez az arány a keleti megyékben 14,2%, az északi megyékben 22,9%, az Alföldön 23,7%. Tehát az ország keleti és északi részében élő cigány férfiak foglalkoztatottsági helyzete 1993 és 2003 között nemhogy stagnált, hanem romlott. A hivatalos politika igyekezett és igyekszik a foglalkoztatási helyzetet súlyosbító diszkriminációt tompítani, azonban láthatóan nem települtek és telepszeneek működő üzemek a cigány lakta térségekbe. A roma lakosság koncentráldódik a foglalkoztatási gondokkal küzdő munkaerőpiaci körzetekben és öngerjeszti a folyamatot. A lakossági csere folyamata is erősíti a területi különbségeket. Az első munkaerőpiacról való drámai mértékű kirekesztődés következményeként a romák megélhetési stratégiáiban meghatározóvá vált az informális gazdaságba való bekapcsolódás, ami a hagyományos tevékenységek (pl. gyűjtögetés) felelevenedését éppen úgy jelenti, mint a mélyszegénységet kísérő új megélhetési, a kriminalitás határát súroló formák megjelenését (Czibere–Csoha–Kozma 2004). A fekete munkák piacán megmutatkozó különbségek ugyanakkor a települések típusával, illetve a fejlődési göcterületektől való távolsággal is összefüggenek, a dinamikus fejlődő térségek építkezései tömeges munkalehetőséget kínálnak a közelebb fekvő településeken élő férfiak számára. Nem elhanyagolható a hagyományos minták társadalmi beágyazottsága és elfogadottsága sem; legyen szó a nyugati megyékben élő romák körében gyakori lomizásról, vagy az északmagyarországi településeken jellemző summás munkáról. A cigányokkal szemben hátrányos megkülönböztetést alkalmaznak a munkaerőpiacon, ezért népességük nagysága közvetlenül növeli a munkanélküliek állományát. A cigány népesség aránya másrészt közvetett módon az adott terület gazdasági elmaradottságát is méri. A cigány népesség aránya ugyanis általában ott nagyobb, ahol fejletlen az infrastruktúra és a gazdaság állapota is rossz. Ebben a jelenségben évtizedes migrációs tendenciák eredményei csapódtak le. A cigányarány paraméterének szignifikanciája valószínűleg nagyrészt ennek az externális tényezőnek tudható be.

(4) A regionális foglalkoztatási különbségeket erősítette a belföldi és nemzetközi vándorlás növekedése. A globalizáció és az uniós csatlakozás nyilvánvalóan hozzájárult ahhoz, hogy növekedett a képzett munkaerő átmeneti jellegű migrációja. Már korábban is észlelhető volt egy kelet-nyugat irányú migráció az országon belül, ez azonban a XXI. század első évtizedében felerősödött. A költözők nagy valószínűséggel nem a legszegényebbek, nem a tartósan munkanélküliek csoportjába tartozók voltak. Az a tapasztalat, hogy a tőke mozgásának irányát követi a

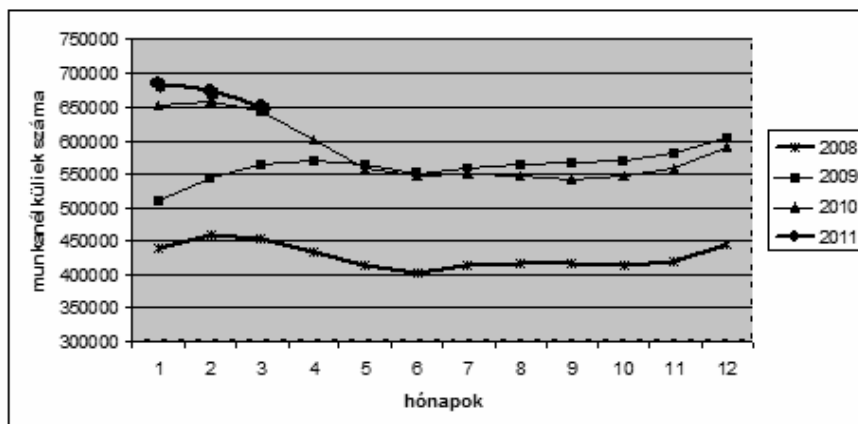
kvalifikált munkaerő vándorlása, ezzel felerősítve a leszakadó régió humánpotenciáljának gyengülését. A munkavállalási célú vándorlás célpontjai azok a nagyvállalatok voltak, amelyek határozatlan idejű munkaszerződéssel, egy-egy nagyobb megrendelés esetén munkaerő-kölcsönzéssel töltik fel a munkahelyeket: ebben az esetben nem ritka az országon belüli heti ingázás, akár Békéscsabáról Zalaegerszegre sem (Kulcsár 2006). Az ingatlanpiac erős szegmentáltsága, a leszakadó, szegregálódó térségekben található ingatlanok elértéktelenedése miatt csak egy szűk réteg engedhette meg magának a munkavállalási célú költözést, akik itt a jobban szituáltak voltak, erősítve a kontraszelekciót (Kulcsár 2006). Az egyébként is leszakadóban lévő térségek ezzel elveszítették lassan azt a foglalkoztatható, vagy önfoglalkoztatásra képes réteget, amely a felzárkózás záloga. Sajátos módon a külföldi munkavállalás sem a hátrányos helyzetű, leszakadó területeken volt a jellemző és ez ma is így van, hanem éppen az ország legfejlettebb régióiban. Egyrészt a külföldi munkavállalás plusz költségeit éppen a legrászorultabbak nem tudták és tudják megfizetni, másrészt a már kialakult migrációs hálózatok is a nyugati ország-részben működnek (Hárs 2004). Megállapítható tehát, hogy mind az országon belül, mind a külföldi munkavállalás tekintetében megfigyelhető egy kelet-nyugat irányú mozgás, azaz a tehetősebbek, gyakran a foglalkoztatók és a foglalkoztatottak léphetnek egyet nyugat felé, míg a legrászorultabbak az elsődleges munkaerőpiacról tartóssan kirekedtek, helyben maradnak. Kutatási tapasztalataink szerint a szegények is mozognak, ellentétesen a munkaerőpiaci migrációval, ők az aprófalvak, a tanyás térségek felé mobilizálnak, olyan kistérségekbe, ahol jelentősek a foglalkoztatási gondok, és ezzel erősítve a munkanélküliek táborát, növelve a területi különbségeket. A szociális migrációban érintett családoknak azonban jellemzően új lakóhelyükön sincs módjuk az elhelyezkedésre.

A XXI. század első évtizedében a pénzügyi válság hatása a területi különbségek oldódására vagy konzerválására

Hazánk egy kisméretű nyitott ország, amely erősen függ az exportpiaci konjunktúráról. Ennek következményeit - a világ számos országát érintő pénzügyi válság kialakulásakor - súlyosan érezte az ország. Hazánkban az exportban érdekelt cégek nagyrészt az ipari szektorban működnek, így 2008-at követően a külföldi kereslet csökkenése gyorsan és súlyosan érintette az országot, a recesszió miatt felhalmozódott árukészleteket a belföldi piac nem tudta felvásárolni. Erre eklatáns példa volt az európai autógyárak időszakos leállításának következménye, amelyet a hazai cégek munkavállalói máris a bőrükön tapasztalhattak, hisz a magyarországi leányvállalatok egy-két héten belül máris ideiglenes leállással reagáltak. Az építőipart is hamar megrázta a válság, ebben a szektorban jellemző, hogy főként hitelekből indítanak el egy-egy nagyobb projektet. Így a pénzügyi válság kiinduló recesszió elsőként érte el az építőipari nagy- és kisvállalatokat. A bankokkal való szoros kapcsolat – a legtöbb építőipari beruházás hitelből valósult meg - volt az egyik oka annak, hogy az iparág dolgozói nagyobb veszélynek voltak kitéve, mint a többi munkavállaló. Összességében minden területen a megrendelések számának visszaesése, a vásárlóerő csökkenése a vállalatokat a költségek visszafogására kényszerítette, miközben a vállalatok egy része a kiutat a munkaerő átstrukturálásában, mások a csoportos létszámleépítésben látták.

A munkaerőpiac általában késve reagál a gazdasági változásokra, ennek oka az, hogy alapvetően származtatott kereslet jellemzi. A gazdaság felgyorsulása és a globalizáció következményeként megjelent XXI. századi válság igen gyorsan éreztette hatását a magyar munkaerőpiacon, nem volt idő a felkészülésre.

A regisztrált munkanélküliek száma 2008-ban átlagosan mintegy 442 ezer fő volt, az állás-keresők aránya a 15–64 éves népességből 6 százalék volt. Ezek az adatok folyamatosan romlottak - talán 2010 ősze jelentett egy kis átmeneti javulást - 2011 februárjáig, amikor közel 682 ezren voltak állás nélkül, ami több mint 13 százalékos munkanélküliségi rátát jelentett. Az alábbi ábra a pénzügyi válság időszakának munkanélküliségi adatait éves bontásban mutatja, jól látható a növekvő konzerválódó munkanélküliség.

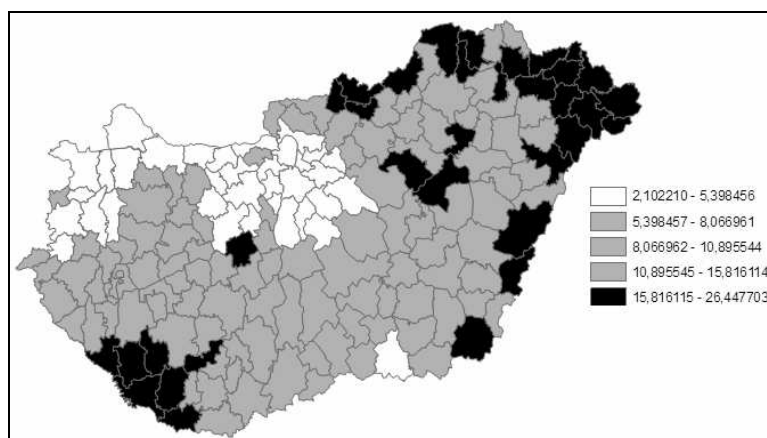

3. ábra: Regisztrált munkanélküliek számának alakulása Magyarországon 2008-2011

Forrás: ÁFSZ adatbázisa alapján saját szerkesztés

A rendszerváltozás óta eltelt hosszabb időszakot vizsgálva, ez tekinthető a munkanélküliség második nagy hullámának. Ilyen gyorsan és nagymértékben utoljára az 1990-es évtized elején romlott a helyzet, akkor három év alatt, 1993 februárjára több mint 700 ezerre nőtt a regisztrált munkanélküliek száma.

A XXI. század első évtizedében kialakult gazdasági világválság magyarországi folyamatát szerintem négy szakaszra bonthatjuk. Az első szakasz 2007 augusztusa és 2008 augusztusa közé esik, és a lappangás jellemzi. Kezdetben a dollár gyengült, az euró vagy a félperiféria valutái azonban erősödtek, a reálszférában és a munkaerőpiacon még nem érezte hatását a recesszió.

4. ábra: Munkanélküliség területi képe 2008-ban a látens válság szakaszában

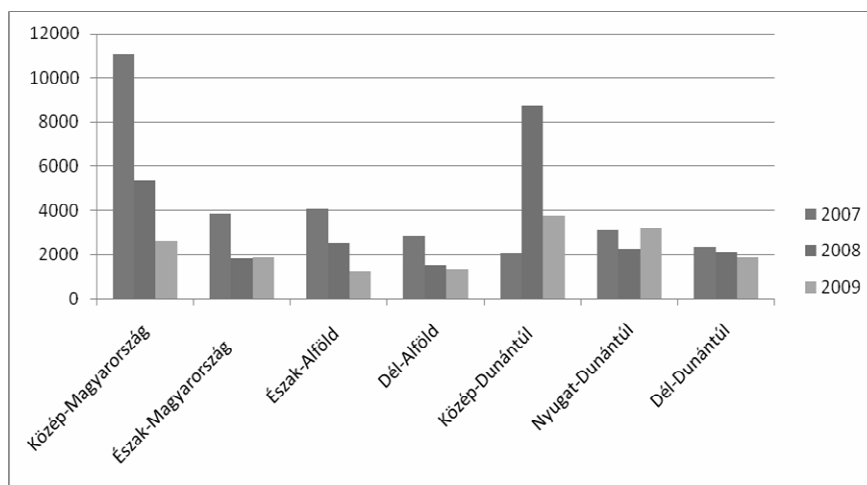
Forrás: MTA Közgazdaságtudományi Intézet adattárának felhasználásával saját szerkesztés²

Éves átlagban a területi különbségeket mérő ún. relatív mutató (nyilvántartott állás keresők aránya a gazdaságilag aktív népességhez) továbbra is jelentős területi különbségeket mutatott. 2008-ban 10,0%-os értéket vett fel a ráta, a legalacsonyabbal Közép-Magyarország (3,6%) a

² Az Erőforrástérkép az MTA KTI által fejlesztett szoftver www.econ.core.hu

legmagasabbal pedig Észak-Magyarország (17,8%) rendelkezett. A munkanélküliség a legnagyobb problémát az úgynevezett BB-tengelytől (Balassagyarmatot Békéscsabával összekötő képzeletbeli vonaltól) keletre fekvő, valamint a dél-dunántúli térségekben jelentette. Különösen kritikus helyzetűek voltak (és maradtak) az északkeleti határ mentén sorakozó kistérségek, valamint egy kisebb kiterjedésű összefüggő zónát alkotva Somogy és Baranya megye országhatár menti térségei, illetve a közép-tiszavidéki belső periféria települései (Lócsei 2010). A régiók közötti különbség terjedelme 14,2 százalékpont, kistérségi szinten a különbség 24,36 százalékpont (Sopron-Fertőd, Abaúj-Hegyköz). A gazdasági recesszió hatását jelzi, hogy 2008. utolsó két hónapjában 25%-kal esett a bejelentett nem támogatott állások száma az előző év ugyanezen időszakához képest. Különösen az építőiparban (43%-kal) és a feldolgozóiparban (32%-kal) kínált állások száma esett vissza. Erre az időszakra a legjellemzőbb, hogy a válságról már beszéltek, de jelentős munkaerőpiacot védő intézkedéseket nem tett sem a magyar kormány, sem Európa vezető országai, még hittek a csodában.

A válság második szakaszában 2008 harmadik negyedétől 2009 májusáig már egyértelművé vált, hogy a kezdeti pénzügyi összeomlás tovább gyűrűzik a reálszférába, és ez a származtatott munkaerőpiacot is érinti. A nyilvántartott álláskeresőknak a gazdaságilag aktív népességhez viszonyított aránya 2009 májusában 12,8%. Egy év alatt a gazdaságilag aktív népességhez viszonyított relatív mutató értéke, 3,2 százalékponttal növekedett. A gazdaságilag aktív népességhez viszonyított relatív mutató értéke továbbra is Észak-Magyarországon 21,1% volt a legmagasabb, a legalacsonyabb értéket pedig Közép-Magyarországon vette fel 5,4%, a különbség terjedelme 8,3 százalékpontra süllyedt. A pénzügyi válság második periódusában a Dunántúl északi, északnyugati térségében növekedett meg leginkább az álláskeresők száma és aránya, mivel korábban ez számított az ipari termelés fellelővárának. Az ábrán jól látható, hogy a multinacionális vállalatok az ország középső területén építették le a létszámot.

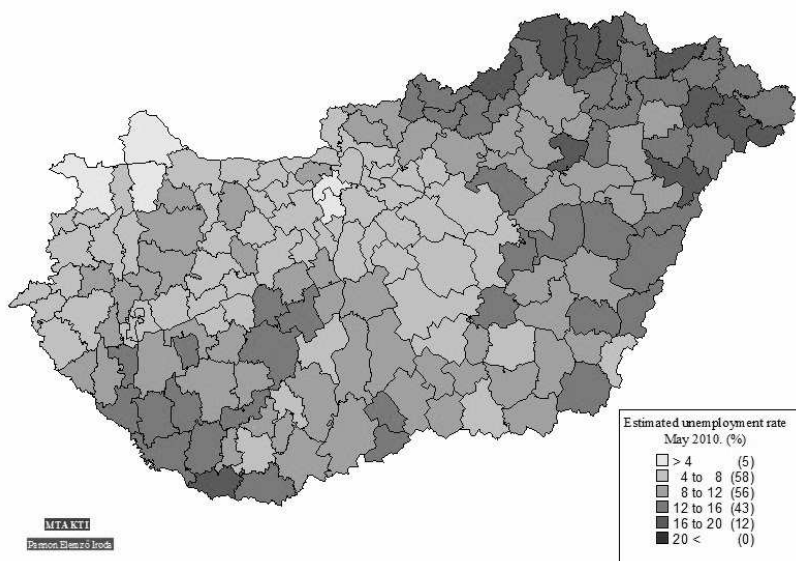
5. ábra: A bejelentett csoportos létszámleépítések számának alakulása 2007, 2008, 2009

Forrás: ÁFSZ adatbázisa alapján saját szerkesztés

A válság ezen periódusa leginkább a fejlett kistérségeket érintette, van olyan magyar település, ahol egy hónap alatt kétszeresére nőtt az álláskeresők száma. Azonban kisebb volt a foglalkoztatás visszaesése a keleti országrészben, oka éppen a kiinduló helyzet kilátástalanságában rejlett, profánul megfogalmazva a munkanélküliek már nem tudták állásukat elveszíteni. A legnagyobb arányban a keleti országrészben az álláskeresők a mezőgazdaságból, a feldolgozóiparból, a kereskedelemből és az egyéb közösségi, személyi szolgáltatásból érkeztek a munkaügyi kirendeltségekre. A következő térképen azt láthatjuk, hogy a hagyományosan magas munkanél-

küliséggel küzdő kistérségekben nem nőtt olyan mértékben az álláskereső száma, mint a jobb munkaerőpiaci helyzetű foglalkoztatási körzetekben.

A válság harmadik szakaszát 2009 áprilisától számolják, de ez megítélés szerint Magyarországon két hónap csúszással érkezett és 2010 közepéig tartott. Az új fejezetet a G20-ak londoni értekezlete indította el, amikor a legjelentősebb gazdasági erejű államok és szervezetek vállalták, hogy bármi áron, de megfékezik a recessziót. Mindez stabilizálódást hozott a pénzügyi rendszerben, és a bizalom visszatéréseivel járt. A kormányok erőfeszítéseket tettek nem csak a pénzügyi területen. A nyilvántartott álláskeresőknél a gazdaságilag aktív népességhez viszonyított aránya 2010 elején 11,8% volt. Egy év alatt a gazdaságilag aktív népességhez viszonyított relatív mutató értéke 1 százalékponttal javult. A gazdaságilag aktív népességhez viszonyított relatív mutató értéke továbbra is Észak-Magyarországon (16%) volt a legmagasabb, a legalacsonyabb értéket pedig Közép-Magyarországon vette fel (8,9%), a különbség terjedelme 7,1%pontra szűlyedt. Hazánkban lényeges változást hozott a közmunkaprogramok rendszerének átalakítása. Ahogy 2009 januárjától elkezdett fogyni a szociális segélyben részesülők száma, úgy gyarapodott a közcélú munkások és a rendelkezésre állási támogatásban részesülők mennyisége. A segélyezettek száma csaknem hetedére csökkent, a közcélú munkások száma közel 12-szeresére emelkedett. A 2008-ban még 222 ezer személyből, akik rendszeres szociális segélyben részesültek, 2009 szeptemberére 33 ezer fő maradt. Az „Út a munkához program” keretében 2009 második félévétől tömegek kerültek a másodlagos munkaerőpiacra, ezzel csökkentve a munkanélküliek számát, eliminálva a válság foglalkoztatási hatását. 2010 elején az álláskereső számának csökkenése egyrészt annak köszönhető, hogy az előző időszakokhoz képest mérséklődött a belépési forgalom, emellett jelentős a nyilvántartásból történő kiáramlás, ami a kedvező szezonális hatások mellett elsősorban a közcélú munkaalkalmakra történő elhelyezkedések nem csökkenő számának köszönhető.

6. ábra: A munkanélküli ráta területi adatai 2010 május

Forrás: Fazekas 2011.³

A nemzetgazdaság egészét jellemző foglalkoztatás csökkenése magával hozott a területi elrendeződésben némi átrendeződést. A növekedési ütemek megtorpanása, majd a visszaesés Kö-

³ Megnyitó- konferencia előadás, Miskolc, 2011.05. 06-07. letölthető www.econ.core.hu

zép- és Nyugat-Dunántúlon, illetve a központi régióban volt a leglátványosabb. Az erőforrások területi allokációja alapvetően a korábbi időszakban tapasztaltakhoz hasonló volt a válság ideje alatt is, de a mértékbeli különbségek tompultak. A közlekedési infrastruktúra fejlődéséből származó előnyök érvényre jutása továbbra is csak egy potenciális lehetőség maradt, tényleges megvalósulásához más tényezők egyidejű, kedvező változása is szükséges a Dunától keletre, ami mindaddig nem látható. Érdemi területi kiegyenlítődés megindulásáról azonban szó sincs, az egyes régiók önmagukhoz képest érezték meg jobban vagy kevésbé a válság munkaerőpiaci hatását, de a közöttük lévő különbség megmaradt.

2010 második felétől számítom a válság negyedik periódusát, amikor bár alacsony szinten, de beindult a gazdasági növekedés Európa szinte valamennyi államában. Jellemzője, hogy a vállalatok még csak óvatosan mernek fellélegezni, ez utóbbi Görögország válságának is köszönhető, ami tünete annak, hogy az európai gazdasági és monetáris unió még nagyon sérülékeny. A munkaerőpiacon azonban lassan elindul egy javulási folyamat, főleg a nyugati fejlett országrész nagyvállalatai reagálnak a Németországban meginduló fellendülésre. A nyilvántartott álláskeresőknél a gazdaságilag aktív népességhez viszonyított aránya 2010 utolsó negyedévében már csak 10,8%, ez lassú, de 1 százalékpontos javulás volt. A gazdaságilag aktív népességhez viszonyított relatív mutató értéke továbbra is Észak-Magyarországon (15,6%) volt a legmagasabb, a legalacsonyabb értéket pedig Közép-Magyarországon vette fel (8,6%), a különbség terjedelme 7 százalékponttal szűkült. A közép-magyarországi vállalatok megkezdik a visszahívásokat és feltéve őrzik a fellendülést lehetővé tevő humán erőforrást. Az ország nyugati részében érzékelhető, hogy ugyanazon jól képzett szakemberek szükségesek a fellendülő exportpiacra termelő vállalatoknak, akiket a fejlett országok prosperáló nagyvállalati is szívesen foglalkoztatnak, ezzel elszívó hatást fejtenek ki a magyar munkaerőpiacra.

A magasabb képességekkel rendelkező munkaerő a tipikus vándora a XXI. századnak, amely rontja a kibocsátó térség lehetőségeit és javítja a befogadók humán potenciálját. A válság leghektikusabb 2010-es évében érdekes megvizsgálni a hazatelepülők területi elrendeződését. Az európai recesszió számos vándort kényszerített hazatelepülésre, akik tapasztalataikkal és megtakarításaikkal a klasszikus kibocsátó magyar területek reménységei lehettek volna. Azonban a visszatérés követi a térségi fejlettség területi mintázatát, a remigránsok előnybe részesítik a fejlettebb területeket (Hárs 2011).

A 2011. év eleji változások egyik nagy tanulsága, hogy a munkaerőpiac regionális egyenlőtlenségeiben megindul a visszarendeződési folyamat. Azaz az ideiglenesen csökkenő különbségek ismét növekednek, ami egyrészt köszönhető az ismételten átalakuló foglalkoztatáspolitikai másodlagos munkaerőpiacot leépítő törekvésének, illetve a beinduló ipari termelés a nyugati országrészt érinti, és elkerüli a hagyományosan hátrányos térségeket.

Összefoglalás

A régiók foglalkoztatási súlya az előbbiekből adódóan igen kis mértékben változhat 2010 és 2020 között. A közép-magyarországi régió foglalkoztatási súlya minimálisan tovább nőhet a válság elmúltával, a keleti régiókban pedig folytatódik és konzerválódik a foglalkoztatási válság. A központi régióban érzékelhetően tovább emelkedik a nagyobb méretű multinacionális szervezetek súlya és ezek munkaerőpiacot húzó aránya. A korábbi állami forráselosztási gyakorlat gyökeres megváltozására nem utal semmi, és véleményem szerint a piaci folyamatok nem segítik elő a területi különbségek csökkenését. Összességében elmondható hogy a területi különbségek a rendszerváltás óta erősödtek. Ennek következtében a munkaerőpiacra a dualitás jellemző, a leszakadó régiókban a bemutatott gazdasági, munkaerőpiaci, területi folyamatok következtében a magyar társadalmon belül kirajzolódott egy jól érzékelhető, a többségi társadalomtól térben is élesen elkülönülő réteg, amelynek már esélye sincs arra, hogy bekapcsolódjon a munkamegosztás új rendszerébe. E réteg társadalmi kirekesztettsége nemcsak tartós munkanélküliség-

gel és/vagy tartós inaktivitással, tartós szegénységgel, hanem fokozott mértékű lakóhelyi és iskolai elkülönítettséggel jellemezhető (Ladányi–Szelényi 2002; Spéder 2002). A különböző típusú előnyök és hátrányok, az egyenlőtlenségek rendszerre szerveződését a fejlődési gócterületek és a perifériák közötti polarizálódás, illetve az erőteljes szegregáció jelzi és jellemzi (Jankó–Kemény 2004; Virág 2006). A fejlesztéspolitikának a cikk elején felsorolt indikátorokra nagyobb figyelmet kell fordítania, mert csak foglalkoztatáspolitikai eszközökkel már nem oldható meg a munkaerőpiaci feszültségek erősödése. A regionális politikáknak különösen nagy hangsúlyt kell fektetnie a következő célokra:

- Oktatáspolitikával és innovációs tér kialakításával a vidéki értelmiség megtartása, ciklári migráció indikálása, a vándorlás irányának megfordítása.
- Közlekedési, szállítási infrastruktúra fejlesztése. Ideértve a lakásépítési programokat vagy az elérhetőséget, egészségügyi kapacitások újratervezését.
- Az urbanizáltság, mint központi kérdést kell kezelni. A Budapest-központúság oldása, akár mesterséges közigazgatási átszervezéssel is történhet.
- Hazai, állami beruházások munkaerőpiaci, munkahelyteremtő multiplikátor hatásának fejlesztésével.
- Speciális rétegprogramok kialakítása, a roma lakosság foglalkoztathatóságának növelésére.
- Munkaerő vonzása a fejletlen régiókba. Migrációs politika kialakítása.

A stratégiát bizonyos érdekeknek adott környezetben történő érvényesítési módjaként értelmezzük. Az érdekek adják meg a választ arra a kérdésre, hogy miért van szükség a stratégiára; a környezet adja meg, hogy hol kell érvényesíteni, megvalósítani a stratégiát és maga a stratégia nem más, mint ami megmondja, mit és hogyan kell tenni. (Korompai 1995) A térségi migrációs stratégiák alapvetéséhez 2008-ban egy modellt alkottam, melyet a 3V-nek neveztem el, lényege a migráció kezelése, védekezés a nem kívánt beáramlással szemben, védekező a lakosság az elszívás ellen és vonzása a humán potenciált javító munkaerőnek. Ezt a modellt fontosnak látom a munkaerőpiac regionális különbségeinek fellazításában az elmaradott, leszakadó területek számára. A válság még nem fejeződött be, úgy tűnik a rosszak válnak rosszabbá, ha nem védekeznek, védenek és vonzanak a munkaerőpiacon.

„A tanulmány a TÁMOP-4.2.1.B10/2/KONV-2010-0001 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.”

Felhasznált irodalom

- Ábrahám Á.–Kertesi G. (1996): *A munkanélküliség regionális egyenlőtlenségei Magyarországon 1990 és 1995 között*. Közgazdasági Szemle, 43. évf. 7-8. sz., p. 653-681.
- Adler J. (2001): *A regionális foglalkoztatási jellemzők alakulása a '90-es években*. (Zárótanulmány), www.ofa. (2009.05.05).
- Aradi M. (1992): *Tartósan munkanélküliek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 1992 márciusában*. Munkaügyi Szemle, 36 (1992), p. 2-8.
- Bartus T. (2004): Ingázás, in: *Cseres-Gergely Zsombor és Fazekas Károly (szerk.) "Munkaerőpiaci Tükör 2003"* MTA –KTI Budapest p. 88-101
- Bihari Zs.–Kovács K. (2006): Lejtők és csúszdák, avagy a foglalkoztatási esélyek térbeli egyenlőtlensége az ezredfordulón. *Tér és Társadalom* 4 (2006), p. 49–67.

- Csontos L. (1997): *A politika tanulmányozása és a közgazdaságtan*. Közgazdasági Szemle, 44 (1997), 7-8, 557-568.
- Czibere I. - Csoba J. - Kozma J. (2004): *Helyi társadalmak, kirekesztettség és szociális ellátások*. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen, 2004 (232 p.)
- Dövényi Z.–Tolnai Gy. (1993): *A munkanélküliség regionális kérdései Magyarországon*. In: Társadalmi területi egyenlőtlenségek Magyarországon. szerk. Enyedi György, p. 143–175.
- Fazekas K. (2000): *A külföldi működőtőke-beáramlás hatása a munkaerőpiac regionális különbségeire Magyarországon*. Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek, 5 (2000), p.5.
- Fazekas K. (2002): *A regionális különbségek a munkaerőpiacon*, In: *A munkaerőpiac keresletét és kínálatát alakító folyamatok*. szerk. Laky Teréz, Budapest, Országos Foglalkoztatási Közalapítvány.
- Fazekas K.–Telegdy Á. (2006): *Munkapiaci trendek Magyarországon*. In.: Fazekas K.–Kézdi G. (szerk.), *Munkaerőpiaci Tükör*, Budapest, MTA-KTI, p. 16–33.
- Fóti K. (1994): Kelet-közép-európai munkaerőpiacok – az átmenetben. *Külgazdaság*, 11 (1994), p. 41–57.
- Fazekas K. 2011. Megnyitó– konferencia előadás, Miskolc, 2011.05. 06-07. letölthető www.econ.core.hu
- Granowetter M. (1991): *A gyenge kötések ereje. A hálózatelmélet felülvizsgálata*. In.: Angelusz –Tardos (szerk.), *Társadalmak rejtett hálózata*. Budapest, MKI.
- Hamar J.(1999): *A külföldi működőtőke-beáramlás Magyarországon belüli területi jellemzői*. *Külgazdaság*, 3 (1999), p. 47–69.
- Hárs Á. (2004): *A magyar munkaerő-migráció regionális sajátosságairól*. Megjelenés helye: MTA-KTI, Műhelytanulmányok 26. <http://mek.oszk.hu/02500/02512>
- Hárs Á. (2011): *Munkaerőmigránsok és hazatérők - kísérlet a válság hatásának mérésére*, konferencia előadás, Miskolc, 2011.05. 06-07. letölthető www.econ.core.hu
- Horváth H.–Hudomiet P. (2005): *Munkapiaci trendek Magyarországon*. In.: Fazekas Károly–Koltay Jenő szerk. *Munkaerőpiaci Tükör*, Budapest, MTA KTI.p.16-33
- Kemény I.–Janky B. (2003): *A cigányok foglalkoztatottságáról és jövedelmi viszonyairól*. 6 (2003), p. 58–72.
- Kertesi Gábor (1997): *A gazdasági ösztönzők hatása a népesség földrajzi mobilitására 1990 és 1994 között*. *Esély* 1997, 2, 3-32
- Kozma J.–Csoba J.–Czibere I. (2006): *Helyi társadalmak, kirekesztettség és szociális ellátások*. *Háló*, 10 (2006), p. 5–8.
- Kornai J. (2010): *Hiánygazdaság – többletgazdaság*, Tanulmány a piac elméletéről. *Közgazdasági Szemle*, 12 (2010), II. rész, p. 1021.
- Kulcsár G. (2006): *A munkaerő területi mobilitását akadályozó tényezők*. *Esély: Társadalom- és Szociálpolitikai Folyóirat*, 3 (2006), p. 61–84.
- Ladányi J.– Szelényi I. (2002): *Cigányok és szegények Magyarországon, Romániában és Bulgáriában*. *Szociológiai Szemle*, 4 (2002), p. 72–94.
- Lengyel Gy.–Janky B. (2003.): *A szubjektív jólét társadalmi feltételei*. *Esély: Társadalom- és Szociálpolitikai Folyóirat*, 1 (2003), p. 3–25.
- Lőcsei H. (2010): *A gazdasági világválság hatása a munkanélküliség területi egyenlőtlenségeire* In.: Fazekas Károly–Molnár György szerk. *Munkaerőpiaci Tükör*, Budapest, MTA KTI. 2010. p 126-142

- Lőcsei Hajnalka (2011): A gazdasági válság hatása a munkanélküliség területi egyenlőtlenségeire - konferencia előadás, Miskolc, 2011.05. 06-07. letölthető www.econ.core.hu
- Marselek S.–Vajsz T.–Pummer L. (2005): *Magyarország régióinak összehasonlítása, a különbséget okozó tényezők vizsgálata*. Környezetvédelmi, regionális versenyképesség, fenntartható fejlődés. Nemzetközi Tudományos Konferencia, Pécs, III., p. 49–58.
- Nemes Nagy J.–Németh N. (2005): Az átmeneti és az új térszerkezet tagoló tényezői. In.: *A hely és a fej*. Munkapiac és regionalitás Magyarországon. szerk. Fazekas Károly, Budapest, MTA KTI.
- Nováky E. - Kappéter I. (2011): *A válság lehúz, vagy felröpít? Segítsük az ember jövőformáló képességét!* Konferencia előadás ME-GTK Lillafüredi Konferencia, Miskolc
- Spéder Zs. (2002): *A szegénység Magyarországon – az arányosított deprivációs index koncepciója alapján*. Szociológiai Szemle, 4 (2002), p.176-190
- Schwertner J. (2002): *A foglalkoztatás helye a területfejlesztésben*. Munkaügyi Szemle, 3 (2002), p. 19–21.
- Virág T. (2006): *A gettósodó térség*. Szociológiai Szemle, 1 (2006), p. 60–76.

Hegy-Kéri Ágnes

Az Európa 2020 gazdaságnövekedési stratégia megvalósítása a humán erőforrás tükrében, az Észak-magyarországi régióban¹

Az Európai Bizottság 2010. március elején terjesztette elő az Európa 2020 stratégiát, amelynek célja a válságból való kilábalás és az európai gazdaság felkészítése a következő évtizedre. Az Észak-magyarországi régió foglalkoztatási válságát növelte a 2008 utáni gazdasági növekedés visszaesése. Ebből a helyzetből kell a régióknak adaptálnia az Európa 2020 program megvalósításához szükséges, vállalt nemzeti célokat. A következőkben az innovációs teljesítményhez szorosan kapcsolódó humán erőforrást és annak feltételrendszerét elemzem, a nemzeti szinten célként meghatározott értékek tükrében. Hangsúlyozva, hogy országos szinten kell elfogadni, azokat a prioritásokat, amelyek segítik a regionális gazdaság fejlődését. Az Észak-magyarországi régióban a barnamezős területek új növekedési pályára állításának egyik lehetséges módja lehet egy felülről vezérelt innováción alapuló intézményrendszer kialakítása, a humán erőforrás háttérének javítása és a hosszú távú finanszírozás megalapozása.

Kulcsszavak: humán erőforrás potenciál, fenntartható fejlődés, innováció, Európa 2020 stratégia

JEL-kód: R58, O15, O32.

Az Európa 2020 program és a magyar vállalások

Az Európa 2020 a következő évtizedre szóló európai uniós növekedési stratégia. A Bizottság a gazdasági növekedést elősegítő három kulcsterületet jelölt ki: (1) a tudást, az innovációt, az oktatást és a digitális társadalmat középpontba helyező „intelligens növekedés”, (2) a hatékonyabb erőforrás-felhasználást elősegítő és a versenyképességet növelő „fenntartható növekedés”, valamint (3) a munkaerő-piaci részvételt fokozó, a készségek elsajátítását ösztönző és a szegénység elleni küzdelmet elősegítő „inkluzív növekedés” területét.

1. táblázat: Az Európa 2020 stratégia prioritásai

Intelligens növekedés	“ <i>Innovatív Unió</i> ” - K+F feltételek javítása
	“ <i>Mozgásban az Ifjúság</i> ” - Oktatás teljesítményének a növelése
	„ <i>Európai digitális társadalom</i> ” - Internet-hozzáférés fejlesztése
Fenntartható növekedés	“ <i>Erőforrás-hatékony Európa</i> ” - Energiahatékonyság, környezetbarát ipar
	“ <i>Iparpolitika a globalizáció korában</i> ” - Üzleti környezet javítása, ipar bázis erősítése
Inkluzív növekedés	“ <i>Új készségek és munkahelyek menetrendje</i> ” Munkaerő-piaci modernizáció, Life-long Learning
	“ <i>Szegénység elleni európai platform</i> ” - Társadalmi és területi kohézió biztosítása

Forrás: Európai Bizottság közleménye, 2010

¹ Kutatásaimat a „Közösen a Jövő Munkahelyeiért Alapítvány” támogatja

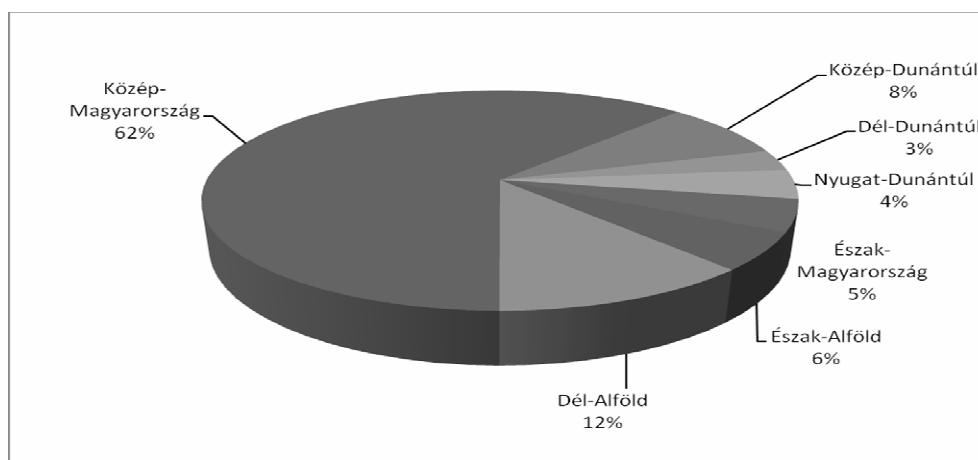
A magyar kormány az Európa 2020 Stratégia kiemelt céljainak eléréséhez nemzeti vállalásként a következő számszerű célkitűzések teljesítését vállalja 2020-ig:

- A kutatás-fejlesztési ráfordítások szintje a bruttó hazai termék 1,8 százalékára nő
- A 20–64 éves népesség foglalkoztatási rátája 75 százalékra nő
- A felsőfokú vagy annak megfelelő végzettséggel rendelkezők aránya a 30–34 éves népességen belül 30,3 százalékra nő; az oktatásban, képzésben nem részesülő, legfeljebb alsó középfokú végzettséggel rendelkezők aránya a 18–24 éves népességen belül 10 százalékra csökken
- A szegénységben vagy társadalmi kirekesztettségben élő népesség aránya 5 százalékponttal csökken
- A megújuló energiaforrások részaránya az energiafelhasználáson belül 14,6 százalékra nő, a teljes energiamegtakarítás-vállalás 10 százalék, az üvegházhatású gázok kibocsátása az Európai Unió emisszió-kereskedelmi rendszerén kívül a 2005. évi szinthez képest legfeljebb 10 százalékkal nő

Ezen célkitűzések megvalósulása csak abban az esetben lehet sikeres, ha a magyar kormány egyebek mellett a regionális innováció feltételeinek fejlesztését is szem előtt tartja, ezáltal a gazdaság rendszerét az új pályára állítja. (Lengyel, 2000; Varga, 2005). A jobb innovációs teljesítmény elérése érdekében mindenképpen szükséges figyelembe venni a régiós specialitásokat, illetve a régiók gazdasági-társadalmi feltételrendszerét, a revitalizálandó területek nagyságát, helyzetét. Meg kell vizsgálni azokat a tényezőket, amelyek hátráltatják az országon belül az innováció terjedését, úgy mint a Közép-Magyarország dominanciája, az vándorlási tendenciák. A feladatok nagyságrendjének megértéséhez áttekintem Észak-magyarországi régió innovációs helyzetének néhány sajátosságát, a foglalkoztatáspolitikát és a vándorlási folyamatok tükrében.

Kutatás-fejlesztési ráfordítások az Észak-magyarországi régióban

Az Európa 2020 stratégia első célkitűzése a források növelése a K+F területen. A kormány a GDP 1,8%-át kívánja országos szinten a jövőben K+F kiadásokra fordítani. Az Észak-magyarországi régió esetében 8 milliárd Ft-ra lenne folyó áron szükség, hogy elérje a régió a minimális 1%-os ráfordítást. Az alacsony pénzügyi források ellenére az Észak-magyarországi vállalatok továbbra is elkötelezettnek tűnnek az innovációs aktivitás és árbevétel növelésében. A 2006. évi regionális termék-innovációs százalékok szerint (a legfrissebb adatok megküldésére irányuló kérésünkre ezen adatsort jutatta el a KSH) az Észak-magyarországi régióban termék-innovációt végre nem hajtó vállalatok aránya „csupán” 72% volt, ami megfelel az országos átlagnak és a régiók között a harmadik legmagasabb innovációs aktivitást mutat. Ennek ellenére az elmúlt években szabadalmi kérelmek száma alacsony volt a régióban. Ebből arra következtünk, hogy a régió az innováció terén imitálja az újdonság tartalmú termékeket.

1. ábra: Szabadalmi bejelentések 2003-2009 között

Forrás: KSH

Az egy főre jutó GDP területi alakulása alapján megállapíthatjuk, hogy a gazdasági növekedés regionális szinten továbbra is a különbségek növekedése mellett valósul meg, amihez jelentősen hozzájárul a K+F kiadások allokációja is. Az Észak-magyarországi Innovációs Fejlesztési Stratégiában² megjelenik az a cél, hogy inkább növekedési pólusok kialakítására kell törekedni a régió belül, amit az a felismerés támaszt alá, mely szerint a térbeli közelségnek a rejtett tudás terjedésében vagy az információ gyors áramlásának elősegítésében döntő szerepe van. Az innovációs együttműködésekhez elengedhetetlen bizalom, vagy a kommunikáció közös kódjainak kialakulása is az interakciók gyakoriságát igényli, amit a térbeli közelség szintén nagymértékben elősegíthet (Varga, 2006).

2. táblázat: K+F helyek területi megoszlása és a foglalkoztatottak száma (2009)

	Közép-Magyarország	Észak-Alföld	Dél-Alföld	Közép-Dunántúl	Nyugat-Dunántúl	Észak-Magyarország	Dél-Dunántúl
GDP	48,14%	9,34%	8,87%	9,9%	9,68%	7,55%	6,53%
K+F tevékenység ráfordításai (%)	65,4%	10%	7,7%	5,6%	4,7%	4,1%	2,53%
Kutató-fejlesztő helyeken foglalkoztatottak száma (%)	57,2%	9,5%	6,3%	5,2%	5,9%	5,2%	10,7%
Kutató-fejlesztő helyek területi megoszlása (%)	47,58%	11,21%	12,35%	6,49%	7,9%	7,21%	7,25%

Forrás: KSH, saját számítás

² Észak-Magyarországi Regionális Innovációs Stratégia, 2008, 67.o.

Közép-Magyarország dominanciáját mutatja, hogy az egész országra vonatkoztatva az Észak-magyarországi régióba a K+F ráfordítások 4,1%-a koncentrálódik, míg a „vidéki” régiókon belül ez az érték 11,16%. Ezek az értékek a GDP arányok alatt maradnak, a régiók közötti eloszlásban a legalacsonyabb értékek egyike. Az innovációs tevékenységek 2006-2010 közötti, az ÚMFT GOP 1. prioritás alatti támogatása sem segítette a területi kiegyenlítődést. A megítélt támogatásokkal egyértelműen Észak- és Dél-Alföld járt a legjobban, a vidéki régiók K+F ráfordításainak majdnem 50% itt került elköltésre. A GOP 1. prioritás terén a régióknak kicsivel jobban szerepelt, 14%-ot sikerült lehívunk, míg itt a legnagyobb vesztes a Nyugat-dunántúli régió.

A pénzügyi források után röviden az innovatív vállalatok szerepére térek ki. A két legalapvetőbb feltétel ahhoz, hogy az innovációs rendszer felépítése reálissá váljon, az élet-, fejlődő- és versenyképes vállalati szektor, valamint a megfelelően képzett lakosság. Nemcsak a kutatók számának emelkedése fokozza az interakciók intenzitását, hanem éppúgy az innovatív vállalatok, valamint az üzleti szolgáltatók térbeli sűrűsödése (akár változatlan szintű helyi K+F tevékenység mellett is) növeli a gazdaságilag hasznos új tudás termelését.

	Észak-Alföld	Dél-Alföld	Közép-Dunántúl	Nyugat-Dunántúl	Észak-Magyarország	Dél-Dunántúl
GDP	18,1%	17,10%	19,8%	18,66%	14,56%	12,58%
K+F tevékenység ráfordításai (%)	27,39%	21,24%	15,4%	13,07%	11,16%	6,78%
Megítélt támogatási arány GOP 1.	24%	23%	20%	9%	14%	10%

3. táblázat: GDP, K+F tevékenység ráfordításai és a megítélt GOP 1. támogatások

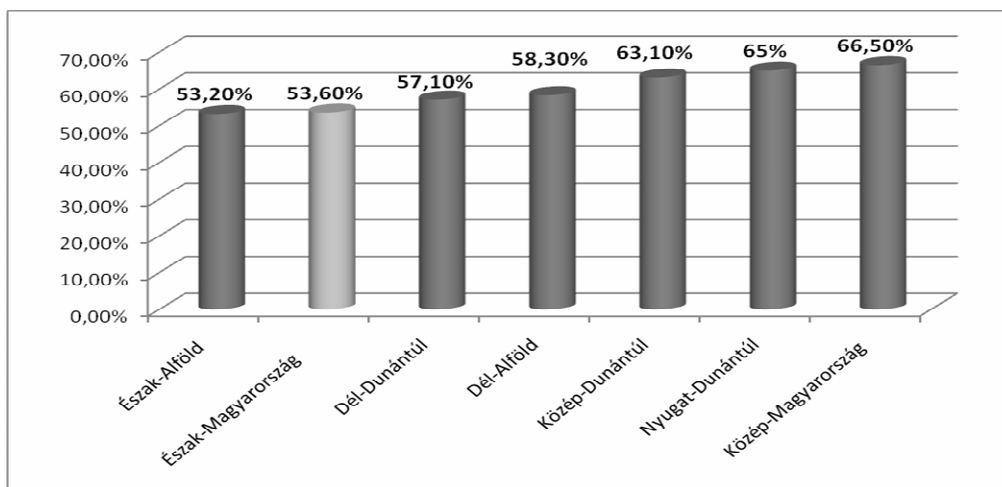
Forrás: NFÜ, saját számítás

Az Észak-magyarországi innovációs teljesítmények növeléséhez lényeges szempont lenne a kvaterner szektor előtérbe helyezése, az európai uniós pénzforrások gazdaságfejlesztési célú átcsoportosítása, elsősorban a „high-tech”, ill. az innovatív vállalkozások felé. Ennek feltétele azonban a szükséges önerő megléte, ami nálunk mind állami, mind vállalkozói szinten egyaránt korlátozottan áll rendelkezésre. Az innovatív vállalatok meglepedését és teljesítményét a régióban ugyanakkor erősen befolyásolhatja a munkaerő-állomány szerkezete és mennyisége is. A vállalatok telephely választása során kitüntetett szerepet játszik a munkaerő-állomány (Horváth, 2010).

Innovációs potenciállal rendelkező munkaerő-kínálat

A kormány által vállalt célkitűzések második tengelye a foglalkoztatotti arány növelése, amit az iskolázottak arányának növelésével párhuzamosan kell megvalósítani. Az Új Széchenyi Terv középpontjában áll a foglalkoztatás nemzeti szintű dinamikus bővítése. Számokban kifejezve az a törekvés vezérli a gazdaság- és társadalomfejlesztő programot, hogy tíz esztendő alatt egymillió új, adózó munkahely jöjjön létre Magyarországon. A kormány az Új Széchenyi Tervben nem

tesz ezen vállalásával kapcsolatban területi lehatárolást.³ A kormány nemzeti szintű célkitűzése, vagyis új munkahelyek teremtésének regionális adaptálása esetén legalább 22%-kal kellene növelni a régióban a foglalkoztatottak arányát, az országos célérték eléréséhez. A statisztikai adatok átfedése alapján a 75%-os foglalkoztatási ráta 609 ezer munkavállalót jelentene a KSH adatai alapján, 686 ezer főt az ÁFSZ adatai alapján, szemben a jelenlegi 435 ezer (KSH) illetve 392 ezer (ÁFSZ) foglalkoztatottal. (Az ÁFSZ adatai alapján még alacsonyabb a régióban a foglalkoztatottsági arány.) A legoptimistább elképzelés szerint 150 ezer fővel kellene a foglalkoztatottak létszámát növelni, ami kicsivel kevesebb, mint Miskolc lakossága jelenleg.

4. ábra: A foglalkoztatotti aránya 20-64 évesek körében 2009-ben, régióként

Forrás: KSH

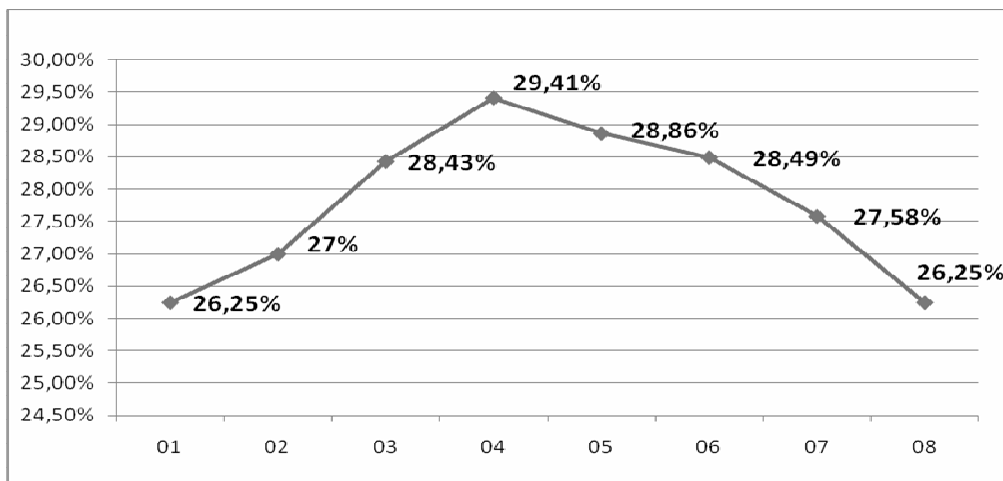
Véleményem szerint ezzel kapcsolatban az Új Széchenyi Tervben deklarálni kell azt a nyilvánvaló szándékot, hogy a munkahely teremtés során előtérbe kerüljenek a hátrányosabb helyzetű régiók. Ezzel is üzenve, hogy az elvándorlás és a mobilitási hajlandóság tendenciáit a kormány nem támogatja, fontos a tudás helyben tartása, a cirkuláris migráció erősödése, amelyek megalapozzák a régiók társadalmi és gazdasági versenyképességét. A hosszú távú fejlesztés érdekében érdemes lenne látni a minimálisan létrejövő munkahelyek számát az egyes régiókban. Előtérbe kell helyezni a munkahelyteremtést a munkaerőpiac primer szektorában, illetve törekedni kell a kiegyensúlyozott vegyes foglalkoztatási modell létrehozására. (G.Fekete 2011). Ez nem csak a munkaerő minősége szempontjából, hanem az újdonságokra nyitott, a vállalatokkal szemben igényeket támogató fogyasztók megléte szempontjából is lényeges. Ugyanakkor az innováció társadalmi elfogadottságának növelése az üzleti szféra minden szereplőjére jelentős hatást gyakorol, így a képzettség és a nyitottság a munkaerő-kereslet szempontjából is meghatározóvá válik.

A vállalati szféra innovációs aktivitásának növeléséhez szükséges megfelelő munkaerőkínálat. A regionális innovációs programok további instrumentumai a helyi egyetemek. A rendelkezésre álló tudás tömegének növelése érdekében az egyetemi természettudományos és műszaki kutatásokra fordított összeg igen jelentős mértékben emelésre szorulna. (Varga, 2006)

A magyar kormány elkötelezte magát a fent vázolt érvek tudatában, hogy 2020-ra a felsőfokú vagy annak megfelelő végzettséggel rendelkezők aránya a 30–34 éves népességen belül 30,3%-ot érjen el, míg az oktatásban és képzésben nem részesülők, illetve a legfeljebb alsó középfokú végzettséggel rendelkezők aránya a 18–24 éves népességen belül 10%-ra csökkenjen.

³Egyrészt azért nem, mert elsősorban az üzleti környezet javítása által, a vállalkozások megerősítésén keresztül reméli a vállalt munkahelyek létrehozását.

Az első vállalás vizsgálata kapcsán a KSH adatai alapján számítottam ki az arányt, azaz viszonyítottam a felsőfokú képzésben tanulók számát az adott korcsoportához.

7. ábra: 30-34 éves korosztályhoz viszonyított felsőfokú képzésben tanulók aránya (%)

Forrás: KSH, saját számítás

Látható, hogy a 2004 óta csökken a korosztályhoz viszonyított felsőfokú oktatási képzésben tanulók aránya. A pozitív tényezők között feltétlenül meg kell említeni azt, hogy az ország tudományos-műszaki szempontból a világ jó pozícióban levő országai között helyezkedik el, jobb feltételeket mutatva ezen a téren, mint ami az ország gazdasági fejlettségéből következne (Török, 2002). Az Észak-Magyarországon folyó műszaki képzés is magas színvonalú. Mindazonáltal a rendszerváltozás után illetve az Unióhoz történő csatlakozás megnövelte az egyéni döntések esélyét, megteremtette a jogi hátterét és lehetőségét a külföldön való munkavállalásnak, különösen is a nyelveket beszélő diplomás értelmiség számára. Így régióink végzettjeit az átlagosnál nagyobb mobilitási hajlandóság jellemzi (belföldi és külföldi egyaránt) Az innovációhoz, mint a már meglévő tudáselemekből új, gazdaságilag hasznosítható tudás létrehozatalát jelenti, szükséges a megfelelő elméleti tudással rendelkező szakember.⁴ A következőkben ezzel kapcsolatban vizsgáltam meg a statisztikák alapján a régióban felsőoktatásban résztvevő személyek számát és arányát. 2008-ban az Észak-magyarországi régióban 1000 lakosra 12 hallgató jutott, amely a második legalacsonyabb érték, a Közép-dunántúli régióban 10,2-es az arány. Észak-Alföldön 1000 lakosra 20 hallgató, míg a Közép-magyarországi régióban 36,8 jut.

⁴Az innováció folyamata során igen sokféle tudáselem integrálása zajlik, vagyis a tudástranszfer (tudásáramlás) az innováció lényegi eleme. Bizonyos tudáselemekhez való hozzájutás személytelen módon zajlik, hisz a tudás leírt formában (könyvek, tanulmányok, szabadalmi leírások) áll rendelkezésre. Más tudáselemekhez való hozzáférés viszont a tudás birtokosával való kapcsolatba kerülés révén válik lehetségessé, míg vannak olyan tudáselemek, melyeknek integrálása csak a tudás birtokosával való együttműködés esetén valósulhat meg. (Varga, 2006)

4. táblázat: 1000 lakosra jutó felsőfokú intézményben tanuló hallgatók száma, 2009

Régió	1000 lakosra jutó hallgató száma
Közép-Magyarország	36,8
Dél-Dunántúl	20,8
Észak-Alföld	20
Dél-Alföld	18,2
Nyugat-Dunántúl	16,8
Észak-Magyarország	12
Közép-Dunántúl	10,2

Forrás: KSH

A felsőfokú képzésben jellemzően részt vevő (19-24 éves) korosztály száma 2005 és 2008 között országosan több mint 4%-kal, Észak-Magyarországon 4,7%-kal csökkent.

Az Észak-magyarországi régióban az egyetemi, főiskolai oklevéllel rendelkezők aránya (10,8%) 2005-ben alig haladta meg az 1990-es népszámlálás adataiból számolt országos átlagot (10,1%). A 2001-es népszámláláskor ugyanúgy, mint a 2005-ös mikro-cenzus idején a felsőfokú végzettségük hányada a régiók között a legalacsonyabb Észak-Magyarországon volt (KSH, 2010)⁵ Észak-Magyarország országostól kedvezőtlenebb helyzetét a 2005. évi mikro-cenzus iskolázottságra vonatkozó adatai is igazolják. Észak-Magyarországon a 15–29 éves népesség száma akkor meghaladta a 264 ezer főt, közel négytizedük rendelkezett érettségivel, mintegy 8%-uk pedig főiskolai, egyetemi diplomával. Országosan kedvezőbbek ezek az arányok: 45,3% illetve 10% (KSH, 2010)⁶. A munkaerőpiac struktúra tehát nem kedvez az innováció folyamatának: alacsony a képzetek részvétele a munkaerő-kínálatban.

Megvizsgáltam továbbá regionális szinten a kutató helyeken dolgozó összes alkalmazott létszámát. 2009-ben a Közép-magyarországi régióban dolgozott az ország összes kutatójának 62,9%-a, ez az arány 2007-ben 59,4%-ra csökkent. Az Észak-magyarországi régióban foglalkoztatott kutatók száma 2005-ről 2009-re közel 400 fővel emelkedett (KSH, 2005, 2009), ami meg egyezik az országos átlaggal. Azaz 2009-ben a régióban 1327 fő teljes munkaidőben foglalkoztatott kutató tevékenykedett, ami a Dél-dunántúli régió után a második legalacsonyabb foglalkoztatotti szám. Arányaiban két régióban figyelhető meg emelkedés: Észak-Alföldön és a Közép-dunántúli régióban.

Intelligens munkahelyek létrehozásához hiányzik mind a közvetlenül az innovációban résztvevő kutató háttér, mind a képzett, a tudást gyakorlatban továbbfejleszteni tudó szakember gárda, amely innovációra, kreativitásra képes.

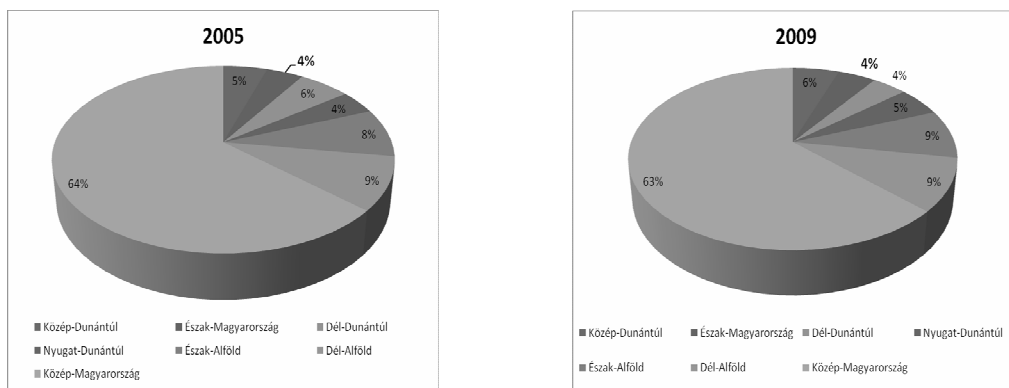
A foglalkoztatás növelése nem képzelhető el anélkül, hogy az elvándorlási hajlandóságot csökkentjük.⁷ (2008-ban 9000 fő volt a vándorlási különbözet), ezzel párhuzamosan preferáljuk a munkaerőpiac primer szektorának bővítését a régióban, elősegítjük a re-migrációt, cirkuláris migráció létrejöttét.⁸ Egyik eleme lehet a fiatal munkavállalók hazacsábítása, akiknek munkatapasztalatát és nyelvismertét a nemzetközi cégek hasznosítani tudják.

⁵ KSH: Felsőoktatás Észak-Magyarországon, 2010

⁶ KSH: A fiatalok helyzete Észak-Magyarországon, 2010

⁷ Emellett érdemes átgondolni, hogyan lehetne az inaktív lakosságot a munka világába visszavezetni.

⁸ Számos nemzetközi tapasztalat igazolja, hogy a migránsokkal történő kapcsolattartás, remigrációs hajlandóság növelésére irányuló programok sikerrel járhatnak.

3. ábra: Teljes munkaidőben foglalkoztatott kutatók regionális megoszlása 2005-ben és 2009-ben

Forrás: KSH

A re-migrációval kapcsolatos stratégia kidolgozása lényeges elem, amely épít a vonzásra, a védeésre azaz az elvándorlás csökkentésére illetve a védekezésre, hogy olyanok érkezzenek a régióba, akik nem növelik tovább az állástalanok táborát (Dabasi, 2009). A védelem stratégiájának beépítése is fontos, hiszen a magyarországi kutatói know-how kívülré mutató migrációs folyamatai nem függetleníthetők az innovációs stratégiáktól és a technológiatranszfer-jelenségtől (Búzás, 2002). Alkotó értelmiség befolyásolhatja, megkönnyítheti a külföldi tőke K+F kutatásainak régióban való nagyobb mérvű megjelenését is. Annál is inkább fontos lenne a re-migráció hangsúlyozása, mert a legutóbbi népszámlálás adatai szerint az Észak-magyarországi régióban az össznépszerűség körében alacsony az idegen nyelveket beszélők aránya, alig több mint 12%, míg a 15–39 éves korosztály mintegy 18%-a beszélt valamilyen nyelvet anyanyelvén kívül, többségük az angolt (országosan ezek az arányok: 19 illetve 30% körüli).

Összegzés

A regionális gazdaság növekedési pályára állításához elengedhetetlen a regionális innováció forrásaink bővítése, az innovációs eredmények növeléséhez szükséges a humán erőforrás potenciál bővítése, tudatos tervezése is. A cirkuláris migráció által létrejövő humán erőforrás potenciálra alapozva könnyebben megvalósítható egy adaptációra, kreativitásra képes munkaerő-kínálat regionális felmutatása. Ugyanakkor ez a folyamat kormányzati ösztönzők, gazdaságpolitikai elhatározás és stratégia nélkül nem valósítható meg. A források decentralizálása mindenképpen szükséges, legalább a megtermelt GDP arányában, amelyhez viszonyítva a regionális K+F források és a foglalkoztatottak száma alacsonyabb, a régiók között az egyik legkedvezőtlenebb értéket mutatja. A kormánynak határoznia kell a Nemzeti Intézkedési Terv létrehozásának ütemezéséről, prioritások felállításáról is. Az Európa 2020 stratégiaiban vállalt nemzeti szintű célok megvalósítására abban az esetben nyílik lehetőség, ha a kormányzat figyelembe veszi a regionális különbségeket a munkahelyteremtés, az innovációs források elosztásánál. Az újraelosztás és intézkedések során támogatja a regionális szinten az oktatáson keresztül a foglalkoztatás növelését. Véleményem szerint ezzel kapcsolatban az Új Széchenyi Tervben deklarálni kell azt a nyilvánvaló szándékot, hogy a munkahely teremtés során előtérbe kerüljenek a hátrányosabb helyzetű régiók, ellenben a migráció társadalmi költségei további terheket rónak költségvetésre.

„A tanulmány a TÁMOP-4.2.1.B10/2/KONV-2010-0001 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.”

Felhasznált irodalom

- Buzás N. (2002): Technológiatranszfer-szervezetek és szerepük az innovációs eredmények terjedése. In.: *Ipari parkok fejlődési lehetőségei: regionális gazdaságfejlesztés, innovációs folyamatok és klaszterek* (szerk: Buzás N. – Lengyel I.). SZTE GTK, JATEPress, Szeged. 93-108. o.
- Csonka L. (2009): *Tudomány-, technológia- és innovációpolitika, avagy hálózatok az autóiparban: tanulás a kutatás-fejlesztés és innováció érdekében*. Külgazdaság LIII. évfolyam, 2009/7-8. 89-109. o.,
- Dabasi Halász Zs. (2009): *Nyertesek és vesztesek! A nemzetközi migráció stratégiai tényezői és tendenciái Borsod-Abaúj-Zemplén megyében*. PhD Disszertáció. Miskolci Egyetem 144 o.
- Döry T.: A regionális innovációs potenciál hatása a térségfejlődésre. In: *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. Szerk.: Horváth Gy., Rechnitzer J. Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja, 2000. 556–574. p.
- Európa Bizottság: *Európa 2020 - Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája*. Brüsszel, 2010 letöltve: http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_HU_ACT_part1_v1.pdf letöltve: 2011.05.02.
- G. Fekete É. (2011): A helyi foglalkoztatás északkelet-magyarországi sajátosságai. In: *Tudásalapú társadalom – Tudásteremtés – Tudástranszfer – Értékrendváltás*. VIII. Nemzetközi Konferencia. Miskolc-Lillafüred, 2011. május 19-20. Előadások gyűjteményes kötete [CD] Miskolc: Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar 2011. 10 p.
- Galasi P. – Varga J. (2005): *Munkaerőpiac és Oktatás*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest
- Horváth Gy. (2009): *Regionális egyenlőtlenségek a Kelet- és Közép-európai kutatási térségekben*, In.: Magyar Tudomány 2009. 12. szám 1499-1513. o.
- Kocziczky Gy. (2004): *Az Észak-magyarországi régió innovációs potenciáljának mérése*. Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek I. évfolyam, 1. szám 5-39.o.
- KSH kiadvány (2010): *A fiatalok helyzete Észak-magyarországon*. KSH Területi Igazgatóság Miskolc
- KSH kiadvány (2010): *Felsőoktatás Észak-Magyarországon*. KSH Területi Igazgatóság Miskolc
- KSH kiadvány: *Kutatás – fejlesztés*, 2007, 2008, 2009. KSH Budapest
- Lippényi T. – Imre J.– Peredy Z. (2006): *A tudásalapú társadalom és gazdaság kutatás-fejlesztési és innovációs súlypontjai Magyarországon*. Információs társadalom: társadalomtudományi folyóirat 6. évf. 3. sz. 40-53. o.
- Lukovics M. (2005): *Innovációs képesség: a regionális gazdaságfejlesztés alapja*. JATEPress, Szeged
- Nemzetgazdasági Minisztérium (2010): *Új Széchenyi Terv Vitairat*. p. Másodközlés.
- Török Á. (2006): *Elmaradottság, felzárkózás és innováció az Európán kívüli, nem OECD országokban*. Közgazdasági Szemle, LIII. évf., 1005–1022. o.
- Török Á.: *A K+F diffúziós rendszere Magyarországon*. Külgazdaság, 5. sz. 63–72. o.
- Varga A. (2004): *Regionális innovációs politika: Amerikai tapasztalatok és magyarországi lehetőségek*. GKK Műhelytanulmány, 2004/3
- www.gtm.hu: Ráfordítás híján lemarad a hazai innováció. Letöltve 2010. december 1.

Kitekintő

Nagy Zoltán – Szép Tekla

Egyesült Államok és Kína: világgazdasági pozíciók változása?

Az elmúlt évtizedekben tapasztalható folyamatok, Kína gyors fejlődése és felemelkedése, abszolút gazdasági mutatóinak az Egyesült Államokhoz képest látható felzárkózása meghatározó eleme napjaink világgazdaságának. Cikkünkben e két gazdasági nagyhatalom külkereskedelmét vizsgáljuk: a kutatás fókuszában a nyitottság alakulása, a két ország exportjának és importjának szerkezete, illetve ezen túlmenően gazdasági egymásrataltságuk áll. Elsősorban arra keressük a választ, hogy a két ország külkereskedelmének szerkezetét vizsgálva mennyire beszélhetünk kölcsönös függőségről, illetve Kína esetében mennyire fenntartható az eddigi növekedési ütem?

Kulcsszavak: külkereskedelmi nyitottság, világgazdasági pozíciók, pozícióváltozás

JEL-kód: F13, F14

A világ két legnagyobb gazdasági erejű országa - az Amerikai Egyesült Államok és Kína - alapvetően más fejlődési utat jártak be az elmúlt évtizedekben. Kínában a GDP átlagos éves növekedési üteme 1980-2009 között 10% volt, és a világ egyik legdinamikusabban fejlődő országaként 15 évben is 10% feletti gazdasági növekedést produkált, amelynek köszönhetően a világ 2. legnagyobb gazdaságává nőtt. Az Amerikai Egyesült Államok gazdasági növekedése sokkal lassabb, 1980-2009 között évente átlagosan 2,7%, és arányaiban az ingadozások is jelentősebbek voltak (a 30 év közül 9 évben volt 4%, vagy annál nagyobb (Worldbank 2011)). Az „Új gazdaságnak” köszönhetően az 1990-es évek elejétől 2008-ig az egyik leggyorsabban növekedő fejlett ország volt, de az esetenként 4,5% feletti növekedés is jócskán elmaradt a kínai ütemtől. További fejlődésük alakulása a világgazdaság változásait is erősen befolyásolja, az egypólusúból (a hidegháború utáni évek) multipólusúvá váló világban Kína az egyik legfontosabb tényező lett.

2009-re Kína vásárlóerőparitáson számolt GDP-je elérte a 9.091 milliárd USD-t, az Amerikai Egyesült Államoké pedig a 14.119 milliárd USD-t a Worldbank adatai alapján. Ugyanakkor, ha nem vásárlóerőparitáson vizsgáljuk az adatokat, akkor már sokat módosul a kép: Kína GDP-je folyó áron 4.985 milliárd USD (a Worldbank adatai szerint az Amerikai Egyesült Államok esetében megegyezik a folyó áron, illetve a vásárlóerőparitáson számított GDP). A két ország között a legnagyobb szakadék az egy főre jutó GDP-ben mutatkozik meg: Kínáé 2009-ben vásárlóerőparitáson 6.827 USD volt, folyó áron 3.744 USD, az Egyesült Államoké 45.989 USD.

Persze Kína meghatározó szereplőként való megjelenése nem újkeletű, a történelemben sok évszázadon át egy fejlett, innovatív, környezetére nagy hatást gyakorló erőközpontot jelentett (1. táblázat). Ez a helyzet a XIX. század második felében változott, hiszen Kína az ópiumháborúk után veszített jelentőségéből, ekkor maradt el az Atlanti-óceán két partján roppant módon megerősödött hatalmak mögött. Az utóbbi évtizedekben érezhető változást mutatnak az adatsorok, Kína rohamléptekkel közeledik az Egyesült Államokhoz (immár maga mögött hagyva a világ többi országát a gazdaság abszolút erejét tekintve). A világ legnagyobb autó, mobiltelefon stb. piacaként, a legnagyobb autó, számítógép stb. gyártójaként az abszolút volument tekintve óriási lépésekkel fejlődik, ugyanakkor a fejlettséget jelző fajlagos adatokban még hatalmas a lemaradás.

1. táblázat: Az Amerikai Egyesült Államok és Kína GDP-jének alakulása a történelem folyamán (1990 Int. GK\$)

Év (Kr.u.)	USA	Kína
1	272	26 820
1000	520	27 494
1500	800	61 800
1600	600	96 000
1700	527	82 800
1820	12 548	228 600
1850	42 583	247 200
1870	98 374	189 740
1890	214 714	205 379
1900	312 499	218 154
1913	517 383	241 431
1929	843 334	274 090
1950	1 455 916	244 985
1970	3 081 900	636 937
1990	5 803 200	2 123 852
2000	8 032 209	4 319 339
2008	9 485 136	8 908 894

Forrás: Angus Maddison: Historical Statistics of the World Economy: 1-2008 AD

A kínai vállalatok előretörését, világgazdasági térnyerését mutatja, hogy míg 2005-ben a világ 500 legnagyobb vállalata közül 16 volt kínai, addig 2010-re ez a szám 46-ra nőtt. Ezzel ellentétes tendencia figyelhető meg az Amerikai Egyesült Államokat tekintve: 2005-ben 176 vállalat szerepelt a Fortune Global 500-as rangsorban, addig 2010-ben 139.

Egyes fejlettséget kifejező mutatók esetében hasonló folyamatok láthatóak, csökken a különbség az Egyesült Államok és Kína között, a kínai fejlődés dinamikusabb, ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy alacsonyabb bázisról könnyebb fejlődni és például születéskor várható élettartam, internethasználók mutatók esetében egy magas, fejlett szintről nehéz előrébb lépni. A folyó fizetési mérleg és a külkereskedelmi mérleg is jelentős különbségeket mutat, Kína aktívuma az egyik legmagasabb a világ országai között, míg az Egyesült Államok óriási passzívummal emelkedik ki.

Az Egyesült Államok fejlődése sok tekintetben eltér más akciócentrumok, meghatározó világgazdasági régiók, főleg az Európai Unió fejlődésétől. A gazdaság és a társadalom több jelentős területén a kormányzat szerepvállalása sokkal kisebb, mint Európa fejlett, jóléti államaiban, az öngondoskodás szelleme (pl.: nyugdíj-, egészségügyi ellátás esetében) sokkal erősebb. A nagy állami elosztórendszerek kevésbé épültek ki, fejletlenebbek, az állami szabályozás rugalmasabb, ugyanakkor így a privát szektor, a vállalatok lehetőségei szerteágzóbbak. A kisebb adóterhelés, a sok esetben megengedőbb szabályozás a piaci viszonyok érvényesülését jobban segítették, mint az öreg kontinensen. A mobilabb, magasan képzett munkaerő, a rugalmasabb vállalati struktúrák (az informatikai szektor kiemelt szerepével), a fejlett infrastrukturális háttér, a kormányzati hatékonyság az utóbbi években a világ egyik legversenyképesebb gazdaságává tették az Egyesült Államokat, amely az országok versenyképességét rangsoroló nemzetközi

szervezetek közül az IMD-nél 1; a WEF-nél 4. pozíciót, Kína ugyanakkor a 18; és 27. helyezést foglalta el 2010-2011-ben.

2. táblázat: Kína és az Amerikai Egyesült Államok összehasonlítása néhány főbb adat alapján

	Kína	USA	Kína	USA
	2000		2009	
Népesség (millió fő)	1262,6	282,1	1331,4	307,0
Születéskor várható élettartam (év)	71,30	77,03	73,31	78,66
Folyó fizetési mérleg (GDP százalékában)	1,71	-4,21	5,96	-2,68
Folyó fizetési mérleg (BoP, folyó áron, milliárd US\$)	20,5	-416,3	297,1	-378,4
Mezőgazdaság által hozzáadott érték (GDP százalékában)	15,06	1,19	10,35	1,23
Ipar által hozzáadott érték (GDP százalékában)	45,92	23,44	46,30	21,29
Szolgáltató szektor által hozzáadott érték (GDP százalékában)	39,02	75,37	43,36	77,47
Mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya az összes foglalkoztatotthoz képest (%)	46,30	2,60	38,1*	1,4**
Iparban foglalkoztatottak aránya az összes foglalkoztatotthoz képest (%)	17,30	23,20	27,8*	20,6**
Szolgáltató szektorban foglalkoztatottak aránya az összes foglalkoztatotthoz képest (%)	12,70	74,30	34,1*	78**
Külkereskedelmi mérleg (GDP százalékában)	2,41	-3,86	4,41	-2,74
FDI, nettó (BoP, millió folyó US\$)	37 483,3	162 062	34 294,5	-133 971
FDI, nettó beáramlás (GDP százalékában)	3,20	3,25	1,57	0,95
Internet használók (1000 főre)	1,78	43,94	28,84	78,14
Vezetékes szélessávú internet előfizetők száma (100 lakosra)	0,00	2,51	7,78	27,78
Fegyver export (millió, konstans 1990 US\$)	272	7 220	870	6 795
Fegyver import (millió konstans, 1990 US\$)	2 015	301	595	831
Katonai kiadások (GDP százalékában)	1,81	3,05	2,01	4,68
1 milliónál népesebb városokban élők aránya a teljes népességhez viszonyítva (%)	13,68	43,15	17,49	44,64
Vidéki népesség aránya a teljes népességhez viszonyítva (%)	64,20	20,90	56,00	18,00

*2008-as adat Forrás: CIA World Factbook 2010

**2007-es adat

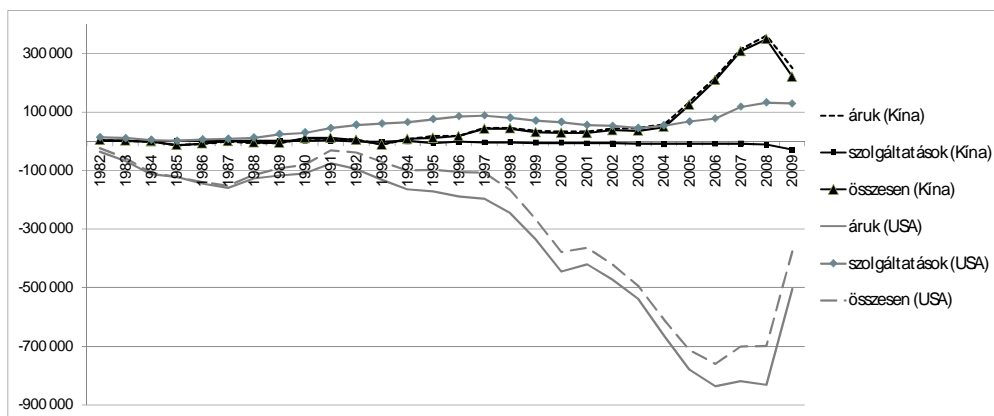
Forrás: Worldbank

Az elmúlt évtizedekben Kína egy erőteljes szerkezetváltáson ment keresztül: a hangsúly a mezőgazdasági szektor felől a gazdaság az ipari és a szolgáltató szektor felé mozdult el. 2000-ről 2009-re több, mint 4,5 százalékponttal csökkent a mezőgazdaság részesedése a hozzáadott értékből, elsősorban a terciér szektor javára. Ugyanakkor a legtöbb foglalkoztatott (38,1%) még mindig vidéken, a mezőgazdaságban dolgozik, mely egyrészt a szektor fejletlenségét mutatja, illetve az abban rejlő hatalmas munkaerőpotenciált. Kína gazdasági fejlődésével egyidejűleg megfigyelhető a foglalkozási átrétegződés, a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya erőteljesen csökkent, az iparban és szolgáltatásokban foglalkoztatottaké nő, és ez természetesen együtt jár a vidéki lakosság arányának csökkenésével is.

Kína és az Amerikai Egyesült Államok külkereskedelme

1976 óta deficitese az Amerikai Egyesült Államok külkereskedelmi mérlege, és a hiány 2008-ra elérte a 865 milliárd dolláros szintet (ami a világ országai közül a legmagasabb), viszont az évtizedek óta tartó romló tendencia az utóbbi 2 évben megfordult, a válság mélyülésével az amerikai import nagyobb mértékben csökkent, mint az export (1. ábra). A gazdasági visszaesés és az olajárak csökkenése miatt javult a külkereskedelmi mérleg, csökkent a külkereskedelmi hiány, jelenleg a GDP 2,74%-át, összesen 386,3 milliárd USD-t tesz ki. Ugyanekkor a kínai kereskedelmi többlet is csökkent: 2008-ról 2009-re 3,3 százalékponttal 4,41%-ra mérséklődött, vagyis 220,1 milliárd USD-ra.

Az áruforgalomban látható jelentős hiányt kissé árnyalja a szolgáltatás-kereskedelemben mutatkozó pozitív kép. Az Egyesült Államok a világ legnagyobb szolgáltatás-exportőre, és a szolgáltatás-kereskedelemben ennek is köszönhetően majd 160 milliárd dolláros aktívum tapasztalható.

1. ábra: Az Amerikai Egyesült Államok és Kína külkereskedelmi mérlegének alakulása (1982-2009, millió US\$, folyó áron)

Forrás: Worldbank adatai alapján saját szerkesztés

A folyó fizetési mérleg és a külkereskedelmi mérleg hiánya évtizedek óta kedvezőtlen tendenciákat jelez. Az Egyesült Államok eladósodottsága egyre jelentősebb gondokat okoz, és a Worldbank adatbázisa szerint immár meghaladja a GDP 67%-át, 9471 milliárd USD. Kína bruttó államadósága ezzel szemben 17% volt 2009-ben az IMF adatbázisa szerint. Ez a hatalmas gazdasági teljesítőképesség ellenére is már figyelmeztető jel, és a válságkezelésre irányuló eszközök (gazdaságélénkítő programok, szociális kiadások) tovább növelhetik ezt az egészségtelen arányt. Míg az ország a 2. világháború után a világ legnagyobb hitelezője volt, mára a világ legnagyobb adósává vált.

Az amerikai működő tőke befektetések legfontosabb célpontjainak sorrendjében Európát Latin-Amerika, Kanada és Kelet- és Délkelet-Ázsia követi, és ezek mellett még fontosabb szerepet játszanak az off-shore területek (pl.: Bermuda, Panama). Az Egyesült Államokban befektetett tőkeállomány nagy része Európából érkezik (Egyesült Királyság, Hollandia, Németország), Japán és Kanada szerepe már kisebb. Az utóbbi évtizedekben felerősödő tőkemozgások a globalizált világgazdaságban lejátszódó dereguláció és az információs technológiák terjedésével, az informatikai szektor megerősödésével, a FED kamatpolitikájával is magyarázhatóak, amelyek hatására az amerikai gazdaság a 2008-as válságig gyorsan reagált a gazdaságban végbemenő változásokra, a ciklikus ingadozásokra. Ezeket a reakciókat legtöbbször segítette a dollár árfolyamának alakulása, amely nagy vonalakban a 90-es évek folyamán erősödést mutatott, 2001-től a kamatcsökkentések hatására is romlást, amely az exportot támogatta. A gyengülő dollár ellenére kialakult óriási külkereskedelmi hiány azt jelenti, hogy a külső finanszírozásból fenntartott

fogyasztás elképesztő méreteket öltött, az amerikai gazdaság belső szereplőinek megtakarításai nagyban csökkentek. Mindezek ellenére elmondható, hogy a világ nettó megtakarításainak jó részét (2/3-dát) a mai napig az Egyesült Államok gazdasága szívja fel (kölcöntöke formájában) és az ezer milliárd dolláros nagyságrendű befektetési lehetőségek itt a legjobbak a világon, az amerikai állampapírok a legbiztosabb befektetési formák közé tartoznak. A pénzügyi szektor nehézségei ellenére a külföldi befektetők továbbra is hajlandóak finanszírozni az amerikai folyó fizetési mérleghiányt, ami a dollárt továbbra is az elsőszámú globális tartalékvaluta pozíciójában tartja (Magas I., 2010).

3. táblázat: A világ vezető áru exportőrei és áru importőrei, 2008

Export			Import		
Rangsor	Ország	Export érték (milliárd \$)	Rangsor	Ország	Import érték (milliárd \$)
1.	Németország	1465	1.	USA	2166
2.	Kína	1428	2.	Németország	1206
3.	USA	1301	3.	Kína	1133
4.	Japán	782	4.	Japán	762
5.	Hollandia	634	5.	Franciaország	708
6.	Franciaország	609	6.	Nagy-Britannia	632
7.	Olaszország	540	7.	Hollandia	574
8.	Belgium	477	8.	Olaszország	556
9.	Oroszország	472	9.	Belgium	470
10.	Nagy-Britannia	458	10.	Dél-Korea	435

Forrás: World Trade Report 2009, 15. oldal

4. táblázat: A világ vezető szolgáltatás exportőrei és szolgáltatás importőrei, 2008

Export			Import		
Rangsor	Ország	Export érték (milliárd \$)	Rangsor	Ország	Import érték (milliárd \$)
1.	USA	522	1.	USA	364
2.	Nagy-Britannia	283	2.	Németország	285
3.	Németország	235	3.	Nagy-Britannia	199
4.	Franciaország	153	4.	Japán	166
5.	Japán	144	5.	Kína	152
6.	Spanyolország	143	6.	Franciaország	137
7.	Kína	137	7.	Olaszország	132
8.	Olaszország	123	8.	Spanyolország	108
9.	India	106	9.	Írország	103
10.	Hollandia	102	10.	Dél-Korea	93

Forrás: World Trade Report 2009, 17. oldal

Az Egyesült Államok legfontosabb kereskedelmi partnerei között jelentős szerepet játszanak szomszédai. Az Európai Unió után Kanada és Mexikó az export legfontosabb célországai, megelőzve Kínát és Japánt, míg az import tekintetében 3. és 4. helyet foglalják el Kína és az Európai Unió után. Az Egyesült Államok a két szomszédos állammal hozta létre az Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Egyezményt (North American Free Trade Agreement) amely megállapodás 1994. január 1-jén lépett életbe. Az övezetben a vámmentesség a három ország valamelyikében előállított termékekre vonatkozik, és az együttműködés sikerét jelzi, hogy az

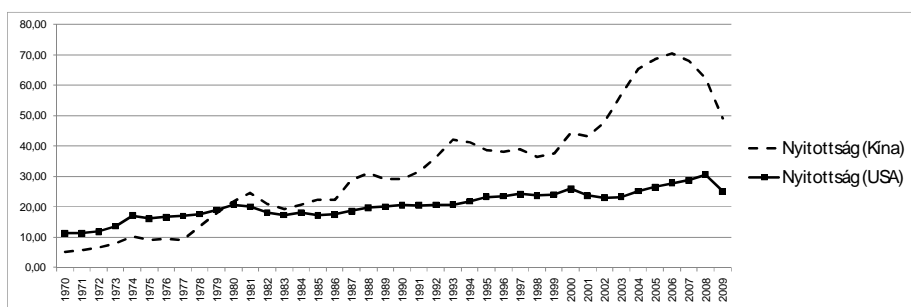
utóbbi években a világ legnagyobb gazdasági hatalma külkereskedelmének 25-30%-át jelentik a NAFTA országok, míg a másik két partnerország számára akár 70-80%-ot is jelenthet az Egyesült Államokkal való kereskedelem. Ez abban a tekintetben is jelentős arány, hogy Mexikó lakossága 107 millió, Kanadáé pedig 34 millió fő, így jócskán elmarad népességük a többi vezető külkereskedelmi partner mögött.

Kína legfontosabb külkereskedelmi partnerei az elmúlt két évtizedben Japán, Hong-Kong, az Amerikai Egyesült Államok és a délkelet-ázsiai kistigrisek voltak. Hong-Kong kereskedelmi fontossága az általa nyújtott adókedvezményekkel függ össze. Az állam 1997 óta újra Kína része „Különleges Igazgatású Terület” státuszt élvezve. Teljes adómentességet biztosít minden területén kívül végzett tevékenységre, melyet nagyon sok kínai vállalat kihasznál azzal, hogy tevékenységüket Hong-Kongban jegyzik be. A külkereskedelem növekvő értéke, mennyisége egyes irányok dinamikus fejlődését is jelenti, így Kína Európával folytatott kereskedelmének értéke 1998 óta közel tízszeresére emelkedett.

A nyitottság kérdése

A világ országainak külkereskedelmi nyitottságát vizsgálva általános gondolat, hogy az Amerikai Egyesült Államok egy relatíve zárt gazdaság, hiszen a hagyományos nyitottságot vizsgálva (mely az exportált és importált javak és szolgáltatások értéke a GDP-hez viszonyítva) ez az érték 25% volt 2009-ben. Ez az arány Németországban például 76%, Magyarországon meghaladja a 150%-ot. A viszonylagos zártságnak egyes vélemények ellentmondanak, ilyen a Squalli-Wilson szerzőpáros által bevezetett kereskedelmi intenzitási mutató, mely az adott ország külkereskedelmi forgalmának a világ többi országában jelentkező teljes külkereskedelmi forgalomhoz viszonyított hányadosa. Ez tulajdonképpen nem más, mint egy ország hozzájárulása a világ kereskedelméhez. Szerintük minél jelentősebb az adott ország kereskedelme, annál nyitottabb az adott ország. Ez alapján az Amerikai Egyesült Államok nyitottságának értéke 10,81; Németországé 5,54; Magyarorszáé 0,593. Így a világ legnyitottabb gazdasága az Amerikai Egyesült Államok, öt követi sorrendben Kína, Németország, Oroszország és Nagy-Britannia (J. Squalli-K. Wilson 2006 pp.6). Azért ezt a fajta nyitottság megközelítést árnyalja az Egyesült Államok külkereskedelmének aránya az ország teljes gazdaságában, „külkereskedelmi kitettség”, a hatalmas belső piac és a világgereskedelemben játszott szerep, ami közel sem annyira kiemelkedő, mint a gazdasági erő tekintetében.

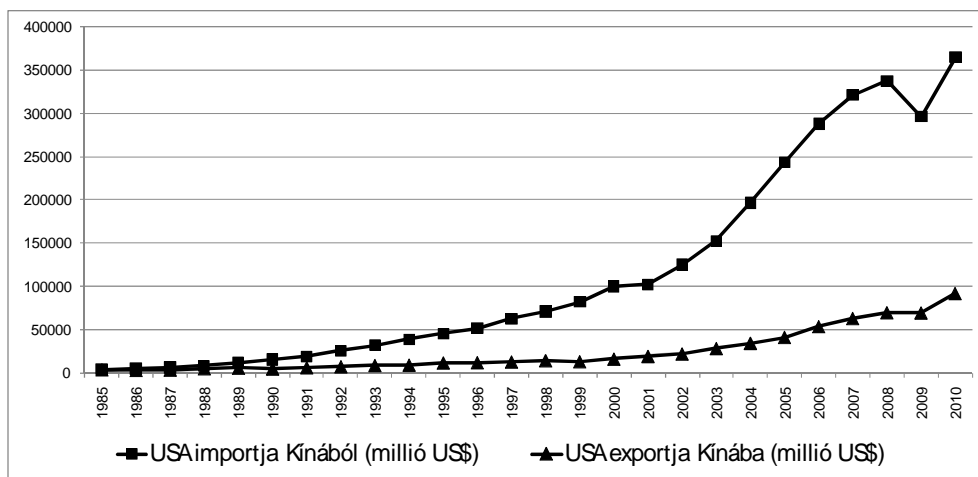
A 2. ábra a világ két legnagyobb gazdaságának külkereskedelmi nyitottságát mutatja, és ezen is nyomon követhető a kínai exportorientált gazdasági fejlődés. A hatalmas belső piac szerepe mindvégig meghatározó volt az Egyesült Államok esetében, míg Kínában az utóbbi időben, tulajdonképpen a 2008-ban kirobbant világgazdasági válság óta válik egyre fontosabbá.

2. ábra: Az Amerikai Egyesült Államok és Kína nyitottságának alakulása 1970-2009 között

Forrás: saját szerkesztés a Worldbank adatai alapján

A kínai gazdasági modell kulcseleme az exportorientáció, mely 1979-től a gazdasági növekedés meghatározója. Ezzel egyedülálló a nagy, fejletlen országok között. Más feltörekvő országok (például Brazília, India, Indonézia stb.) a belső kereslet kielégítését tűzték ki célul, majd a megerősödött gazdaság exportjára támaszkodva kívánták generálni a gazdasági növekedést. Kína ezzel szemben - a hatalmas belső keresleti potenciállal dacolva – az „exportorientált fejlesztési pályát” választotta (Inotai A., 2011), mellyel 2009-ben már a világ legnagyobb exportőre és második legnagyobb importőre. A világ legnagyobb valutatartalékával rendelkezik, mely 2011 márciusában meghaladta a 3000 milliárd dollárt (<http://www.chinability.com/Reserves.htm>), ezzel egyidejűleg az Amerikai Egyesült Államok valutatartaléka a CIA Factbook adatbázisa szerint 2009-ben 130,8 milliárd USD volt. Ugyanakkor nem szabad elfeledkezni arról a tényről, hogy Kína valutatartalékának jelentős része amerikai államkötvényekben van elhelyezve, ami erősen érdekeltté teszi az amerikai gazdasági fejlődésben, a válságból való kilábalásban.

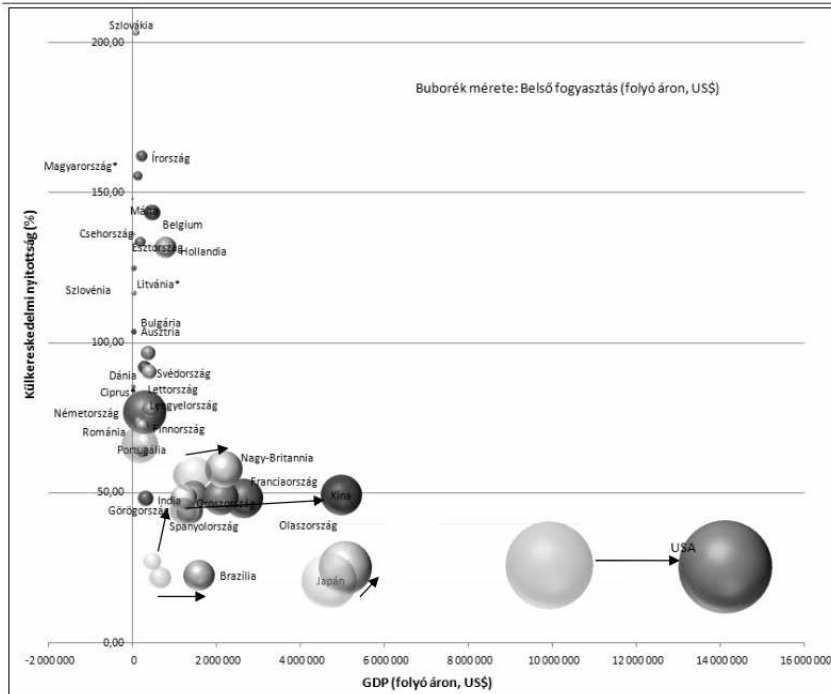
3. ábra: Kína és az Amerikai Egyesült Államok közötti kereskedelem alakulása 1985 és 2010 között (millió US\$)

Forrás: saját szerkesztés a Foreign Trade US Census Bureau adatai alapján

A nyitottság klasszikus értelmezése (export-import arány a GDP-hez viszonyítva) szerinti 3. ábra jól mutatja, hogy az 1979-es kínai fordulat után az exportorientált növekedés hogyan teszi a világkereskedelm egyre fontosabb szereplőjévé Kínát. Kína adatsora „csak” az elképesztő méretű GDP-növekedés miatt nem nőtt meredekebben az Amerikai Egyesült Államokkal való összehasonlításban. Az adatsor másik kiugrása a millenniumot követően Kína 2001-es WTO csatlakozásának következménye, mely eredményeképp felgyorsultak a reformfolyamatok, fokozódott a FDI beáramlása, illetve Kína nyitottsága.

A 4. ábra az Európai Unió tagállamainak, a BRIC-országoknak, Japánnak és az Amerikai Egyesült Államoknak mutatja a külkereskedelmi nyitottságát a GDP alakulásának függvényében a 2009-es évben. Az egyes buborékok mérete a vizsgálatba bevont országok belső fogyasztásával arányos. Néhány ország esetében (BRIC országok, Nagy-Britannia, Egyesült Államok) a 2000-es évhez képesti elmozdulást is szemléltetjük. Ennek az volt a célja, hogy megvizsgáljuk, milyen változások következtek be a válságot követően. Japántól eltekintve az összes országban nőtt a belső fogyasztás, illetve külön figyelemre méltó, hogy míg Indiában a nyitottság fokozódása volt a jellemző a vizsgált 9 évben, addig Kínában sokkal inkább a GDP növekedése (akár csak az Egyesült Államokban).

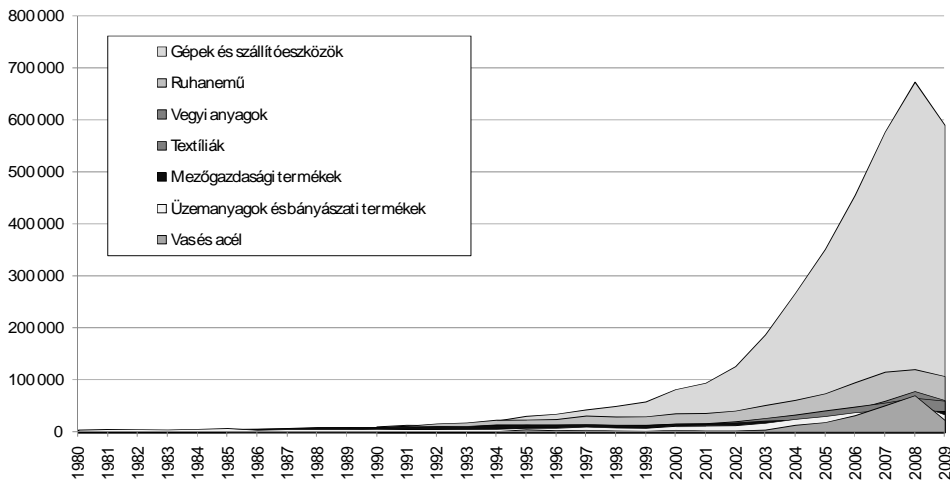

4. ábra: A vizsgált országok pozíciója 2009-ben (az elmozdulások kezdőpontja a 2000-es év)

Forrás: saját szerkesztés a Worldbank adatai alapján

A külkereskedelem szerkezete

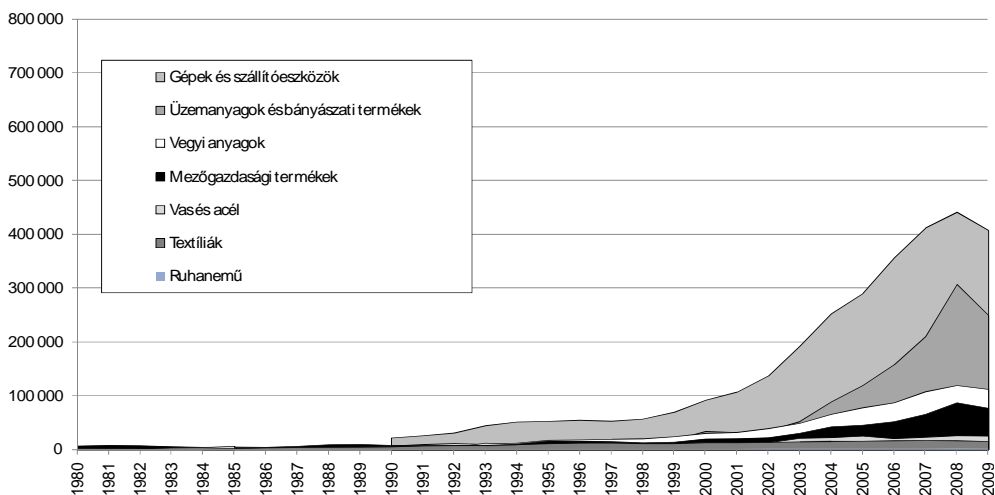
Mind Kína, mind az Egyesült Államok exportjában a legnagyobb mértékben a gépek és szállítóeszközök áruőcsoport termékei jelennek meg, Kínában 591, az Egyesült Államokban 441 milliárd \$-nyi exportbevételét biztosítva. Az OICA (2011) adatai szerint mára Kína rendelkezik a világ legnagyobb autópárával: 2010-ben már több, mint 18 millió gépjárművet állítottak elő, ez kétszerese a második legnagyobb autópárával, Japán termelésének. Az Egyesült Államok ebben az évben mintegy 7,7 millió darabot termelt, ezzel a harmadik helyre szorulva vissza. A kínai autógyártás ezen nagymértékű növekedése a külföldi autópárával befektetéseknek, és a kínai, valamint a vegyes tulajdonú autógyárak megerősödésének is köszönhető. Természetesen a kínai autópárával fejlettsége, szervezetheze, termékeinek minősége nem éri el az évtizedek óta élénjáró országok (főleg Németország, Japán és az Egyesült Államok) szintjét. Dél-Korea, Brazília és India termelése is nagymértékben emelkedett, és megelőztek olyan hagyományos szereplőket, mint Franciaország, Spanyolország, Olaszország vagy Nagy-Britannia. A személy- és tehergépkocsigyártás meghatározó egy-egy ország gépiparán belül, ugyanakkor a közlekedési gépjárával más ágazatai, a vasúti kocsik, mozdonyok, a repülőgépek gyártása és a hajógyártás is kiemelt jelentőségű. Ezek szintén magas szintű technológiai fejlettséget mutatnak a vezető országokban, amelyek köre ugyanaz, mint az autópárávalban. Néhány kivételtől eltekintve (Kína) itt a centrumországok termelése meghatározó, az újítások, szabadalmak, fejlesztések biztosítják az észak-amerikai, nyugat-európai és kelet-ázsiai országok fölényét.

5. ábra: Kína exportjának megoszlása árucsoportok szerint (1980-2009, millió US\$ folyó áron)

Forrás: WTO adatai alapján saját szerkesztés

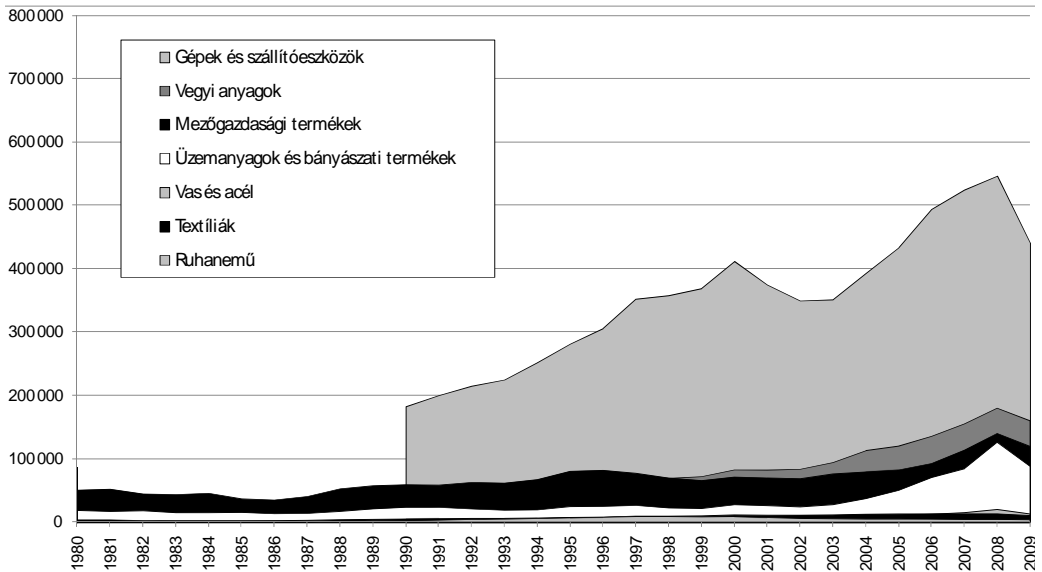
Jellemző tendencia Kínában, hogy exportjában egyre jelentősebb szerepet játszanak a magasabb technológiai igényű, feldolgozóipari termékek, míg a nyersanyagok exportja folyamatosan csökken. Ennek legfőbb oka a technológiai fejlődés, illetve hatalmas gazdaságának nyersanyag- és energia igénye. A válság csak kis mértékben érintette Kína kereskedelmét, jelentősebb visszaesés az exportban csak a vas és acél árucsoport esetében tapasztalható.

6. ábra: Kína importjának megoszlása árucsoportok szerint (1980-2009)

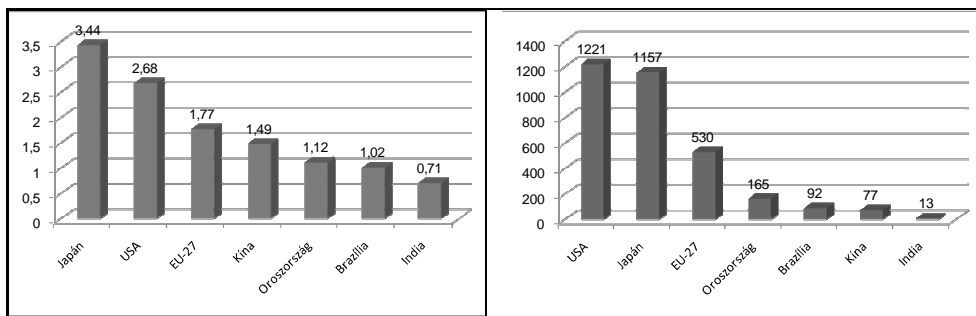
Forrás: WTO adatai alapján saját szerkesztés

Kína exportorientált növekedési modellje a fenti ábrán is jól kirajzolódik. A kínai import értéke mintegy fele az exporténak, a belső fogyasztás a 2000-es évek elején indult növekedésnek.

7. ábra: USA exportjának megoszlása árucsoportok szerint (1980-2009)
 Forrás: WTO adatai alapján saját szerkesztés

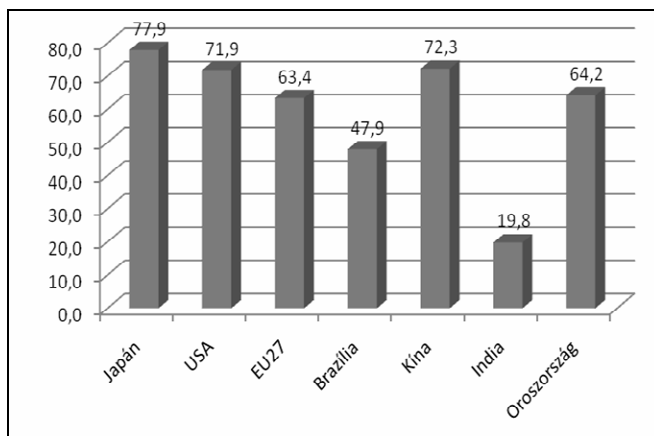
Az amerikai áruforgalomban jelentős hiányt mutatkozik, és a fejlett országokhoz hasonlóan alakul a termékszerkezet, az exportot nagy feldolgozottsági fokú, magas technológiai fejlettségű áruk adják, ilyenek az elektromos eszközök, alkatrészek, gépjárművek (bár ezek kivitelét a termelés-kihelyezés csökkenti), számítógépek, vegyipari termékek, műanyagok. Ez egyrészt a kiemelkedően magas termelékenységeknek köszönhető, illetve a magas K+F ráfordításoknak. A világgazdasági akciócentrumok közül az egy foglalkoztatottra jutó GDP, valamint a szolgáltatásban foglalkoztatottak aránya alapján is az Egyesült Államok vezet, ami az „Új gazdaság” működőképességét mutatja. Jellemzően az átlag amerikai foglalkoztatott egy évben többet (több munkórát teljesít), és termelékenyebben, hatékonyabban dolgozik, mint uniós társa, a kínai egy foglalkoztatottra eső GDP-t tekintve pedig több, mint ötszörös a különbség. Ehhez járul még a magasabb foglalkoztatási ráta (a munkaképes korúak közül több amerikai dolgozik), ami együttesen magasabb fejlettséget tesz lehetővé.

8. ábra: A K+F kiadások alakulása a GDP százalékában (2007) és az egy főre jutó K+F kiadások alakulása egyes világgazdasági régiókban (folyó US\$, PPP, 2007)
 Forrás: OECD Factbook 2009

Az Egyesült Államokban a K+F kiadások a GDP több mint 2,5%-át jelentik (közel 300 Mrd USD) évente (OECD Factbook 2010). A kiadások fő forrása a kormányzat (25-30%) és a

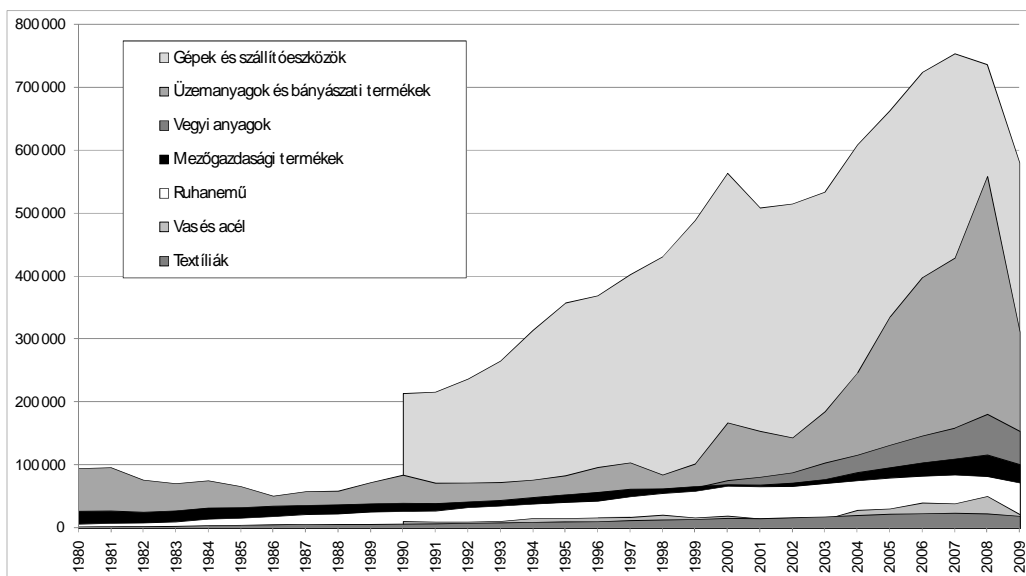
vállalatok (65-70%), a felsőoktatási intézmények és a non-profit szervezetek (5%) kisebb részt vállalnak az összes ráfordításból. Részben a magas színvonalú kutatás-fejlesztés, az erős nemzetközi versenyben sikeres nagyhírű kutatóintézetek, egyetemek biztosítják az amerikai gazdaság versenyképességét.

9. ábra: A vállalkozói szféra részesedése az összes K+F kiadásból egyes világgazdasági régiókban (2007, %)

Forrás: OECD Factbook 2009

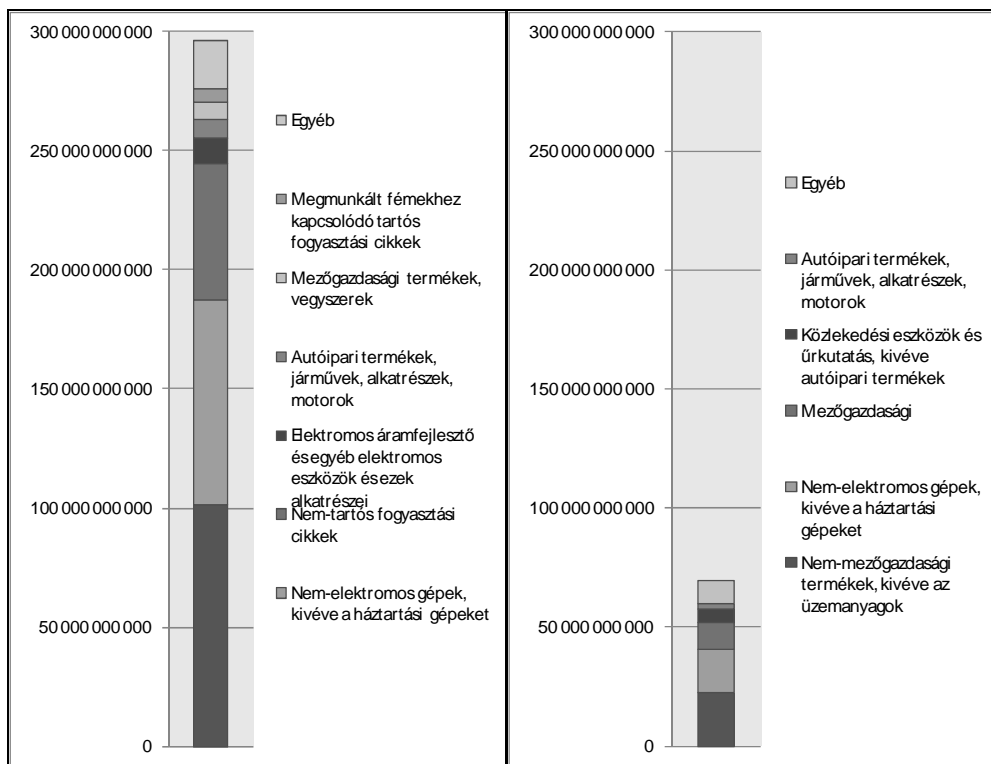
Innovációk intézményi változásokat is okoznak: olyan stratégiai szövetségek kialakulása, megerősödése is látható, amelyek célja a közös kutatás-fejlesztés (know-how transzfer, közös koordinálású K+F programok, stratégiai célú közös tervezés).

10. ábra: USA importjának megoszlása árucsoportok szerint (1980-2009)

Forrás: WTO adatai alapján saját szerkesztés

Az Amerikai Egyesült Államok fejlett iparral rendelkező centrum ország, mely erőteljesen megmutatkozik kereskedelmének árufőcsoport szerinti megoszlásában is. Az Amerikai Egyesült Államok importjában az üzemanyagok és bányászati termékek árufőcsoport kiemelt szerephez jut. Bár az Egyesült Államok az IEA (2011) adatai szerint 2010-ben a világ harmadik legnagyobb kőolaj kitermelője volt, ennek ellenére termelését teljes mértékben saját fogyasztásra fordítja, illetve a világ legnagyobb nettó kőolaj importőre is egyben. Az óriási energiaéhség az amerikai gazdaság minden szektorára jellemző, hiszen ipari termelése is az első helyet foglalja el az országok rangsorában, lakossága a magas életszínvonal, és az alacsonyabb árszintek miatt, valamint az ország fejlett infrastrukturális rendszere, közlekedése a klimatikus adottságok, a nagy távolságok és a jelentős utazási-szállítási igények miatt jelentős energiafogyasztó.

11. ábra: Kínából az Amerikai Egyesült Államok felé, illetve az Amerikai Egyesült Államokból Kína felé áramló javak és szolgáltatások alakulása 2009-ben
 Forrás: Foreign Trade US Census Bureau

Ha csak a két ország közötti áru-és szolgáltatás forgalmat nézzük, megállapíthatjuk, hogy az Amerikai Egyesült Államok nagyrészt feldolgozóipari termékeket exportál, vagyis tartós-és nem tartós fogyasztási cikkek, nem elektromos gépeket. A képet jelentősen árnyalja az a tény, hogy ennek a kínai exportnak a jelentős részét a Kínában letelepült amerikai leányvállalatok állítják elő. Az Amerikai Egyesült Államokból Kínába áramló FDI nagysága 2009-ben 3,6 milliárd USD volt az US-China Business Council adatai szerint, mellyel az 5. legnagyobb befektető az országban. Kína az Államokból elsősorban mezőgazdasági termékeket és magas szintű technológiát importál.

Összefoglalás

Az elmúlt évtizedekben tapasztalható folyamatok, Kína gyors fejlődése és felemelkedése, abszolút gazdasági mutatóinak az Egyesült Államokhoz képest látható felzárkózása meghatározó eleme napjaink világgazdaságának. Sokakat foglalkoztat, hogy mikor következik el az őrsgváltás, Kína mikor válik a világ legnagyobb gazdaságává? Erre meglehet az esély a következő évtized végére, a 2030-as évtized elejére. Ugyanakkor a fajlagos mutatókban látható különbségek, a gazdasági, foglalkoztatási szerkezetben meglévő differenciák azt jelzik, hogy még ilyen nagymértékű növekedéssel is akár 3-4 évtized is szükségeltethet az egy főre jutó termelési, jövedelmi viszonyok különbségeinek nagymértékű csökkentéséhez.

Felvetődik a kérdés, Kína esetében ilyen időtávlatban lehetséges-e továbbra is ilyen mértékű növekedés, fejlődés? Minden bizonnyal nem, a belső problémák, ellentétek (óriási társadalmi és gazdasági, területi különbségek, a vidéki lakosságot érintő nagyarányú munkanélküliség, a képzettség alacsony szintje, a belső fogyasztás aránytalanságai stb.) néhány éven belül jelentősen lassíthatják, sőt megakadályozhatják a világgazdasági vezető szerep átvételét az Egyesült Államoktól. Ezzel összefüggésben kérdéses, hogy Kína milyen módon lesz képes válaszolni a kihívásokra, a változásokra, hogyan tud versenyképebb gazdaságot építeni, a meglévő problémák, hiányosságok kezelésében a kormányzat hajlandó-e nyugati mintákat követni, az állam szerepét módosítani, csökkenteni, vagy egy keleti minta sikeres kialakításával új utat járva gyors ütemben fejlődni tovább?

„A tanulmány a TÁMOP-4.2.1.B10/2/KONV-2010-0001 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.”

Felhasznált irodalom:

- Artner A. (2011): *A kínai működőtőke-export és az Európai Unió új keleti tagállamai Közgazdaság*, Budapest
- CIA Factbook (2011): <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>
- Elwell C.K., Labonta M., Morrison W.M.: Is China a Threat to the U.S. economy? CRS Report for Congress <http://www.fas.org/sgp/crs/row/RL33604.pdf>
- Foreign Trade US Census Bureau (2011): <http://www.census.gov/foreign-trade/>
- Gács J. (2007): *A gazdasági globalizáció számokban A nyitottság alakulása az EU országaiban* Közgazdasági Szemle pp.876-902
- Fortune (2011): GLOBAL500 www.fortune.com
- IMD (2011): *World Competitiveness Yearbook* <http://www.imd.org/research/publications/wcy/index.cfm>
- Inotai A. (2011): *Kína világgazdasági szerepének erősödése, az exportorientált „modell” jövője* Közgazdaság, Budapest
- IEA (2011): International Energy Agency www.iea.org
- IMF (2011): International Monetary Fund www.imf.org
- OICA (2011): International Organization of Motor Vehicle Manufacturers <http://oica.net/category/about-us/>
- Maddison A.: *Historical Statistics of the World Economy: 1-2008 AD* <http://www.ggd.net/maddison/content.shtml> letöltve: 2010. július
- Magas I. (2010): *Gazdaságfejlődés és válságok az Amerikai Egyesült Államokban, 1929-2009* in: Blahó A. – Kutasi G. (szerk.): *Erőközpontok és régiók – Akadémiai Kiadó, Budapest* pp. 157-201.

- Majoros P. (2011): Kína, a világ(gazdaság) műhelye. in. Majoros P. (szerk.): *Régiók a világgazdaságban*. Perfekt Kiadó, Budapest pp. 172-235.
- OECD Factbook (2009) (2010):
http://www.oecd.org/document/62/0,3746,en_2649_37443_34420734_1_1_1_37443,00.html
- Squalli J., Wilson K. (2006): A New Approach to Measuring Trade Openness. Dubai p.35
<http://www.zu.ac.ae/epru/documents/06-07-web.pdf>
- Székely-Doby A., Szilágyi J. (2009): *A válság hatása a meghatározó és a feltörekvő nem európai országokban*. Budapest, MTA VKI.
- US-China Business Council (2011): <http://www.uschina.org/>
- Worldbank (2011): www.worldbank.org
- World Economic Forum (2011): <http://www.weforum.org/>
<http://www.chinability.com/Reserves.htm>

Kuttor Dániel

Az ipari szerkezetváltás területi hatásai a visegrádi országokban

Az átmenet időszaka alatt a visegrádi országoknak (Csehország, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia) a nemzetközi politikai, jogi, és védelmi rendszerbe történő betagozódáson túl az európai és globális termelési struktúrákba, láncokba is integrálódni kellett. Ez a történelmi lépéssel mérve gyorsan lezajló integráció (vagy inkább reintegráció) jelentős hatást gyakorolt a termelő tevékenységekre, amely befolyással volt az ipar nemzetgazdasági szerepére, ágazati megoszlására, környezet-terhelésnek mértékére és földrajzi elhelyezkedésére.

Kulcsszavak: Visegrádi országok, ipari szerkezetváltás, térgazdaság.

JEL kód: O14, O18

1970-80-as évtizedek fordulója óta a világ ipari termelésében jelentős térbeli és szerkezeti átalakulás figyelhető meg. Kína, a keleti blokk, majd India gazdasági nyitása indukálta a főbb változásokat. A globális piacba integrálódó ázsiai és kelet-európai országok munkások és fogyasztók százmillióival, illetve bőséges erőforrás- és nyersanyagforrásokkal látta el a világgazdaságot. Emellett a gyorsuló technikai fejlődés gyakorolt jelentékeny hatást a szekunder szektor térbeli elhelyezkedésére és struktúrájára.

Ez a globális átalakulás nem hagyta érintetlenül Kelet-Közép-Európa országainak iparát sem. A rohamos kelet-nyugati orientációváltás egyedi karakterisztikát és fejlődési pályát kölcsönzött ennek a térségnek. Az átmenet időszaka alatt együttesen hatottak a dezindusztrializáció és reindusztrializáció erői, bár térben és ágazati szempontból eltoltan. Ennek eredményeként a visegrádi országok (Csehország, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia) termelő ágazatai jelentős mértékben átalakultak (Barta 2002; Kiss 2010). Fontos rögzíteni és hangsúlyozni, hogy a gazdaságok erőteljes terciarizációja ellenére az ipar megőrizte jelentőségét a térség gazdaságában, mind a munkaerőpiac foglalkoztatása, mind a hozzáadott érték előállítása tekintetében (Enyedi 2009). A feldolgozóipar teljesítménye alapvetően determinálta az export-képességet (volumen nagyságát), és közvetlenül befolyásolta a teljes gazdasági (más szektorok) növekedését és a jövedelmi szintet is (Horváth 1999).

Mindezek indokolják a szekunder szektor különös tekintettel a feldolgozóipar részletes szerkezetét, illetve térbeli vizsgálatát.

Fogalmi, elméleti háttér

A szekunder (másodlagos) szektor foglalja magában a termelő-, feldolgozó- és építőipar ágazatait. Ezek a tevékenységek alakítják át a primer (elsődleges) szektor nyers- és alapanyagait felhasználható, fogyasztható formába. A szekunder szektor bővülése adott nemzetgazdaságon belül az ipari forradalom következménye. A folyamat Angliában a 18. század második felében kezdődött és ma is tart. A több mint kétszáz év alatt a jelenség globális diffúziója ment végbe, csupán a Föld néhány szegmense maradt érintetlen. Az ipari termelés és foglalkoztatás térnyerésének jelenségét – idegen szóval – indusztrializációnak is nevezzük.

A lexikon magyarázata szerint a fogalom a nagyarányú gépi technika egy adott ország nemzetgazdaságába történő bevezetését jelenti.

A 19. század elejétől a 20. század közepéig a fejlett országokban a másodlagos szektor ágazatainak térhódítása ment végbe; párhuzamosan az agrárium szerepének csökkenésével és a szolgáltatások bővülésével. Az ipar abszolút számokban megmutatkozó növekedése mögött jelentős ágazati, szerkezeti változások húzódtak (Szalavetz 2007). A struktúraváltások ciklikus mozgást adtak az egész gazdaság fejlődésének (Kondratyev- vagy k-ciklusok). A 19. századtól különféle iparágak töltötték be a húzó szerepet (textilipar, acélgégyártás, vegyipar, járműgyártás, informatika, egyéb).

A 20. század közepén a fejlett világ országai eljutottak az ún. poszt-indusztriális fázisába, amelyben a szekunder szektor szerepe másodlagossá vált a terciér (szolgáltatások) mögött. A folyamat elsődleges oka, hogy csökkent az iparban foglalkoztatottak száma és az előállított érték. A leépülésben, illetve leépítésben környezeti, munkaerőpiaci, szabályozási, költségvetési szempontok játszottak közre. A jelenséget idegen szóval dezindusztrializációnak hívjuk és Észak-Amerika, valamint Nyugat-Európa számos térségére jellemző (Rodwin-Sazanami 1991). A nehéziparral, illetve monoszerkezetes termeléssel bíró régiókban okozta a legnagyobb kibocsátás-visszaesést, ill. munkaerőpiaci zavarokat (Közép-Anglia, Észak-Spanyolország, Észak-Itália, Luxemburg, Ruhr-vidék, stb).

Napjainkra Ázsia már nem csak az újonnan iparosodott országok által támaszt éles versenyt az európai és észak-amerikai gyártók számára; Kína és India gyors fejlődése még inkább fokozza a Távol-Kelet és Dél-Ázsia gravitációs hatását. Éppen ezért a nyugati világban a gazdaságpolitikai célok között gyakran megjelenik az újraparosítás, mivel a szekunder szektor teljesítménye az érték- és munkahelyteremtésre is közvetlen hatással van, amely a szociál- és kereskedelempolitika szempontjából is stratégiai jelentőségű (Kocziszky 2008; Barta 2008).

Azonban nem közömbös, hogy Európában – kiváltképp Kelet-Közép-Európában – miként megy végbe az újraparosítás, a szekunder szektor revitalizációja. Milyen ágazatok betelepülésére, betelepítésére kerül sor?

Amennyiben a tömegtermelésen alapuló, monoszerkezetes gyáripár jelenik meg (újra), akkor reindusztrializációról beszélhetünk. Ha azonban modern feltételek mellett (infrastruktúra, menedzsment, munkaerőpiac, egyéb) megvalósuló diverzifikált szerkezetű termelés betelepülésének lehetünk tanúi, akkor neoindustryizációról (Landesmann-Székely 1995). A kialakuló „új” termelési és ágazati struktúra ezáltal hosszabb távra meghatározhatja egy szűkebb térség vagy akár egy egész nemzetgazdaság munkaerőpiaci helyzetét, jövedelemtermelő képességét, gazdaságának fejlődési pályáját.

A fenti gondolatok által inspiráltan három kérdésre keresem a választ cikkemben:

- Milyen tendenciák fedezhetők fel a kelet-közép-európai országok iparában az átmenet ideje alatt?
- Beszélhetünk-e ipari szerkezetváltásról, illetve az újraparosodás mely típusa jelentkezett?
- Milyen területi (regionális) dimenziói voltak az átstrukturálódásnak?

A vizsgálatot a viseigrádi országokra terjesztettem ki. A számításokhoz az OECD Factbook, az EuroStat és a World Bank on-line forrásainak adatait használtam föl (EuroStat 2009; OECD 2008).

A szekunder szektor vizsgálatánál nem tértem ki az építőiparra, csupán a feldolgozóipart elemzem.

A rendelkezésre álló adatok az átmenet teljes időszakának monitorizálását lehetővé teszik, ugyanakkor a regionális és szerkezeti vizsgálatok időhorizontja a 2000-2007-es intervallumra korlátozódik.

Annak ellenére, hogy a 2008-as pénzügyi válság új fejezetet nyitott a világgazdaság fejlődésének történetben, azok hatásainak elemzésétől most eltekintek részben az egyelőre korlátozottan rendelkezésre álló adatok, részben a jelenség komplexitása miatt.

Szerkezeti változások a Visegrádi országok iparában

Az 1989-es politikai változások markáns dezindusztrializációs folyamatokat indított el Kelet-Közép-Európában. A KGST (Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa) piacok összeomlása, a beruházások elmaradása, a versenyképtelenség, a kedvezőtlen ágazati struktúra, a nyugat-európai gazdasági dekonjunktúra az ipari kibocsátás látványos csökkenését eredményezte. Csehszlovákiában a 1991-ben 27,83, Magyarországon két év alatt (1990-1991) közel ugyanekkora mértékben 27,72 (10,40 és 17,32) százalékkal csökkent az ipari hozzáadott érték. Lengyelország esetében az alakjáról J-görbének nevezett függvény mélysége, azaz a recesszió mértéke nem volt olyan nagy, azonban időbeli kiterjedése hosszabb volt, hiszen a visszaesés már a 80-as évek közepén elkezdődött.

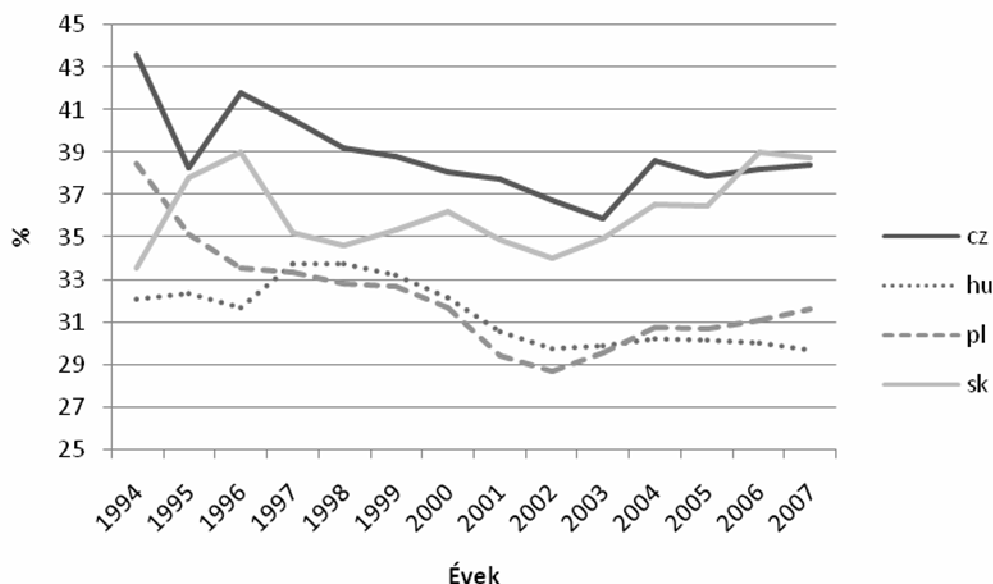
1993-ra, illetve 1994-re az ipari hozzáadott érték jelentős visszaesése megszűnt, de az éves változás indexe ezt követően is ingadozást, volatilitást mutatott (Illés 2002). Magyarország kivételével a másik három visegrádi országban több olyan esztendő is előfordult mikor csökkent az ipari hozzáadott érték. Ezek a visszaesések strukturális problémákra, illetve az eltérő privatizációs módszerek különböző hatásaira vezethetők vissza (Dabrowski et al 2004). A magánosítás formája, alapvetően determinálta a külföldi tőkeberuházások volumenének alakulását. Magyarország a 90-es években ugyan mentesült ezektől a strukturális visszaesésektől, de a 2004-es uniós csatlakozást követő „befektetési bumm” és annak következményeként kialakult robbanásszerű ipari növekedés itt nem volt megfigyelhető, amely ugyancsak szerkezeti gondokra vezethető vissza.

Az 1994-2007-es időtávon Szlovákia egyszerre produkálta a legmagasabb átlagos növekedési ütemet (7,15%) és a legnagyobb mértékű ingadozást az ipari hozzáadott érték tekintetében. Magyarország teljesítménye szolgáltatta az ellenpéldát, mivel itt volt a legkisebb az átlagos növekedési ütem (5,14%), ugyanakkor a legkiegyensúlyozottabb.

Az ipari hozzáadott érték GDP-hez (Gross Domestic Product, Bruttó Hazai Termék) mért aránya alapján a visegrádi országok pozíciói szignifikánsan változtak. Egyedül Szlovákia esetében rögzíthetünk növekedést a vizsgált időszak alatt, amely azt eredményezte, hogy 2007-re Csehországgal azonos karakterisztikát mutatott. Utóbbiban az ipari részarány lassú amortizációja volt megfigyelhető, amelyen csak az EU csatlakozást követő konjunktúra változtatott. A másik két állam pozíciói is hasonlítottak egymáshoz az intervallum alatt, de Lengyelország és Magyarország más-más trajektória (fejlődési pálya) mentén jutott el a 2007-es végpontba. Míg hazánkban az időszak elejének ipari fellendülése arányaiban növelni tudta a szekunder szektor súlyát az egész nemzetgazdaságon belül, és csak ezt követően indultak be az ipari piacvesztést indukáló folyamatok; addig Lengyelország esetében ezek a trendek időben fordítva jelentkeztek (Ehrlich et al 1994). A 90-es évek látszólagos dezindusztrializációját követően, 2002-től pozíciójavulás következett be (1. ábra).

Annak ellenére, hogy az ipari hozzáadott érték GDP-hez viszonyított aránya a legtöbb esetben csökkent, az ipari kibocsátás még mindig döntően befolyásolja az egész gazdaság teljesítményét. Ezt igazolja a GDP és az ipari hozzáadott érték éves változásainak erőteljes együtt mozgása is. A két számszerű tényező közötti magas korrelációs értékek (Cz: 0,90; Hu: 0,92; Pl: 0,92; Sk: 0,41) bizonyítják ezt.

De valójában milyen mértékű és intenzitású volt az ipari szerkezetváltás? Ennek a kérdésnek a helyes megválaszolása érdekében a feldolgozóipar ágazati szintű vizsgálatát végeztem el, az előbbieken használt indikátortípusok alapján (hozzáadott érték és foglalkoztatottak). A jelenleg rendelkezésre álló, kompatibilis adatok (EUROSTAT) a 2000-2007-es időtávra vonatkoznak.

1. ábra: Ipari hozzáadott érték a GDP százalékában
 Forrás: World Bank adatai alapján saját szerkesztés.

A könnyebb áttekinthetőség végett az ágazatokat technológia intenzitásuk szerint csoportosítottam. A besorolásnál az EUROSTAT módszertanát követtem. A kutatásban szereplő ágazatokról és azok kategóriájáról a mellékletben szereplő táblázat nyújt bővebb információt. Az alábbi táblázatban a foglalkoztatottak számában, illetve a hozzáadott értékben 2000-ről 2007-re bekövetkezett százalékos változásokat tüntettem fel az egyes kategóriák és országok szerint (1. tábla).

A vizsgált nyolc esztendő alatt, Lengyelország kivételével, ahol 12 %-os bővülés volt regisztrálható, nem változott jelentősen a feldolgozóiparban foglalkoztatottak száma, azonban az ágazati megoszlásuk jelentős módosulásokat mutatott az időszak végre.

A low-tech (alacsony technológia intenzitású) ágazatok szignifikánsan veszítettek munkaerőpiaci súlyukból. A medium-low-tech (közepesen alacsony technológia intenzitású) tevékenységek tekintetében azonos tendenciák fedezhető fel a visegrádi országok között. Az időszak alatt valamennyi gazdaságban jelentősen bővült a munkaerő foglalkoztatottsága.

Ezzel szemben a medium-high-tech (közepesen magas technológia intenzitású) szegmensben a legnagyobb átlagos növekedés mellett, nagy volt a szóródás az egyes nemzetgazdaságok növekedése között. A high-tech (magas technológia intenzitású) ágazatok munkaerőpiaci szerepe – Szlovákia kivételével – növekedett az időszak alatt, amely az ipar kedvező irányú szerkezetváltására utal.

Az átlagolt, aggregát értékek igazolják a dinamikus szerkezetváltást az ipari foglalkoztatottak körében, a visegrádi országokban. Ezt támasztják alá az ágazati listák is, amelyek a legnagyobb mértékű bővülést, illetve csökkenést produkáló ágazatokat mutatják.

Arányaiban a legtöbb munkahelyet teremtő ágazatok:

- NACE kód 34: Gépjármű, szállítóeszköz gyártása (181,5%);
- NACE kód 30: Irodagépek és számítógépek gyártása (156,4%);
- NACE kód 25: Gumi-, műanyag termék gyártása (149,3%).

Öt ágazat, amelyben csökkent a foglalkoztatottak száma:

- NACE kód 18: Ruházati, szőrmetermékek gyártása és szövetfestés (62,2%);

- NACE kód 17: Textíliák gyártása (71,1%);
- NACE kód 24: Vegyi anyagok és termékek, mesterséges rostok, vegyi szálak gyártása (87,7%);
- NACE kód 26: Nem fém ásványi termék gyártása (90,9%);
- NACE kód 27: Fémalapanyag gyártása (96,2%).

1. táblázat: A foglalkoztatottak és a hozzáadott érték százalékos változása 2007-re, a 2000-es év bázisállapotához képest, % (2000 = 100)

		Foglalkoztatott	Hozzáadott érték
összesen	Total	104,63	215,60
	CZ	100,43	221,88
	HU	102,37	200,02
	PL	112,55	163,35
	SK	103,17	277,15
low-tech	Total	91,59	169,80
	CZ	84,70	165,29
	HU	96,70	157,56
	PL	103,91	145,84
	SK	81,04	210,50
medium-low-tech	Total	115,45	246,95
	CZ	106,80	236,94
	HU	117,27	226,35
	PL	122,91	209,49
	SK	114,80	315,04
medium-high-tech	Total	121,34	243,29
	CZ	112,63	238,21
	HU	119,71	236,95
	PL	125,31	200,61
	SK	127,70	297,38
high-tech	Total	118,89	225,12
	CZ	141,88	195,40
	HU	115,09	219,58
	PL	122,74	150,58
	SK	95,85	334,92

Forrás: EUROSTAT adatok alapján saját számítás.

A cseh munkaerőpiacon az ipari foglalkoztatottak markáns, a teljes vertikumot érintő ágazati mozgása volt megfigyelhető. Ettől volumenében és kiterjedésében elmaradt a magyar. Lengyelországban az iparosodás egységesen, kiegyenlített módon érintette az alacsony, közepes és

magas technológia intenzitású ágazatokat egyaránt. Szlovákia esetében érdekes jelenség volt megfigyelhető, hiszen mind az alacsony, mind a magas technológia intenzitású ágazatok munkaerőpiaci veszteséget könyveltek el, az ipari állások döntően a technológia használat szempontjából közepes ágazatokban keletkeztek.

Felmerül a kérdés: hogy a fent vázoltakhoz képest milyen eltérések tapasztalhatók az ágazati teljesítmények között a hozzáadott érték figyelembevételével?

A 8 éves intervallum alatt az ágazatok nagy részében növekedett a hozzáadott érték, azonban azok üteme eltérő volt. Egyedül a low-tech ágazatok között találunk olyat (textilipar), amelyben folyó áron csökkent a hozzáadott érték.

A medium-low-tech és medium-high-tech ágazatoknál a munkaerőpiaci folyamatokhoz hasonló tendenciák rajzolódtak ki, magas, átlag feletti bővülési ütemmel.

A medium-high-tech tevékenységek körében a hozzáadott érték növekedése rendkívül vegyes képet mutat, az átlag alatti lengyel teljesítménytől a kiugró szlovákiig.

A visegrádi országokra összesített ágazatok rangsora a hozzáadott érték alapján az alábbiak szerint alakult. A legnagyobb növekedést, illetve legkisebb bővülést produkáló ágazatok ebben az esetben is gazdasági szerkezetváltásról tanúskodnak.

A legnagyobb növekedést mutató ágazatok:

- NACE kód 32: Híradás-technikai (rádió, televízió) és telekommunikációs eszközök gyártása (379,9%);
- NACE kód 34: Gépjármű, szállítóeszköz gyártása (324,6%);
- NACE kód 25: Gumi-, műanyag termék gyártása (284,2%);

és a legalacsonyabbakat:

- NACE kód 30: Irodagépek és számítógépek gyártása (152,7%);
- NACE kód 18: Ruházati, szőrmetermékek gyártása és szövetfestés (112,2%);
- NACE kód 17: Textilíák gyártása (135,5%).

A visegrádi országok ipari átalakulása érintette a hozzáadott érték teremtés ágazati megoszlását is. Csehország és hazánk nem csupán a foglalkoztatottak alapján történő összevetésben mutatott hasonlóságot, hanem a hozzáadott érték tekintetében is. A két ország erőteljes növekedése a medium-tech ágazatokból táplálkozott, a low-tech és high-tech szegmensek ettől elmaradtak. Magyarországon lassabb ipari növekedés mellett erőteljesebben jelentkeztek a szerkezetváltás tendenciái. Lengyelországban a leglassabb ütemű volt a hozzáadott érték növekedése, azonban ebben a moderált bővülésben kiegyenlítően „vállaltak szerepet” az egyes ágazatok. 2000 és 2007 között Szlovákia mutatta a legmagasabb ütemű ipari növekedést, méghozzá e növekedés motorjának a technológia intenzív ágazatok számítottak.

Az egyes nemzetgazdaságokat több szempontú összehasonlítása alapján elmondható, hogy mind a négy visegrádi országban tetten érhető az ipari szerkezetváltás folyamata. A gazdaságok között több hasonlóságot lehet felismerni, mint eltérést, még ha egyes ágazatoknál egyedi karakterisztikák fel is lelhetők. Az adatok arra engednek következtetni, hogy a visegrádi országokban 2000 és 2007 között lezajlott erőteljes iparosodás jelentős szerkezeti változásokat indukált. E struktúraváltás nyertesei a mid- és high-tech ágazatok. Ez kedvező fejleménynek tekinthető, hiszen a termelő és feldolgozó szerkezet modernizációját sejteti (neoindusztrilazáció).

Az ipari struktúraváltás területi dimenziói

A deindusztrilazáció, majd az ipar újbóli térnyerése nem egységesen érintette a visegrádi országok régióit. Az átmenet időszakának piaci folyamatai fokozták az egyes térségek közötti fejlettségbeli egyenlőtlenségeket. A számítások alátámasztják, hogy a fővárosokon, ahol a legmarkánsabban zajlott le a terciarizáció, kívüli térségek közül azok a régiók gazdasága tudott tartós növekedési pályára állni, ahol végbement az ipari szerkezetváltás, ezáltal munkahelyek maradtak meg és az adott térség be tudott kapcsolódni az európai, ill. globális munkamegosztásba.

A régiókat (NUTS 2-es egységeket, amelyekből 35 van a visegrádi országokban) a feldolgozóipar foglalkoztatottak számában és a hozzáadott érték mértékében 2000 és 2007 között bekövetkezett változások alapján vizsgálom.

A szekunder szektorban foglalkoztatottak számának országos szintű változásáról már korábban képet adtam, a továbbiakban e változások regionális vetületét mutatom be. A négy visegrádi országban négy eltérő konfigurációt mutat. Magyarország és Szlovákia ellentétpárok, mivel hazánkban valamennyi régiót – különböző mértékben ugyan, de – érintette a munkaerőpiaci dezindusztrializáció (csökkenő ipari foglalkoztatás), ezzel szemben északi szomszédunknál a nemzetgazdasági szinten is kimutatható erőteljes iparosodás valamennyi térségben érezte pozitív hatását. Hazánkban a legnagyobb mértékű csökkenést Közép-Magyarország mutatta, Budapest erőteljes terciarizációjának következtében. Ehhez hasonló mértékű csökkenést csak Dél-Dunántúlon regisztrálhatunk. Közép-Dunántúlon volt a legkisebb mértékű a csökkenés. Szlovákiában az ipari munkahelyek száma legnagyobb mértékben a Pozsonnyal szomszédos nyugati területeken bővült, a legkisebb mértékben pedig magában a fővárosban.

Cseh- és Lengyelországban vegyesebb területi lenyomata van az ipari folyamatoknak. Csehországban a fővárosi, valamint a „vidéki” régiók élesen elkülönülnek. Míg Prágában az ipari foglalkoztatottak száma abszolút és relatív mértékben is csökkent, addig a másik hét régióban nőtt. Az ipar munkaerőpiaci bővüléséből leginkább a Střední Čechy (főváros környéki régió) és az észak-nyugati (Severovýchod) terület tudott profitálni. Lengyelországban Varsó tágabb környezete (Mazowieckie) mutatta a legnagyobb mértékű növekedést, emellett az ország régióinak többségében (tíz) emelkedett a szekunder szektorbeli állást betöltők száma. Hat régióban ugyanakkor csökkent az ipari alkalmazottak létszáma (középső Łódzkieben, a délkeleti Małopolskieben és Lubelskie, a sziléziai Opolskieben, valamint az északi Zachodniopomorskieben és Kujawsko-Pomorskieben).

A hozzáadott érték tekintetében mindegyik régióban növekedés észlelhető, azonban annak mértéke jelentős szóródást mutat. Általános jelenség, hogy az országos átlagot meghaladó az ipari érték növekedése a fővárosi vagy főváros környéki térségekben ment végbe (kivételesen Mazowieckie Lengyelországban). Ez különösen annak figyelembevételével kimagasló teljesítmény, hogy az előzőekben rögzítettük, hogy a központi régiókra a csökkenő vagy stagnáló ipari foglalkoztatotti létszám jellemző. A két folyamatból kiolvasható, hogy a fővárosok valószínűsíthetően a magas hozzáadott értéket teremtő, tudás-, és technológia intenzív ágazatok vonzásában, illetve megtartásában jeleskedtek. Emellett az adatok azt is elárulják, hogy a főváros környéki területek is haszonélvezőivé váltak az ipar területi átstrukturálódásának. Ez különösen a Csehországban és Szlovákiában mérhető: Střední Čechy-ben és Západne Slovenskoban (Nyugat-Szlovákia). Lengyelországra ezek a trendek kevésbé voltak jellemzők.

Csehországban a főváros és főváros-környéki régiók dinamikus növekedés mellett, még Morva-Szilézia (Moravskoslezsko) ért el nagyobb szintű bővülési ütemet.

Hazánkban a hozzáadott érték alapján Észak-Magyarország és Közép-Dunántúl mutatott még magasabb, de átlag alatti növekedést, tehát ebben az esetben kirajzolódik az ország hagyományos (északkelet-délnyugat) ipari tengelye.

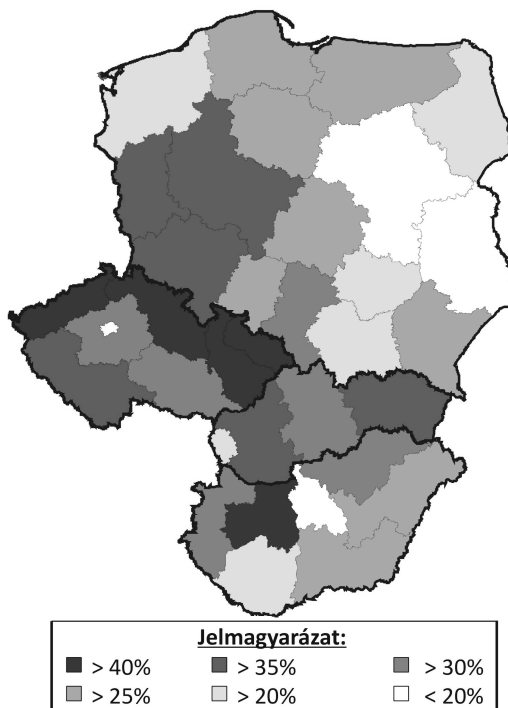
Érdekes, hogy Szlovákiában az ipari érték bővülésének dinamikáját nem a pozsonyi térség, hanem a nyugat- és a kelet-szlovákiai régiók adta, amelyekben a teljes visegrádi sokaságon belüli legnagyobb mértékű hozzáadott érték gyarapodást lehetett regisztrálni.

Lengyelország szolgáltatja ebben az összevetésben is a legkomplexebb képet. Az országban a visegrádiak között a legalacsonyabb hozzáadott érték növekedést lehetett érzékelni, ugyanakkor ez lassúbb ütem térben jobban eloszlott, ugyanis 8 régióban is az országos átlagot meghaladó tempóban bővült az ipari hozzáadott érték. Feltűnő, hogy ezekben a térségekben az ipari foglalkoztatás is nagyobb ütemben növekedet a vizsgált időszakban. Ebből következik, hogy ezekben a térségekben a munka intenzív ágazatok termelésbővülés jelentette az alapot.

A transzformáció következtében 2006-ra az alábbi regionális gazdasági konfiguráció alakult ki a visegrádi országokban.

A központi régiók csoportja a szektorális megoszlás tekintetében könnyen elkülöníthető. Ezekben a térségekben mind munkaerőpiac, mind hozzáadott érték vonatkozásában kimagasló a tercier szektor szerepe. Pozsony és a varsói régió (Mazowieckie) esetében egyedi jellemvonásokat is felismerni. Előbbinél az értékkeremtésben az ipar mondható még jelentősnek, míg utóbbinál a periférikus, rurális térségek miatt, a mezőgazdaság munkaadó szerepe válik fontossá. Ebbe a csoportba tartozik még Szczezin régiója is (Zachodniopomorskie).

A „maradék” 31 régió döntő része (27 darab) az átlagnál jelentősebb szekunder szektorral rendelkezik, munkaerőpiac és hozzáadott érték alapján egyaránt.

2. ábra: Az ipar szerepe a régiók gazdaságában (2006)

Forrás: EUROSTAT adatok alapján saját szerkesztés.

Csehországban és Szlovákiában a vidéki (fővároson kívüli) régiók különösen erős, egyedi ipari jelleget mutatnak mindkét szempontból. Egyedül Nyugat-Szlovákiában (Západné Slovensko), a Felvidék „éléskamrájában” jelenik meg az agrárium, mint hozzáadott érték szerint jellegzetes szektor.

Magyarország és Lengyelország lényegesen vegyesebb képet mutat, több és többféle régió felvonultatásával. Hazánkban a korábbi (DNY-ÉK) ipari tengely még mindig kirajzolódik, de a mezőgazdasággal kombinálva ezeken a területeken kívül is jelentkezik az ipari jelleg. Egyedül Dél-Dunántúl, ahol a mezőgazdaság átlagon felüli súllyal bíró foglalkoztató. Lengyelországban, különösen keleten jelentkezik markánsan a mezőgazdasági profil, amely nyugat felé haladva fokozatosan gyengül. A legkeletibb térségekben a primer szektor munkaerőpiaci és gazdasági szerepe is karakteres. Ugyanakkor Sziléziában (Slaskie, Dolnoslaskie) és délen (Malopolskie), valamint a nyugati, délnyugati régiókban (Lubuskie) az ipar őrízte meg kiemelt szerepét.

Összefoglalva elmondható, hogy a régiók felében (tizennyolcban) az ipar kiemelkedő fontosságot mutat, további tízben karakteres szereppel bír. A jelentős ipari hagyományokkal és kapacitásokkal bíró cseh, szlovák és sziléziai területeken, ahol az átmeneti időszakának második felében a külföldi működő tőke megjelenésével sikerült modernizálni a termelési struktúrát, az ipar még mindig kimagasló jelentőséggel bír. Ettől érdemben eltérnek a tercier szektor dominanciájával rendelkező fővárosi térségek, és az agrárjellelű, kelet-lengyel és dél-magyar régiók.

Konklúzió

Az elmúlt két évtizedben az ipari tevékenységek szerepe mind inter-, mind intraszektorális összevetésben szignifikáns módosulásokat jelzett. A 90-es évtized első felére – gazdasági és munkaerőpiaci szempontból is – az erőteljes dezindusztrializáció volt jellemző. A folyamat súlyos társadalmi feszültségeket generált (munkanélküliség növekedése, jövedelmi színvonal csökkenése), azonban a csökkenő kibocsátás miatt kedvező hatást gyakorolt a környezetre. A 2000-es esztendőkre az európai uniós csatlakozás, a visegrádi országok konvergenciája, a világ-gazdasági konjunktúra és a tőkebeáramlás azt eredményezte, hogy Kelet-Közép-Európában számottevően bővültek a termelő kapacitások, ezzel párhuzamosan az ipari munkahelyek száma, valamint az áruexport volumene. Ez az időszak (2000-2007) szerkezetváltással járt együtt a szekunder szektoron belül. A medium- és high-tech ágazatok előretörése következtében a neoindusztrializáció-típusú újraparosodásról beszélhetünk.

A regionális összehasonlító vizsgálat ugyanakkor arra is rávilágított, hogy a kedvező makrogazdasági folyamatok jelentős területi különbségeket fednek el az iparon belül. Az átmenet nyerteseinek a (high-tech tevékenységekkel rendelkező) fővárosi térségek, valamint a kedvező földrajzi elhelyezkedésű, jelentős ipari tradíciókkal bíró térségek tekinthetők. Ezek a területeken a külföldi tőke szerkezetváltást, munkatermelékenység-növekedést, és termelés-bővülést eredményezett. Ugyanakkor beszélni szükséges az átmenet veszteseiről, azokról a régiókról is, amelyekben elmaradt mind a hazai, mind a külföldi (tőke)források által generált szerkezetváltás. Így e térségek gazdaságában mérséklődött, vagy alacsony szinten stagnált az ipar részaránya. Ez negatívan hatott a foglalkoztatottságra és a jövedelemtermelő-képességre.

Az elemzés eredményeként előállt különböző térelemek, régiócsoportok így jellemezhetők röviden:

- A fővárosi térségek („abszolút nyertesek”), ahol a gazdaság dinamikus növekedést mutatott föl, a munkaerő rugalmas, aktív és képzett, kiterjedt a szolgáltató szektor, fejlett a termelő kapacitás és az azt kiszolgáló infrastruktúrával.
- A másodlagos haszonélvező (potenciális felzárkózó) térségek, amelyek kedvező geopolitikai helyzetűek (többnyire nyugati fekvésűek), urbanizáltak, jelentős és modernizált ipari hagyományokkal és kapacitásokkal, valamint fejlett (noha kisebb súlyú) szolgáltató szektorral bírnak, ezáltal sikeresen kapcsolódtak be az európai munkamegosztásba és értékt teremtsébe.
- Az átmenet vesztes régiói („potenciális leszakadók”) azok, amelyek azokat a régiókat jelöli, amelyek földrajzi elhelyezkedése kedvezőtlenebb, (belső vagy külső) periférikus; a gazdasági szerkezetváltás folyamatban van, ami a gazdaság hátrányos szektorális megoszlását és a kedvezőtlen munkaerőpiaci kondíciókat eredményez.

Kelet-Közép-Európa jövőbeli fenntartható gazdasági fejlődése szempontjából kiemelkedő jelentőségű marad a feldolgozóipar teljesítménye. Éppen ezért az ipar versenyelőnyök megőrzése, kihasználása első számú feladat elsősorban a magasan fejlett nyugat-európai, és észak-amerikai versenytársakkal szemben. Ennek érdekében a működő tőke vonzása, a befektetőbarát környezet kialakítása, az infrastruktúra fejlesztése, a duális vállalati szerkezet oldása (a KKV-k támogatása által) és a piaci igényeknek megfelelő szakemberképzés tűnik a legfontosabb feladatnak.

„A tanulmány a TÁMOP-4.2.1.B10/2/KONV-2010-0001 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.”

Felhasznált irodalom

- Barta Gy.: *A magyar ipar területi folyamatai 1945-2000*; Dialóg Campus, Budapest – Pécs, 2002. p. 272
- Dabrowski, M. – Slay, Ben-Neneman, Jaroslaw: *Beyond transition – Development Perspectives and Dilemmas*; Ashgate, Hants, 2004. p. 283
- Ehrlich É. – Révész G.– Tamási P. (szerk.): *Kelet-Közép-Európa: honnan-hová?*; Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994. p. 570
- Enyedi Gy.: *Regionális folyamatok a poszt szocialista Magyarországon*; p. 117-126, in: Lengyel Imre – Rechnitzer János: *A regionális tudomány két évtizede Magyarországon*; Akadémiai Kiadó, Budapest, 2009. p. 468
- Horváth Gy.: *Regional Effects of the Transition in East Central Europe*; p. 9-33, in: Hajdú, Zoltán: *Regional Processes and Spatial Structures in Hungary in the 1990's*; Hungarian Academy of Sciences, Pécs 1999. p. 354
- Illés I.: *Közép- és Kelet-Európa az ezredfordulón*; Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2002. p. 362
- Kiss É.: *Területi szerkezetváltás a magyar iparban 1989 után*; Dialóg Campus, Budapest – Pécs, 2010. p. 223
- Kocziszky Gy.: *Területfejlesztés módszertana*; Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Miskolc, 2008. p. 268
- Rodwin, L. – Sazanami, H. (ed.): *Industrial Change and Regional Economic Transformation – The Experience of Western Europe*; Harper Collins Academic, London, 1991. p. 402
- EuroStat: *Europe in figures, Yearbook 2009*; Publication Office EC, Luxembourg, 2009. p. 561
- OECD: *Factbook 2008, Economic, Environmental and Social Statistics*; Publications, Paris, 2008. p. 293
- Landesmann, A. Michael – Székely P. István (ed.): *Industrial restructuring and trade reorientation in Eastern Europe*; Cambridge University Press, Cambridge, 1995. p. 369
- Barta Gy. – Czifrusz M. – Kukely Gy.: *Újraiparosodás a nagyvilágban és Magyarországon*; p. 1-20, in: *Tér és Társadalom*, 2008 (22. évf.) 4. sz.
- Szalavetz A.: *Műszaki fejlődés, szerkezetátalakulás és munkaintenzitás*; p. 4-17, in: *Külgazdaság*, 2007 (51. évf.) 7-8. sz.
- Az EU Statisztikai Hivatalának honlapja:
<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>
- A World Bank (Világbank) honlapja:
<http://data.worldbank.org/>
- A OECD (Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet) honlapja:
http://www.oecd.org/document/39/0,3746,en_2649_201185_46462759_1_1_1_1,00.html

Benedek József - Kurkó Ibolya

A területi egyenlőtlenségek alakulása és jellemzői Romániában

Romániában a régiók közötti egyenlőtlenségek, akárcsak más államokban, a társadalom térbeliségének alapvető tulajdonságát képezik, amelynek jellemzője, hogy a régiók közötti különbségek nagyságára, valamint a régiók szocio-kulturális alakulásának irányára és pozíciójára vonatkozó változásokat számos tényező határozza meg. A társadalom és gazdaság térben egyenlőtlenül helyezkedik el, melyet nagymértékben befolyásol a regionális és lokális sajátosság, a természeti, társadalmi, kulturális és gazdasági tényezők eltérő megnyilvánulási formája. A gazdasági tevékenységek, a szállítási infrastruktúra, a települések és népesség egyenlőtlen térbeli eloszlása sokszor eltérő, lokálisan vagy regionálisan differenciált fejlődési utat ad meg. Tanulmányunkban a Romániában fellelhető földrajzi és gazdasági szempontú területi egyenlőtlenségeket vizsgáltuk.

Kulcsszavak: Románia, területi egyenlőtlenségek, térbeli gazdaság

JEL-kód: R11

Elméleti háttér

A klasszikus vagy erős termelési tényezők (a tőke, a munkaerő, a technológiai fejlődés) a gazdasági fejlődés neoklasszikus és postkeynesi elméleteinek, illetve a polarizációs, valamint az exportbázis elméleteknek az alapját képezik. Ezen elméletek szerint a termelési tényezők kereslete és kínálata határozza meg egy régió gazdasági fejlődését vagy hanyatlását. A beruházott tőke (legyen az helyi vagy külföldi) fontos fejlesztési forrás az új munkahelyek létesítésének, az újonnan létrejövő horizontális gazdasági kapcsolatok által kifejtett multiplikátor hatásoknak, illetve új helyi vagy regionális piacok generálásának köszönhetően. Ezért a különböző helyi, regionális vagy országos szereplők sokszor olyan gazdasági stratégiák kidolgozására és gyakorlatba ültetésére összpontosítanak, melyek bizonyos adó- vagy egyéb kedvezményeket biztosítanak a tőke fejletlen régiókba vonzása céljából. Mindenképpen meg kell említenünk azt az alapgondolatot, miszerint egy bizonyos gazdasági rendszer neoklasszikus szemléletmódja, mely az erőforrások és telephelyek harmonikus, kiegyensúlyozott és racionális elosztását helyezi előtérbe, nem aktuális, és ez a kijelentés érvényes azokra az elméletekre is, melyek központjában a gazdasági kiegyensúlyozottság áll (beleértve egyes evolúciós-történelmi elméleteket is), abból az egyszerű okból kifolyólag, hogy olyan tökéletes kiegyensúlyozottsági helyzet nem létezik, mely egyidejűleg maximalizálná az összes gazdasági szereplő érdekeit (Plummer, 2000). A fejlődés és a növekedés nem lehet egyforma minden régióban, a kiegyensúlyozottsági helyzetek pedig általában relatívak, nem stabilak. A gazdasági egyensúlyt hirdető elméletek – főképpen a neoklasszikus elméletek – célkitűzése az államok és a régiók növekedési rátájának hosszú távú kiegyenlítése, mely gyakorlatilag nem igazolódott be (Benedek, 2004).

Az új növekedési elméletek, az evolúciós-történelmi elméletek, a szabályozás elmélete, a dinamikus elméletek vagy az új regionalizmus más fejlesztési eszközöket is figyelembe vesznek, sokszor még gazdaságon kívüli eszközöket is, melyek a fejlődés gyenge eszközeiként is ismertek: a szolgáltatások fejlettségi szintje, a lakhatás színvonala, a telephelyek elérhetősége, kutatási intézmények megléte, a regionális struktúra, azaz a gazdasági fejlődés kulturális, szociális és politikai feltételei, a helyi és regionális piacok (a fogyasztás jellemzői, a jövedelmek szintje, a megtakarítások rátája), a helyi közigazgatás szerepe, az árak szintje, az életszínvonal, a munkaerő minősége, a helyi vagy regionális fejlesztési politika stb.).

Ezek az elméleti síkon történő fejlődések az erős fejlődési eszközökre és a kvantitatív modellekre alapuló értelmezések hiányosságából fakadnak. Napjainkban a gazdaságföldrajzot az evolúciós gazdaság perspektívája dominálja, mely szerint a fejlesztési irányvonalakat a piac által kiválasztott intézmények határozzák meg (Sunley, 2000). Ezzel az alapvető gondolattal összhangban a jelenlegi irányzat arra törekszik, hogy a bizonyos paraméterek (például *output*) mérésen alapuló modelleket kiegészítse a regionális növekedési és fejlődési formák analízisével, azon gazdasági tevékenységek jellemzőinek felméréseivel, melyek a növekedés és fejlődés alapjait képezik, valamint a helyi és regionális sajátosságok elemzésével, melyek elősegítik vagy megakadályozzák a fejlődést. Tehát ellentétben az átmeneti makro-strukturális elméletekkel (mint a reguláció elmélete, az evolúciós-történelmi vagy dinamikus elméletek), melyek különböző evolúciós-térbeli növekedési és fejlődési modelleket dolgoznak ki, a jelenlegi meghatározó irányvonal a sajátos regionális (és helyi) növekedési és fejlődési kontextusok elemzésére fektet hangsúlyt. Ez az irányvonal a regionális fejlesztés sajátosságainak és előreláthatatlanságának felismerésén alapszik, mely történelmi sajátosságot kölcsönöz az elemzési módnak, és melynek értelmében az események nem ismétlődhetnek, nem alakíthatóak, csupán váratlan események, illetve helyzettípusok azonosíthatóak be, különböző helyi vagy regionális kontextusokban. Metodológiai szempontból két különböző álláspontot különböztethetünk meg a régióval és regionális fejlesztéssel kapcsolatban (lásd az 1. táblázatot is):

- a *strukturalista elméletek* a régiókat globális szempontból közelítik meg, ugyanis a regionális fejlesztést a makrogazdasági és makropolitikai struktúrák, valamint a régió elhelyezkedése egy centrum-periféria típusú hierarchikus rendszerben határozzák meg. Így a régió fejlődését egy strukturálisan és történelmileg meghatározott pályafüggőség határozza meg. Ennek alapján az egyes régiók fejletlenségének oka más régiók fejlettsége. A magasabb gazdasági státusra törekvő régiók fejlődésbeli útját megakadályozza a globális versenyhelyzet, valamint a fejlett régiók dominanciája. Mindez centrum-periféria típusú nemzetközi munkamegosztást eredményez, különböző akkumulációs rátákkal. Ebbe a kategóriába a polarizációs vagy a függőségi elméletek tartoznak.

- a *regionális elméletek* helyi szemléletmódot kölcsönöznek a regionális fejlődésnek, melyben a régió saját személyiséggel rendelkező entitásként jelenik meg, elegendő endogén képességgel ahhoz, hogy egy bizonyos fejlődési pályát határozzon meg. Így a regionális fejlődés forrásait a régiók belső felépítése, valamint az interregionális kapcsolatok képezik. Ebbe a kategóriába soroljuk a dinamikus elméleteket, a regulációelméletet (a regionális szinten alkalmazott típusát), a történelmi-evolúciós elméleteket (Rostow, Friedmann stb.), valamint az új regionalizmust. Ezen elméletek szerint, ahogyan már láthattuk, minden régió, minden állam ugyanazon a többfázisú (vagy többciklusos) történelmi fejlődési folyamaton megy keresztül (az iparosodás előtti társadalomtól az iparosodás utáni társadalomig). Tehát egy hasonló belső regionális struktúra felé vezető konvergens folyamat játszódik le, amelytől azért lehetnek eltérések, sőt ezek az eltérések elég magas számban fordulnak elő. Ezek az eltérések a következők: strukturálisak (a régió belüli differenciált belső struktúrából erednek), történelmi (egy történelmi váratlan fordulat vagy a különböző szabályozási módszerek eredményei), vagy a régiók különböző alkalmazkodási és innovációs képességeiből fakadnak.

Végezetül említést kell tennünk egyes fogalmak létezéséről, melyeket a telephelyelméletekben, valamint az új regionalizmus keretén belül mutatnak be, és melyek alapját az a közös gondolat képezi, mely szerint a gazdasági tevékenységek és a lakosság hajlamosak a szektorális és gazdasági koncentrációra. Az így létrejövő térbeli koncentrációk pedig többet jelentenek, mint az őket felépítő részek összege. Ez a koncentrálódás a cégek számára méretgazdaságok (Krugman) vagy versenyelőny (Porter) kialakítását teszi lehetővé. A piacokhoz és az input tényezőkhöz való közelség minimumra csökkenti a termelési költségeket, és olyan külső tényezők létrejöttét teszi lehetővé, melyekből a teljes hálózat hasznot húz.

1. táblázat: A regionális fejlesztési elméletek szintézise

Elmélet	Interregionális különbségek	A regionális fejlesztés mechanizmus
Új gazdasági földrajz	Növekednek és fennmaradnak	- az ipari tevékenységek koncentrációja, ezt a következők okozzák: a méretgazdaság, szállítás költségei és a kereslet; - az ipari munkaerő mobilitása
A fejlődés neoklasszikus elméletei	Csökkennek, regionális homogenizáció tendenciája	- az erős termelési tényezők (tőke, technológia, munka) mobilitása
Az endogén gazdasági fejlődés új elméletei	Megmaradnak, vagy nőnek a hallgatólagos tudás bizonyos régiókban való koncentrálódás miatt.	- technológiai fejlődés; - a humán erőforrásba való beruházás; - a tanulás hatásai
Postkeynesi elméletek	Csökkennek, a beruházások többszörös térbeni hatásának köszönhetően	- a beruházások és ezek multiplikátor hatásai
Az exportbázis elmélete	Csökkennek, az exportra irányuló tevékenységek eredményeképpen	- beruházások az exporttevékenységekbe; - a külső kereslet növekedése
Polarizációs (függőségi) elméletek	Növekednek, a fejlődésbeli előnyök felhalmozódnak, a különbségek nagysága az államok világgazdaságban betöltött helyzetétől függ	- polarizációs hatások, abszorpció és diszperzió hatások közötti kapcsolat; - állami beavatkozás
Evolucionista történelmi elméletek	Csökkennek, kiegyensúlyozottsági helyzetre való törekvés, lineáris progresszív fejlődés	- beruházások; - fordított polarizáció, integráció
Regulációelmélet	Megmaradnak, pályafüggőség	- akkumulációs rendszer (az állam és különböző intézmények közötti kompromisszum); - szabályozási módozat
Dinamikus fejlődési elméletek	Növekszenek, új egyenlőtlen-ségek alakulnak ki	- ciklikus technológiai innovációk a motrikus ipari ágazatokban; - alkalmazkodás
Új regionalizmus	Csökkennek, a régiók innovációs képességének következtében	- vertikális szétválasztás és a cégek térbeli agglomerációja; - helyi és regionális termelési hálózatok kialakulása; - innováció, tanulás

Forrás: Benedek, 2004

A térbeli koncentrációk dinamikáját, típustól függetlenül, azok innovációs potenciálja határozza meg, valamint a használt technológiák által meghatározott fejlődési pályák, illetve az új piacrészek elfoglalására való képesség.

A gazdaság és a lakosság térbeli koncentrációját különbözőképpen nevezik meg: térbeli agglomerációk vagy agglomerációs (felhalmozási) gazdaságok (Krugman), klaszterek (Porter), vagy ipari körzetek (új regionalizmus). A következőkben szintetizálva bemutatjuk az említett fogalmak közötti hasonlóságokat és különbségeket. Az első különbség az agglomerációs gazdaságok (térbeli agglomerációk), klaszterek és ipari körzetek között a hivatkozással használt *térbeli kategóriákban* rejlik. Így míg az agglomerációs gazdaságok (a fogyasztók, háztartások és a mellettük levő cégek) kiterjedt és gazdaságilag változatos városi régiókban való tömörülésen alapulnak, addig a klaszterek vidéki régiókban és más típusú régiókban is kialakulhatnak, az ipari körzetek pedig közepes vagy kis kiterjedésű, gazdaságilag szakosodott városi régiókat foglalnak magukban. Második nagy különbség a *szektorális-gazdasági* természetű: a területi agglomerációk gazdasága intenzív technológiát használó szolgáltatásokon és ipari ágazatokon alapszik, az ipari körzetek fogyasztásra gyártó ipari ágazatokra támaszkodnak (textilipar, fafeldolgozó ipar stb.), míg a klaszterek a legrugalmasabbak, és minden gazdasági ágazatban jelen vannak. Egy másik lényeges különbség a *gazdasági tevékenységek megszervezéséből* következik: míg az ipari körzetek kizárólag globálisan is versenyképes, helyi vagy regionális kis és közepes cégek hálózatán alapulnak, valamint nagy cégeket, illetve transznacionális kooperációkat is magukban foglalnak. Ezekből következnek a *regionális fejlesztés* és a *regionális politika* szempontjából lehetséges különböző perspektívák: míg a fejlődés szempontjából az ipari körzetek kizárólag regionális megközelítést tesznek lehetővé, endogén regionális fejlesztési stratégiát alapozva meg, addig a térbeli agglomerációk neoliberális ügyrendet támogatnak, mely az innovációs, globálisan versenyképes régiók támogatásán alapszik. Ebből a szempontból a klaszterek a legrugalmasabbak, annak ellenére, hogy M. Porter a klaszterek elméletének használatát a fejlett gazdaságok esetében ajánlja, hiszen a klaszterek felépítése fejlett üzleti környezetet feltételez.

A gazdaság térszerkezetének átalakulása. A foglalkoztatott népesség jellemzői

A területi egyenlőtlenségek alakulása szempontjából kitüntetett szerepet kap a gazdasági tényezők egyenlőtlen elosztása. A munkaerő mennyisége, de főként minősége fontos erőforrást jelent egy térség fejlődése szempontjából. Bár a romániai régiók nagyjából azonos népességszámmal rendelkeznek, a megyénkénti gazdasági fejlettség, népsűrűség, iskolázottság, urbanizációs szint és korcsoport szerinti megoszlás eltérően hat az adott terület egység munkaerőpiacának optimális működésére.

Az utóbbi évek általános tendenciájának tulajdonítható az idősebb korosztály (55-64 év, valamint a 65 év felettek) foglalkoztatottságának a növekedése is. Így a korhatár előtti nyugdíjaztatás után a foglalkoztatott népesség e csoportja jelentősen megnövelte részesedését az összfoglalkoztatott népességben belül és viszonylag rövid időn belül (2004-2008 között) 13,8%-ról – 16,3-ra növekedett (abszolút számokban ez mintegy 80.000 fős növekedést jelentett). A foglalkoztatott népesség e korcsoportjának növekedése szoros összefüggésben áll az életszínvonal radikális csökkenésével, a bérek jelentős visszahúzóásával különösen a vidéki térségekben (2008-ban a 65 év feletti vidéki népesség foglalkoztatottsági rátája 10,8% volt).

A tervezési statisztikai régiók szintjén a 15-64 éves lakosság foglalkoztatottsági szintje 2008-ban csupán az Északkeleti, Déli, Délnyugati és a Bukarest-Ilfov-i régiókban haladja túl az átlagértéket (60% fölött), az ország többi részében a foglalkoztatottság alig 56%-os. A fővárosi régió kivételével, ahol a foglalkoztatott népesség nagyobb részarányát a sikeresebb privatizáció és a külföldi befektetések által teremtett új munkahelyek foglalkoztatás kínálatának szélesebb skálája magyarázza, az ország relatíve szegényebb régióiban a magasabb foglalkoztatottsági szintet a mezőgazdaságban dolgozók nagyobb részaránya adja. Ehhez adódik úgy a fiatal korosztály (15-24 év), mint pedig az idősebb népesség (54 év felett) magasabb foglalkoztatási rátája

is. A Közép régió esetében az alacsonyabb foglalkoztatottsági rátát nagymértékben magyarázza a kitermelő- és nehézipar hanyatlása során elbocsátott nagyszámú munkaerő (különösen Brassó, Hargita és Kovászna megyékben), melynek egy része a munkanélküliek, másik része a nyugdíjasok számsorait növelte. Emellett nem elhanyagolható tényező a születéskor várható élettartam átlagon felüli értéke sem (a Bukarest-Ilfov régió után itt a legmagasabb), mely fokozatosan a korcsoportok arányának kitolódásához vezetett, ezzel újból hozzájárulva az inaktív népesség számbeli növekedéséhez (akárcsak a fővárosi régióban). Ezt támasztja alá a településtípusonkénti vizsgálat is, azaz éppen ezekben a régiókban magasabb a vidéki népesség foglalkoztatottsági rátája, míg az ország fejlettebb régióiban a nemzetközi tendenciákhoz hasonló magasabb városi foglalkoztatottság jellemző. A kereső népesség *iskolázottsági szintjét* vizsgálva ország szinten a középfokú tanulmányokkal rendelkező foglalkoztatottak kiterjedése a jellemző, de pozitív tendenciaként állapítható meg, hogy a felsőfokú képzettséggel rendelkező 15-64 éves munkaképes korú lakosság túlhaladja a csak alapfokú oktatásban részesült személyek arányát. Az iskolázottsági szint regionális elemzése megerősíti a fejlett és elmaradott térségek közötti hatalmas különbséget, azaz az ország nyugati és középső részein jóval magasabb a felsőfokú diplomával rendelkező kereső népesség, mint a déli vagy a keleti részeken. A fiatalabb korosztály (15-25 évesek) iskolázottsági szintjét vizsgálva azt is meg tudhatjuk, hogy a háztartások vagy a nemzetgazdaság mekkora hangsúlyt fektet a fiatal nemzedék továbbtanulásának szükségességére. Ez fontos feltétel lehet az ország jövőbeni, magasan képzett munkaerőjének a biztosításában. Ország szinten e korosztály foglalkoztatási rátája 8,3%, a Délkeleti (9,4%) és az Északkeleti (9,2%) régiók fiatal korcsoportjainak munkaerő szükségletére tartott igény jóval túlhaladják a Romániára számolt átlagértéket. Az egyetlen kivételt Iași megye képezi, mely történelmi múltú felsőoktatási intézménnyel rendelkezik, így jóval magasabb a felsőfokú diplomával rendelkező lakosság száma is. Legkisebb a fiatal korosztály foglalkoztatási rátája – a fővárosi régió mellett (6,1%) – az Északnyugati régióban (7,4%), mely szoros kapcsolatban áll a magasabban képezett népesség nagyobb részarányával.

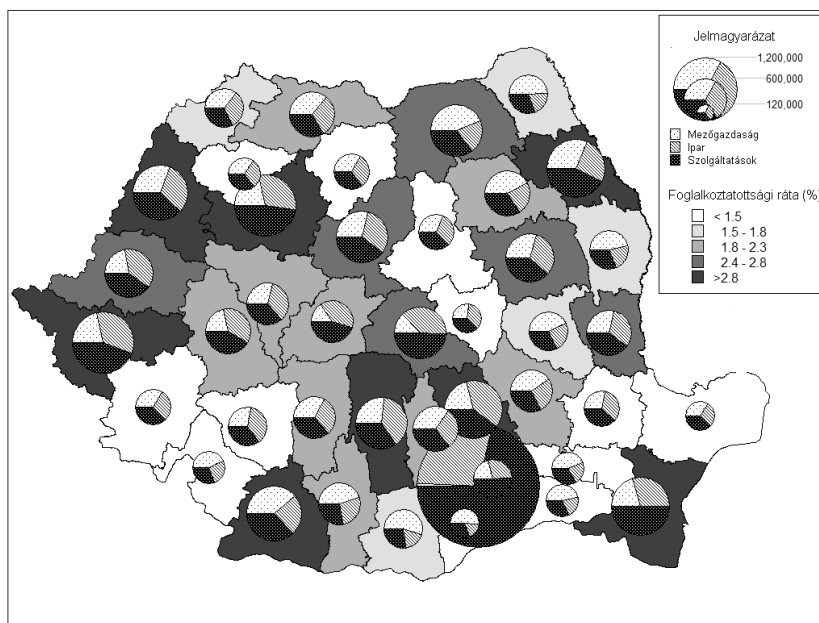
A foglalkoztatás időbeni alakulását leginkább a munkanélküliség és a *főbb gazdasági ágazatok* megoszlásának területi szintű elemzése tükrözi, ez utóbbi egyben a társadalom modernizációjának fontos lépését is jelenti. Az átmeneti időszak alatt az ipari dolgozók aránya a korábbi, az 1990-es évben regisztrált 34%-ról 27%-ra esett vissza 2000-ig, az aktív népesség fennmaradó része az önálló mezőgazdaság, kisebb része pedig a szolgáltatások valamely ágazata fele fordult. Ezzel is magyarázható a háztáji önellátásra szorító agrárkeresők részarányának a korábbi 28,6%-ról (1990) 41,4%-ra való növekedése 2000-ig, majd erős visszaesést regisztrálhatunk napjainkig, anélkül, hogy elérné a '90-es év szintjét.

Regionális szinten a legmagasabb az agrárkeresők aránya (2008) a Délnyugati, Déli és Északkeleti régióban (35% felett), melyek – akárcsak más társadalmi-gazdasági mutatók szempontjából – Románia legszegényebb régióit alkotják. A fennálló területi egyenlőtlenségeket méginkább tükrözi a megyei szintű kimutatások, hiszen egyes munténiai vagy moldvai megyékben (Giurgiu, Teleorman, Botoșani) a primér szektorban foglalkoztatottak aránya az 50%-ot is eléri (*1. ábra*). Ezzel ellentétben a Déli régió északi megyéinek változatosabb gazdasági profilja nemcsak az ipari vállalatok magas üzleti forgalmához járulnak hozzá, de a külföldi tőke egyik fontos célállomását is képezik (Renault – Pitești, Holcim – Câmpulung Muscel, Samsung COS – Târgoviște). A leghátrányosabb helyzetben a vidéki települések állnak, hiszen a munkahelyek hiánya a fiatal népesség erős elvándorlásához vezetett, így a térség a többszörösen hátrányos problémaregiók csoportját alkotja. Ugyancsak az agrárfoglalkoztatottak magas arányával tűnnek ki Olt (45%), Vaslui (46,9%) és Călărași megyék (47,1%).

Az agrárfoglalkoztatottak legalacsonyabb arányát 2008-ban a Középső, Nyugati és Északnyugati régióban találjuk (20-30% között), melyekhez hozzáadódik a fővárost is magába foglaló Bukarest-Ilfov régió (5% alatt). A regionális átlagok azonban eltakarják az egyes megyék rendkívül nehéz helyzetét. A legheterogénebb ilyen szempontból az Északnyugati régió, melynek fejlett pólusait (Kolozs és Bihar megye), a versenyképességhez szükséges váltás hiányával súj-

tott Máramaros, Szatmár, Szilágy és Beszterce-Naszód megyék húzzák vissza (az agrárfoglalkoztatottak részaránya napjainkban is még mindig 30% felett van).

Az *ipari foglalkoztatottak* aránya egy felülről-lefele irányuló utat járt be, hiszen az 1990-es évek elején regisztrált 43,1%-ról 29,7%-ra esett vissza 2008-ig. Különösen magas volt az iparban foglalkoztatottak csökkenése Hunyad, Gorj, Prahova, Brassó, Szeben, Krassó-Szörény megyékben (20-30% között).

1. ábra: A főbb gazdasági ágazatokban foglalkoztatottak területi megoszlása

Forrás: Tempo Online adatbázisa alapján a szerző szerkesztése

A fellelhető koncentrátság kifejezésére használt Herfindahl-index szerint a mezőgazdaságban foglalkoztatottak térbeli megoszlása a kilencvenes évektől kezdődően kismértékben növekedett majd állandósult, amelynek hátterében az áll, hogy míg korábban bizonyos területekre koncentrálódott a mezőgazdasági földművelés, napjainkban ez kiegyenlítődt, tehát minden megyében kevésbé vagy erőteljesebben, de nőtt az agrárfoglalkoztatottak részaránya. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak területi kiegyenlítődése csökkentette ugyan az egyes területegységek között korábban meglévő differenciáltságot, globális léptékben azonban a területi egyenlőtlenségek elmélyülését idézte elő. Az ipari foglalkoztatottak koncentrációs mutatójának csökkenése összefügg az „egy területen összpontosuló” nagyipari vállalatok hanyatlásával, mely Brassó, Gorj, Hunyad, Prahova, Galac megyékben jelentkezett erőteljesebben. Az új évezred elejei növekedést többnyire Románia húzóágazatának tekintett építőipari foglalkoztatottak területi koncentrátsága adja, ezzel újból kifejezően illusztrálva az egyenlőtlenségek szembetűnő növekedését. Az építőiparban foglalkoztatottak részaránya egyes megyékben (Iasi, Kolozs, Szeben, Bukarest, Beszterce-Naszód és Szatmár) a 25-30%-ot is meghaladta.

2. táblázat: A főbb gazdasági ágazatokban foglalkoztatottak területi koncentrációja

1996	1998	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Mezőgazdaság										
0.0271	0.0273	0.0273	0.0273	0.0272	0.0272	0.0272	0.0271	0.0271	0.0273	0.0273
Ipar										
0.0368	0.0380	0.0367	0.0383	0.0372	0.0369	0.0402	0.0381	0.0379	0.3779	0.0377
Tercier										
0.0448	0.0480	0.0485	0.0505	0.0515	0.0537	0.0503	0.0558	0.0574	0.0592	0.0646

Forrás: Tempo Online adatbázis alapján a szerző számítása

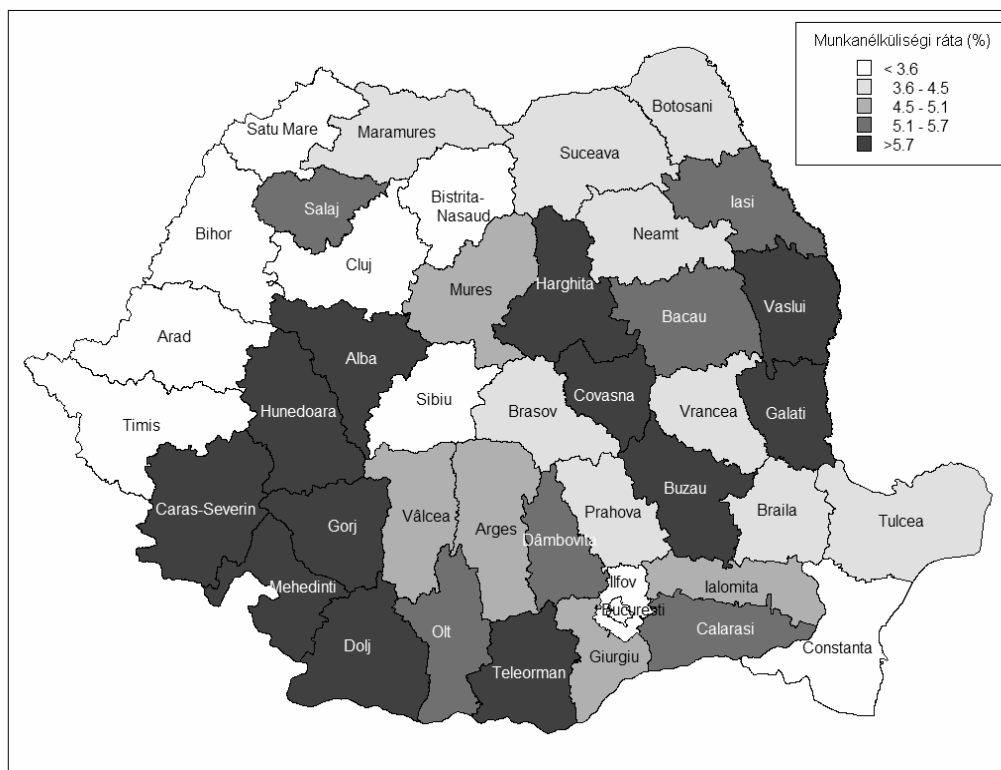
Ugyancsak növekvő tendenciát mutat a szolgáltatásban foglalkoztatottak koncentrációs mutatója is, ami a versenyképes piacgazdaság irányába való elmozdulás és a külföldi tőkebefektetések által létrehozott (többnyire a szolgáltatási szférában) új munkahelyek gyarapodásával magyarázható.

A terciarizálódási tendencia az Erdély-i régiókban, mint láttuk erőteljesebb, mint az ország keleti felében, de az ugyanazon régióon belüli jelentős differenciáltság a népesség társadalmi jellemzőitől, a településhálózat és infrastruktúra fejlettségétől is függ. Míg a Nyugati régió esetében a szolgáltatási ágazatokban foglalkoztatottak aránya meglehetősen homogénnek és kiegyensúlyozottnak tekinthető (30-40% között), addig az Északnyugati régióban jelentős eltérés mutatkozik a mezőgazdasági tevékenység által dominált Szatmár (a népesség több mint fele foglalkoztatott ebben az ágazatban, a szolgáltatásban dolgozók részaránya csak 30%) és Kolozs megyék között, ahol a terciar szektor súlya a mérvadó (47,6%). Ugyanilyen éles különbség húzódik az ipari dolgozókat felszívó és erősödő agrártársadalmú Hargita, valamint a turisztikai központok fellelőgára, Brassó között. Mint láttuk a különböző gazdasági ágazatokban foglalkoztatott népesség eltérően alakult: egyes ágazatokban, mint a kitermelő vagy feldolgozó ipar erőteljes csökkenést regisztrálhatunk, míg a kereskedelem, pénzügy, közigazgatás, oktatás és nem utolsósorban a mezőgazdaságban erőteljes növekedés volt tapasztalható.

A munkanélküliség regionális egyenlőtlenségei

Az össznépesség erőteljes apadása, az aktív népesség demográfiai elöregedésének általánossá válása, a dezindustrializációs folyamat az összfoglalkoztatottak számának fokozatos csökkenéséhez vezetett (különösen az ipari szektorban) ezzel együtt a munkanélküliség óriási értékekre növekedett. A munkanélküliségi ráta 1999-ben érte el a csúcspontját, ebben az évben a munkanélküliek száma 1 millióra növekedett és kevés volt az a település, ahol ne foglalmazódott volna meg e társadalmi diszfunkciókat okozó probléma megoldásának szükségessége. A vizsgált időszak utóbbi éveiben a munkanélküliség legmagasabb arányával az Északkeleti-, Déli és Délnyugati régió tűnik ki (6% felett), míg a legalacsonyabb értékeket Bukarest mellett (1,6%) az Északnyugati (3,3%) és Nyugati (3,8%) régióban találjuk, különösen a határmenti megyékben, de az elemi magyarázó tényezőt az illető területegységek változatosabb gazdasági szerkezete képezi (2. ábra).

2. ábra: A munkanélküliség területi eltérései

Forrás: Tempo Online adatbázis alapján a szerző szerkesztése (2008)

Mivel a munkanélküliség és az egy főre jutó GDP között erős pozitív korreláció figyelhető meg ($r = 0,506$), lényegesnek tartottuk megvizsgálni a romániai megyék térbeli pozícióját a munkanélküliség és a fejlettség függvényében.

Mint a 3. táblázatból is kiténik az ország térségeinek mintegy 14%-a sorolható az alacsony munkanélküliséggel és magas fejlettségi szinttel jellemezhető régiók csoportjába. Ez különösen a fővárost és az ezt körülövező Ilfovra, valamint Kolozs, Bihar, Arad és Temes megyékre tevődik, míg e hierarchia legalsó részén Vaslui és Teleorman megyék állnak, melyek országos viszonylatban is a szegénység pólusát alkotják. Teleorman megye a többszörösen hátrányos helyzetű régiók csoportjába tartozik, hiszen úgy a demográfiai mutatói (magas öregségi index, apadó népesség), mint pedig társadalmi-gazdasági helyzetképe (az analfabéták magas részaránya, a népesség túlnyomórészt a mezőgazdaságban való foglalkoztatása) következtében e térség esetében a jövőben sem várható határozott, szembetűnő pozícióváltás. Bár Vaslui megye népességének korszerkezete kedvezőnek bizonyul, a lakosság iskolázottsági szintje és a térség infrastrukturális ellátottsága a gazdasági fejlődés tekintetében újból negatív tényezőként hat.

A fenti elemzések rámutatnak egy fontos társadalmi diszfunkció – a hosszú távú munkanélküliség – mint kategória megjelenésére. A hosszú távú munkanélküliek aránya különösen a városi férfi lakosság körében a legmagasabb (2008-ban 2,9%), de a munkanélküliségnek kitett legsebezhetőbb korosztály a 15-24 éves fiatal népességet érinti. A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal adatai szerint ország szinten 2008-ban e korosztály munkanélküliségi rátája 18,6% volt. Ha egy regressziós elemzést végzünk, melyben a munkanélküliségi rátát tekintjük függő és a GDP évi növekedését független változónak, kimutatható, hogy a GDP évi 1%-os növekedése a felsőfokú végzettséggel rendelkező munkanélküliek mintegy 0,21%-os csökkenését idézi elő.

3. táblázat: A munkanélküliség és a fejlettség kapcsolata

	GDP/fő (PPC) 2007			
Munkanélküliségi ráta (%) 2008	<i>magas</i>	<i>közepes</i>	<i>alacsony</i>	<i>nagyon alacsony</i>
<i>nagyon alacsony</i>	Bukarest, Ilfov, Kolozs, Bihar, Temes, Arad, Konstanca, Szeben	Beszterce- Naszód	Szatmár	
<i>alacsony</i>	Brassó	Vâlcea, Maros	Prahova, Tulcea, Brăila, Máramaros	Vrancea, Suceava, Neamț, Botoșani
<i>közepes</i>	Argeș, Fehér	Krassó- Szörény, Szil- ágy	Dâmbovița, Buzău, Iași, Bacău	Olt, Ialomița, Giurgiu, Călărași
<i>magas</i>		Gorj, Kovászna, Hargita	Hunedoara, Mehedinți, Dolj, Galați	Vaslui, Teleorman

Forrás: Tempo Online és Eurostat adatbázis alapján a szerző számítása

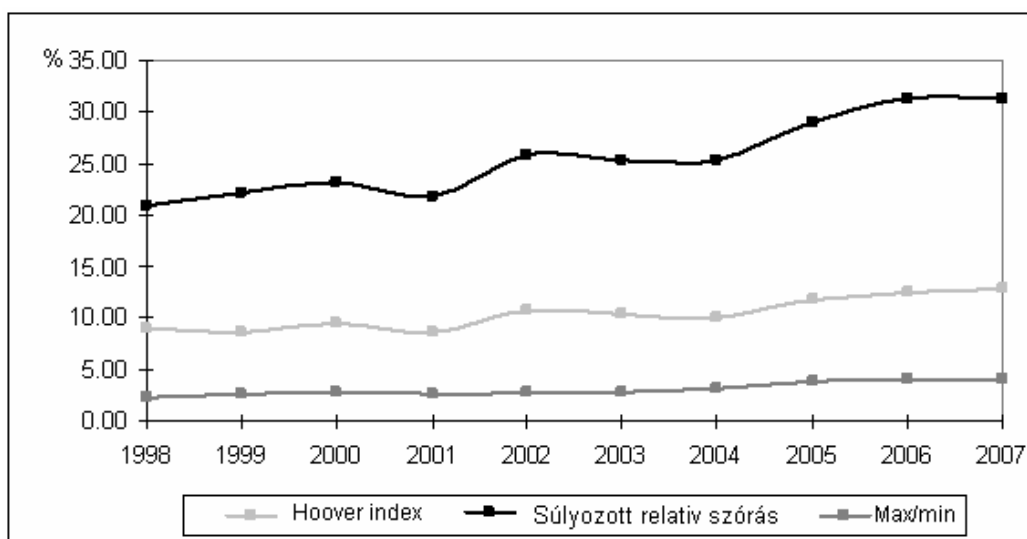
A romániai régiók fejlettségi szintje az egy főre jutó GDP alapján

A rendszerváltás időszakában bekövetkezett változások egyik legfontosabb eleme Romániában a területi egyenlőtlenségek növekedése volt. A földrajzi térben bekövetkezett differenciálódás új térszerkezetet alakított ki, melyet a megújuló és válságba kerülő piaci folyamatok modelláltak: elsősorban a külföldi tőkebefektetések és a vállalkozások számának növekedése volt meghatározó, de olyan elemek is megjelentek, melyek korábban nem léteztek vagy rejtve maradtak, mint a munkanélküliség, a jövedelem erőteljes differenciálódása, a külföldi tőkebefektetések szelektív megoszlása. Mindezen folyamatok hatása egyértelműen a társadalmi egyenlőtlenségek tartós növekedésének irányába hatott, tagolt társadalmi és gazdasági teret hozva létre. Országos viszonylatban az egy főre jutó GDP évi növekedését a kilencvenes évek közepén beálló gazdasági visszaesés törli meg. Az állami vállalatok szerkezeti átalakítása lassú ütemben haladt, elmaradt a privatizáció felgyorsítása is, nőtt a külkereskedelmi mérleg és a központi költségvetés hiánya (Réti T. 2003). Az országban hatalmas volt az infláció, a vállalatbezárások számának emelkedésével egyidőben a munkanélküliség szintje is növekedni kezdett, így a visszaesés a gazdaság egészét érintette. A kilencvenes évek vége felé a makrogazdasági folyamatok stabilizálódása, az egyre erősödő külföldi tőkebefektetések, de nem utolsósorban a vágató infláció 16%-ra való visszaszorításának következtében az egy főre jutó bruttó hazai össztermék is növekedésnek indult, 2001-ben elérve az 5,7%-os növekedési rátát. E pozitív változások ellenére is Románia egy főre jutó GDP-je jóval az EU átlag alatt marad, és csak a főváros, Bukarest közelíti az EU átlag 90%-hoz. Bukarest minden gazdasági mutató tekintetében messze kiemelkedik a többi térség közül: gazdasági értéktermelése mintegy kétszer haladja túl az országos átlagot, az egy főre jutó GDP leginkább a 27-ek Európájának átlagához közelít (92,2%). Bár a főváros az ország népességéből csak 9%-kal részesedik, az ország hazai össztermékének 23%-át állítja elő, ugyanakkor itt a legnagyobb a vállalkozássűrűség (a kis- és középvállalkozások 21,5%-a koncentrálódik itt)

de kimagasló a külföldi tőkekonzentráció (az 1991-2005 közötti időszakban Romániába áramlott külföldi működőtőke-befektetések mintegy 60,6%-a, azaz 7,6 milliárd euró összpontosul itt), valamint a K+F szektorban alkalmazottak megoszlása is (22,9/1000 alkalmazott).

Ha az országos értékekből való százalékos részesedés tükrében vizsgáljuk a térségeket a fennálló különbségek még inkább kiéleződnek: a legjobb és legrosszabb helyzetű régiók közötti különbségek nemhogy csökkentek volna, mindinkább a regionális tagoltság felerősödésének lehetünk tanúi. Míg 1998-ban e két térségtípus között háromszoros volt a különbség (a moldvai Vaslui és Bukarest között), addig 2007-ig ez közel ötszörösére növekedett.

Ha az új évezredig egy alacsonyabb szinten stabilizálódó, esetenként csökkenő mértékű fejlődésbeli tendencia figyelhető meg, az időszak második felétől a nivellálódás helyét egyre inkább egy növekvő polarizáció veszi át. Mindezt nagymértékben befolyásolta a kilencvenes évek közepétől felerősödő gazdasági szerkezetváltási folyamat, melynek következtében a kitermelő- és nehézipar által dominált hegyvidéki területek, valamint a keleti és déli rurális térségek erőteljes hanyatlásnak indultak a viszonylag kedvezőbb pozíciójú, jobb infrastruktúrával és diverzifikáltabb gazdasági szerkezettel rendelkező régiókhoz képest. Ezt támasztja alá az egy főre jutó GDP százalékos növekedési üteme is az 1998-2007 közötti periódusban, melynek értelmében a legnagyobb gyarapodás leginkább a dinamikusan fejlődő nyugati térségeket és a főváros északi, fejlettebb szomszédjait érintette lényegesen moderáltabb szinten maradván a keleti és déli, periférikus térségek esetében.

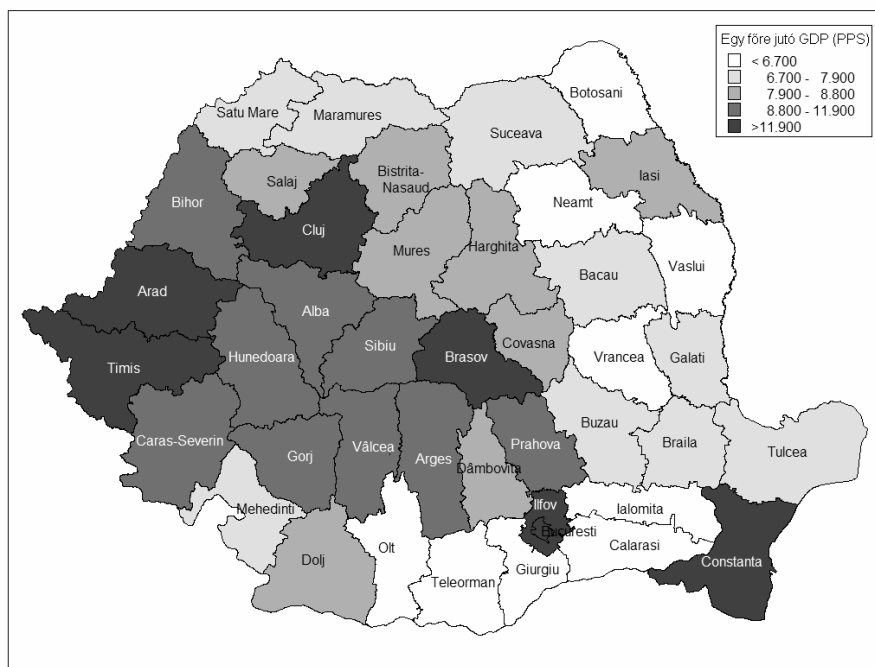
3. ábra: Megyei szintű gazdasági fejlettségi különbségek Romániában az egy főre jutó GDP alapján

Forrás: az Eurostat adatai alapján a szerző szerkesztése

Az utóbbi évek jelentős pozícióváltást eredményeztek a fejlettségi rangsorban, de általánosan megfigyelhető, hogy a korábban is hátrányosabb helyzetben levő térségek kitörési esélyei tovább csökkentek, „lefelé nivellálódtak”, míg a magasabb fejlettségi szinttel jellemezhető régiók tovább erősítették a romániai térszerkezetben elfoglalt pozíciójukat. Továbbra is az ország legfejletlenebb régiója és egyben legszegényebb pólusa – akárcsak évszázadokkal ezelőtt – Moldova, ezt követi Olténia, Munténia, míg az átmenet nyertes térségei a főváros mellett a tágran értelmezett Erdély területe. Mindez alátámasztja azt a tényt is, hogy hosszú távon az ország regionális fejlettségi tagoltsága stabilnak bizonyul, jelentősebb helyzetváltozások a fejlettebb térségek esetében figyelhetők meg, a legszegényebb régiók a rendszerváltás utáni „nyitással” egy

időben sem voltak képesek alkalmazkodni a megváltozott társadalmi-gazdasági folyamatokhoz. E két térségtípus közötti fejlettségi olló nyílása tovább erősíti a dinamikus és az elmaradottabb, hanyatló vidékek közötti szakadék továbbmélyülését.

Az egy főre jutó GDP átlagon felüli értéke a messze kiemelkedő Bukarest mellett többnyire az Erdély területén elhelyezkedő megyékre jellemző (4. ábra), de átlagon felüli értéket találunk a Gorj-Vâlcea-Argeş-Prahova ipari tengelyt kiegészítő Konstanca megyében is, többnyire azokban a megyékben, melyek 1989 után erősítették meg térbeli pozíciójukat. Lényegében a déli terület-egységeket egy kettős térszerkezet jellemzi: az északi megyék változatosabb gazdasági struktúrával rendelkeznek és egyben a külföldi tőkebefektetések célállomását is képezik míg ezzel szemben déli szomszédjaik fejlődési útjait a hetvenes évek erőltetett iparosítása határozta meg, így napjainkban is a piacgazdaságra való áttérés és a szerkezetváltás okozta nehézségekkel küszködnek.

4. ábra: Az egy főre jutó GDP területi megoszlása
 Forrás: az Eurostat adatai alapján a szerző szerkesztése

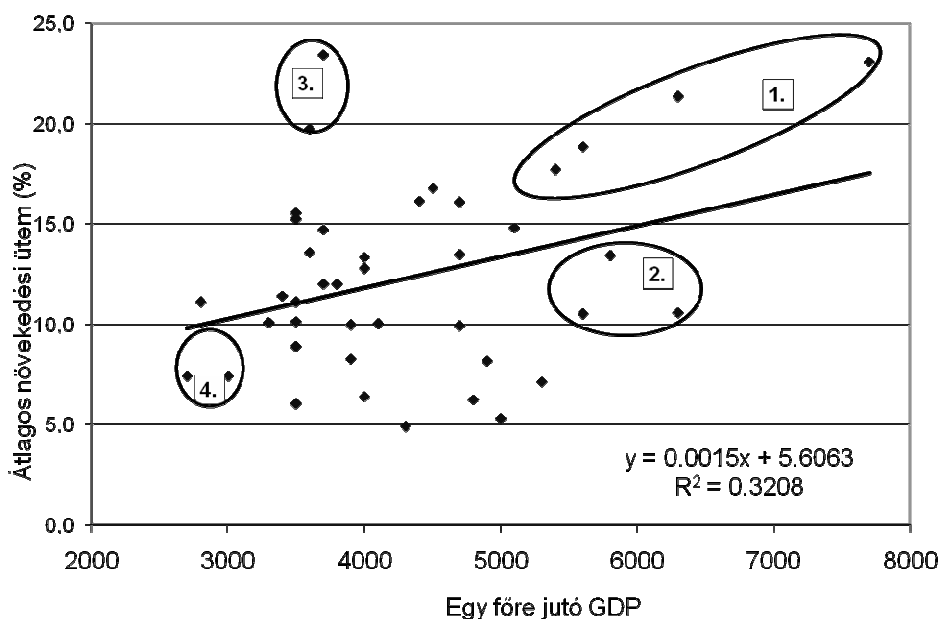
Ha figyelembe vesszük az egy főre jutó GDP évi növekedését és minden térség gazdasági teljesítőképességének értékét a következő csoportokat határozhatjuk le (5. ábra).

Az első csoport azokat a megyéket foglalja magában, amelyek magas jövedelemmel és növekedési rátával rendelkeznek. Ebbe a kategóriába tartozik a főváros mellett Ilfov, Temes és Kolozs megye. Az említett, magas GDP-vel rendelkező térségek tudtak a legsikeresebben alkalmazkodni a megváltozott társadalmi-gazdasági feltételekhez, nekik sikerült a leghatékonyabban integrálni az új térformáló erők differenciáló jegyeit. Ezek a terület-egységek képezik/képezhetik a versenyképes Románia stabil pólusait, ahol a felhalmozódott szellemi tőke, a szolgáltatási szektorban dolgozók magas részaránya, a magas urbanizációs szint és a megtermelt GDP képes lesz elérni az európai gazdaság színvonalát.

A második kategóriába (2-es csoport) azok a területek kerültek, amelyek bár magas jövedelemmel rendelkeznek, a vizsgált periódus alatt a GDP növekedési üteme alacsonyabb intenzitású volt. Ide sorolható Konstanca, Brassó és Gorj megye, ahol a szerkezetváltás során kialakult társa-

dalmi feszültségek (a kitermelő- és nehézipar hanyatlása), a lassú és elhúzódó privatizációs folyamatok nagymértékben befolyásolták a GDP alacsony növekedési ütemét.

A 3-as csoport megyéi esetében valóban egy gyors felzárkózási/konvergenciát mutató folyamatról beszélhetünk (Fehér és Hunyad megye), hiszen az átlag alatti jövedelmi pozíciójukhoz egy viszonylag magas növekedési ütem társult. Ez annak is tulajdonítható, hogy az említett megyék gazdasági növekedési üteme viszonylag alacsonyabb szintről indult, így a növekedés erőteljesebben megnyilvánult, mint a fejlettebb térségek esetében.

5. ábra: Az egy főre jutó GDP és a gazdasági teljesítőképesség közötti korreláció
 Forrás: Eurostat adatai alapján, a szerző szerkesztése

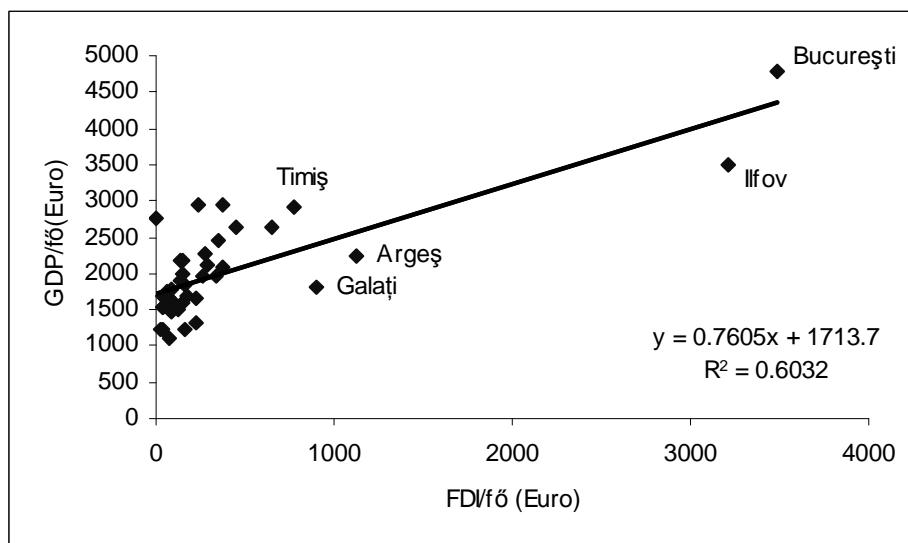
A leghátrányosabb helyzetű régiókat a 4-es csoport jelöli, melyek nem tudtak javítani fejlettségi helyzetükön és úgy a vizsgált időszakban, mint már évszázadok óta Románia legszegényebb övezetét alkotják. Mindenekelőtt Botoșani, Vaslui és Giurgiu megyéről van szó, a többi terület nagymértékben illeszkedik a regressziós egyenlethez.

A külföldi tőkebefektetések regionális megoszlása

A foglalkoztatottsági szerkezet átalakításában, a versenyképesség növelésében a külföldi tőkebefektetések nagy szerepet játszanak, hiszen elősegítik a gazdasági növekedést, munkahelyeket teremtenek, erősítik a piaci versenyt, segítve ez által a piaci integrálódást. Ugyanakkor a külföldi tőkebefektetések képezik a globalizáció legfontosabb megjelenési formáját (Guran, 2002). Romániában közvetlenül is kimutatható a gazdasági fejlettség és a külföldi tőkebefektetések közötti egyenes kapcsolat, hiszen míg a kilencvenes évek elején a külföldi tőkebefektetések értéke alig haladta meg a 100 millió euro-t, 2005-ben a befektetett tőke mennyisége 5,2 milliárd euro-ra növekedett. Ez nagymértékben összefügg az üzleti környezet javulásával, a gazdasági-politikai stabilizációval, a vegyes vállalatok alapításával és működtetésével kapcsolatos szabályozások liberalizálódásával, de az EU csatlakozás közeledése is nagymértékben befolyásolta a külföldi tőkebefektetések évről-évre növekvő mennyiségét. Így ha Románia az európai kontinensen a sereg-

hajtók közé tartozik a külföldi tőkebefektetések szempontjából, a dél-kelet európai térségekben vezető pozícióval bír.

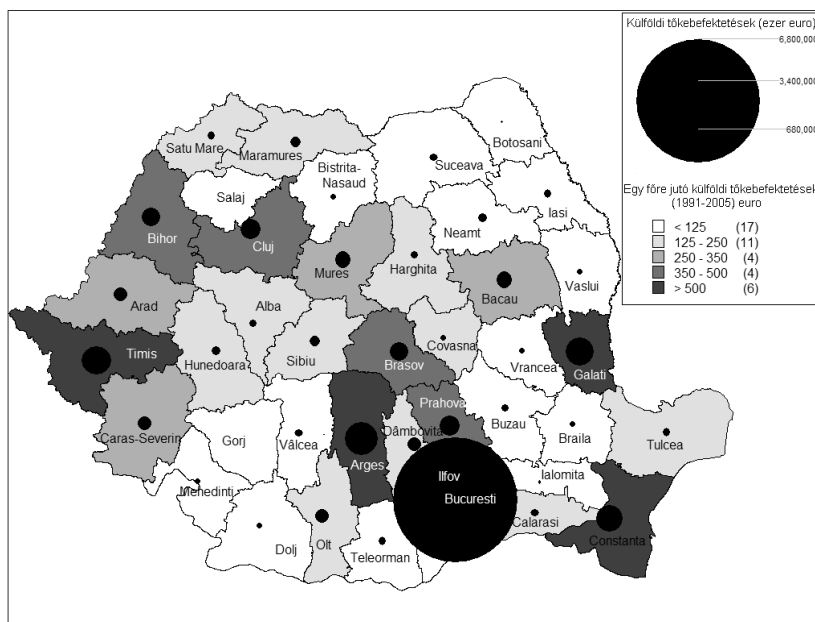
A külföldi tőkebefektetések területi megoszlása jelentős különbségeket takar, és ebben a kontextusban az egy főre jutó GDP és FDI vizsgálata kifejezően tükrözi az illető térség fejlettségi szintjét. A 2005-ig befektetett mintegy 12,8 milliárd euro-nak több mint fele (7,6 milliárd euro) Bukarest-Ilfov megyében összpontosul, ezt követi a Déli- és Délkeleti régiók, míg a sereghajtók közé Moldova és Olténia sorolódik.

6. ábra: Az egy főre jutó GDP és a külföldi tőkebefektetések kapcsolata 2006-ban

Forrás: Az Országos Céggjegyzék és az Eurostat adatai alapján saját számítás

A külföldi befektetők által létrehozott vállalatok területi megoszlása még nagyobb eltérésekről tanúskodik. Az 1990-2005 közötti periódusban létrehozott mintegy 119 120 kereskedelmi vállalatnak több mint fele (64 507) a fővárosi régióban koncentrálódik, több tízezer található a Nyugati, Északnyugati és a Közép régióban, míg a hierarchia legalsó lépcsőjén a Délnyugati, Déli és Északkeleti régiók állnak. A külföldi tőkebefektetések területi megoszlása lényeges különbségeket takar. Az egy főre jutó GDP-hez hasonlóan lehatárolhatunk néhány, a külföldi tőkebefektetések magas értékével jellemezhető területet: elsősorban a nyugati megyékről van szó, ehhez adódik Erdély keleti része, dél fele haladva Argeș, Prahova és Ilfov megyék valamint a főváros emelkedik ki. Az ország keleti részén csupán Constanta és Galați megyék tűnnek ki a viszonylagos magas tőkekoncentrációval. Amint az alábbi ábrából is kitűnik, a külföldi tőkebefektetések legnagyobb hányada a fejlett térségekben összpontosul, a keleti és délnyugati területek továbbra is fehér foltként tűnnek ki, ahol az egy főre jutó külföldi tőkebefektetések alig érik el a 155 euro-t. Bukarest képezi a külföldi tőkebefektetők legfontosabb célpontját, melyet mi sem bizonyít jobban, mint hogy itt összpontosul a Romániába érkező külföldi működőtőke több mint 50%-a, valamint a KKV-k több mint 20%-a.

7. ábra: Az egy főre jutó GDP területi megoszlása

Forrás: a Külföldi Tőkebefektetések Romániai Ügynökségének adatai alapján a szerző szerkesztése

Amint már az előbbieken említettük a legfőbb faktor, amely nagymértékben hozzájárul egy térség külföldi befektetésének növeléséhez az az elérhetőség, távolság és nem utolsósorban a regionális pozíció. Ha korrelációt számolunk az egy főre jutó FDI és minden egyes térség fekvése között, melyet a longitudinális koordinátákkal határozhatunk meg, a kapcsolat nem annyira erős: a szélességi koordináták és az FDI esetében $-0,275$, a hosszúsági koordináták és FDI között a korreláció jelentéktelen, csupán $0,089$. De ha csak a nyugati megyéket vesszük figyelembe (Szatmár, Bihar, Arad, Temes és Krassó-Szörény megyéket), az FDI és a hosszúsági koordináták között a korreláció $0,542$ -re emelkedik. Mindez azt bizonyítja, hogy a külföldi tőkebefektetések értéke annál inkább nő, minél közelebb van egy terület Európa nyugati részéhez. E vizsgálat egyben egy térség térbeli pozíciójának fontosságát is megerősíti.

Meg kell jegyeznünk, hogy továbbra is az ipar marad a külföldi tőkebefektetők kedvelt célpontja (az 1991-2005 közötti periódusban az iparba befektetett tőkemennyiség 52%-ot tett ki), ezt követi a szakmai szolgáltatások (21,7%), a kereskedelem (14,9%), szállítás (7,1%), turizmus (1,8%), építőipar (1,7%) és mezőgazdaság (0,9%). Az ipar iránti nagy érdeklődést meghatározza az a tény is, hogy Romániában a telkek ára kedvezőbbek, mint a legtöbb nyugat-európai országban, és bár a területi infrastruktúra fejlettsége több külföldi tőkebefektetőt elriaszt, mindezt ellensúlyozza a viszonylag képzett és olcsó munkaerő jelenléte. Egyes szakértők szerint Románia erős pontja azok az ágazatok, ahol a munkaerő intenzíven van kihasználva (textilipar, bútorgyártás) valamint azok, ahol többnyire nyersanyagot használnak fel (ércbányászat, faipar).

Következtetések

Következtetésként elmondhatjuk, hogy az utóbbi 50 év fejlesztési politikája pozitív hatással volt a regionális hierarchia újratemelésére, anélkül, hogy jelentősebb változást idézett volna elő a fejlettségi rangsorban. Így az ország területi szerkezetét Bukarest dominanciája uralja (ez a legnagyobb agglomerációs gazdaság Romániában), és néhány – már az iparosodás első fázisában –

megerősödött térség: Bánság (mindenekelőtt Temes megye, hiszen Arad és Krassó-Szörény megyék jelentős hanyatlásnak voltak kitéve), a Hunyad-Szeben-Brassó-Prahova völgyi tengely, al-Duna vidéke (Galati és Braila) és Bákó-Neamt megyék. Dambovita-Arges valamint Konstanca megyék a II világháború után kerültek az ország fejlettebb megyéi közé. Az ellentétes póluson, mint 100 évvel ezelőtt Olténia áll (mely összességében megelőzte Moldvát, de nem annak nyugati részét), Moldva (főként a keleti és északi része), Dobrudzsa északi része (Tulcea megye) és Erdély néhány megyéi, mint Szilágy és Beszterce-Naszód.

Látható, hogy a fejlesztési régiók szintjén megismétlődnek a történelem során kialakult regionális különbségek, és ez statisztikailag a megyék szintjén is megfigyelhető. Olyan fejlődésbeli különbségeket fedezhetünk fel, amelyek egybeesnek a kulturális-történelmi régiók határaival. Az alulfejlettség pólusa továbbra is Moldva (Északkeleti Fejlesztési Régió), Dobrudzsa, Havasalföld és Olténia (Délkelet, Dél és Délnyugat Fejlesztési Régiók) pozíciója köztes (de az országos átlag alatti), míg Erdély, Bánát és a Kőrösök vidéke (Központi, Nyugati és Északnyugati Fejlesztési Régiók), Bukarest mellett a fejlettség pólusát alkotják. Az Északnyugati régió mutatóinak legalacsonyabb értékei Szilágy és Beszterce-Naszód megyék hagyományosan alacsonyabb fejlettségével magyarázhatóak.

Az ország demográfiai és gazdasági potenciáljának az elemzése megerősíti azt a tényt, hogy a meglévő egyenlőtlenségek csökkenése helyett annak növekvő mértékével kell számolnunk. A demográfiai folyamatok alakulása korántsem bizonyulnak kedvezőnek a jövőbeni munkaerőpiaci-források fenntartásához, hiszen az alacsony természetes szaporulat mellett egyes településeknek magas öregségi index-el és fokozatos elnéptelenedéssel kell szembenézniük. A legégetőbb probléma mindenekelőtt a korcsoportok arányváltozására ható demográfiai előregedés folyamata, mely átszervezésre készíti a jelenlegi társadalmi és gazdasági rendszerek sokaságát, többek között az oktatást, a nyugdíjrendszert, de az egészségügy rendszer jelenlegi állapotára és fenntarthatóságára is nagy hatással van. Ebből a szempontból a legnagyobb különbségek a város és a vidék között jelenik meg.

Az ország gazdasági térszerkezetének átalakulása nem mutat lényeges változást: megerősödni látszik egy polarizált regionális fejlődési modell, melyben kitüntetett szerep jut a fővárosnak, mint az ország legmagasabb társadalmi és gazdasági fejlettségű térségének, melyhez hozzáadódik a változatosabb gazdasági szerkezettel rendelkező nagyvárosok csoportja (Kolozsvár, Temesvár, Konstanca). A legalacsonyabb társadalmi és gazdasági potenciállal a periférikus, ruralizált, monoindusztriális térségek rendelkeznek, különösen a kitermelőipari térségek, melyek napjainkban is a depresszió jegyeit hordozzák. Ezek a területeken a felhalmozódott társadalmi és gazdasági feszültségek néhol demográfiai diszfunkciókkal egészültek ki – különösen a Munténia déli területein – ahol a népesség évtizedes elvándorlása a demográfiai előregedés kiteljesedésével járt, mely kiegészülve az itt élő népesség alacsony iskolázottsági szintjével, a többszörösen hátrányos helyzetű térségek kialakulását idézte elő.

Bár az Európai Unióhoz való csatlakozás pozitívan befolyásolta az ország gazdasági helyzetét (mely az egy főre jutó GDP, a jövedelmek, de a külföldi tőkebefektetések növekedése esetében is megmutatkozott), az említett hátrányos helyzetű térségek még napjainkban is a piacgazdaságra való áttérés nehézségeivel küszködnek. A regionális egyenlőtlenségek új formáit magyarázó tényezők közül fontos szerep jutott a külföldi tőkebefektetéseknek, a KKV-k megoszlásának valamint a kutatás-fejlesztés területi szerkezetének is, melyek elengedhetetlenek a tudásalapú gazdaság fenntartásához. Ezek azonban szelektív jelleggel bírnak, hiszen leginkább a fejlett régiókban összpontosulnak, teljesen érintetlenül hagyva az ország déli és keleti övezeteit.

„A tanulmány a TÁMOP-4.2.1.B10/2/KONV-2010-0001 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.”

Felhasznált irodalom

- Romanian Agency for Foreign Investment, 2005. Activity Report 2005.
- Benedek, J. (2004): *Amenajarea teritoriului si dezvoltarea regională*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană Publishing House.
- Benedek, J. (2006): “*Urban policy and urbanisation in the transiton Romania*”. *Romanian Review of Regional Studies*, 2 (1): 51-64.
- Borzán, A. (2004): “România népességének alakulása, 1941-2002 (Evolutia populatiei României, 1941-2002)”. *Területi Statisztika*, 7 (2): 164-172.
- Fischer, M.; Stirböck, C. (2006): “Pan-European Regional Income Growth and Clubconvergence”. *Annals of Regional Science*, 40 (4): 693-721.
- Guran, N. Liliana (2002): *Investitiile străine directe si dezvoltarea sistemului de asezări din România*. Bucharest: Tehnică Publishing House.
- Heller, W.; Ianos, I. (2004): “*Spatial patterns of economy and migration in post-socialist Romania*”. *Europa Regional*, 12 (1): 4-13.
- Ianos, I. (1997.): “*Demographic Disparities in Romania*”. *Romanian Journal of Sociology*, VIII (1): 65-74.
- National Statistics Institute. 2010. Anuarul Statistic al României (serii de timp 1990-2008). <http://www.insse.ro>.
- National Statistics Institute. 2002. Population and Dwelling Census, 18-27 March 2002. <http://www.insse.ro>.
- Krugman, P. (2000): “*Where in the World is the «New Economic Geography»?*”, in: Clark G.L., Feldmann M.P., Gertler M.S. (eds.), *The Oxford Handbook of Economic Geography*. Oxford: Oxford University Press.
- Niebuhr, A.; Stiller, S. (2003): “Territorial Disparities in Europe”. *Intereconomics*, 38 (3): 156-164.
- Plummer, P.S. (2000): “*The Modeling Tradition*”, in Sheppard E., Barnes T.J. (eds.): *A Companion to Economic Geography*, Oxford, Blackwell. 27-40.
- Porter, M.E. (2000): “Locations, Clusters, and Company Strategy”, in: Clark G.L., Feldmann M.P., Gertler M.S. (eds.): *The Oxford Handbook of Economic Geography*. Oxford: Oxford University Press. 253-274.
- Sunley, P. (2000): “*Urban and Regional Growth*”, in Sheppard E., Barnes T.J. (eds.): *A Companion to Economic Geography*. Oxford: Blackwell: 187-201.

G.Fekete Éva - Kocziszkó György

Tizenöt éves a Miskolci Egyetem Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézete

A közgazdaságtudományban a tér, a térbeniség és területiség újrafelfedezése az 1980-as évek végétől, az 1990-es évek elejétől élénkült meg. A globalizálódás nyomában fellépő lokalizálódás és regionalizálódás, az új gazdaságföldrajz megjelenése¹, a vállalati versenyképességben a területi-környezeti tényezők szerepének felértékelődése, ezáltal a területi versenyképesség fogalmának megjelenése² a valójában már 1975-től létező regionális tudomány³ növekvő gyakorlati jelentőségére hívta fel a figyelmet.

Hazánkban 1988-ban az MTA szervezeti keretei között létrejött a Regionális Tudományi Bizottság, 1996-ban a Területfejlesztési Törvény jelentett áttörést a társadalmi és gazdasági folyamatok térbenisége iránti figyelem vonatkozásában.

A regionális tudomány jelentőségének növekedése és a Miskolci Egyetemet befogadó térség regionális gazdasági válságának elmélyülése kihívást jelentett a jövő szakembereit felkészítő egyetemi közgazdászok képzés ezekben is; ennek hatására 1996-ban a Miskolci Egyetem szenátusa a Regionális Gazdaságtan Tanszék létrehozásáról döntött.

Az Intézet küldetéseiként a gazdaság tér különböző szintjein megfigyelhető törvényszerűségeknél, a társadalmi és gazdasági folyamatok területi sajátosságainak és a folyamatokba való tudatos beavatkozás lehetséges technikáinak feltárása, a jövő generációk számára történő átadása, valamint az Észak-magyarországi régió fejlesztésében történő gyakorlati alkalmazása fogalmazódott meg. Ennek megfelelően a megalakulás óta feladatunknak tartjuk:

- a hallgatók térbeni gondolkodásának, a területi folyamatok megértéséhez és a változások menedzseléséhez szükséges szakmai kompetenciáinak fejlesztését, a térségi fejlesztésekben aktív szerepet vállaló értelmiségi pályára való felkészítést;
- a regionális tudomány hazai és nemzetközi vérkeringésébe való bekapcsolódást,
- az aktív társadalmi és gazdasági szerepvállalást az Észak-magyarországi régió felzárkózásában.
- a kutatás, az oktatás és a szolgáltatás közötti szerves kapcsolat megeremtését.

Az 1996-os alakulást követően a Tanszék gyors fejlődésnek indult. Részben ennek, másrészt a Gazdaságtudományi Karon végbement szervezeti átalakítás eredményeként 2000-től a Tanszék Intézeti keretek között működik.

A regionális válságkezelés szakmai megalapozása (1996-2000)

Az alapítást követően a Tanszék munkatársai bekapcsolódtak a hazai regionális kutatások főáramába és az MTA RKK Észak-magyarországi Osztályával stratégiai partnerségben részt vettek a BAZ megyei Területfejlesztési Tanács és Ügynöksége által koordinált regionális fejlesztés tudományos – szakmai megalapozásában. Kiemelt fontosságú feladatnak tekintettük szűkebb pátriánk XX. századi gazdasági, társadalmi változásainak tudományos igényességű feldolgozását, ill. elemzését. A „kézenfekvő közelségen” túl a vizsgálatok jelentőségét az is indokolta, hogy a térségben kialakult válsághelyzetet az előzmények ismerete nélkül aligha lehet megérteni, ill. a megoldást keresni. Másrészt (mint azt a nemzetközi tapasztalatok is igazolják) az un. nehézipari régiók válságkezelése elhúzódó, rendkívül költségigényes folyamat.

¹ Krugman, P.: *Geography and Trade*, Leuven University Press, Leuven, 1991.

² Porter, Michael E.: *The Competitive Advantage of Nations*, The Free Press, New York, 1990

³ Isard, W.: *Introduction to regional science*, Prentice-Hall, (Englewood Cliffs, N.J.), 1975

A helyi problémák kezelését segítették azok az összehasonlító vizsgálataink, amelyek a Nyugat-Európában a '60-as és '70-es években hasonló helyzetbe került térségekben alkalmazott válságkezelési metodikák vizsgálatára irányultak.

A tanszék 1996-ban indította másoddiplomás, 4-féléves, szakdolgozat készítéssel, záróvizsgákkal záródó képzési formában a Terület- és településfejlesztési menedzser képzését. Bekapcsolódtunk a megye regionális tervezési és döntés-előkészítési folyamataiba. Összeállítottuk BAZ megye és Miskolc befektetői kézikönyveit (1997-98), témavezetőként irányítottuk BAZ megye fejlesztési koncepciójának és programjának (1998-99), valamint Miskolc Város városfejlesztési stratégiájának (2000) kidolgozását. A regionális tervezésben szerzett tapasztalatainkat Erdélyben is bővítettük, elkészítettük a Csiki-medence fejlesztési programját (1997).

Fókuszban az Európai Unió és az integráció (2000-2005)

Az Európai Unióhoz való csatlakozás közeledtével az intézet oktatási és kutatási feladatainak középpontjában az európai társadalmi-gazdasági folyamatok elemzése, területi eltéréseinek vizsgálata, hazánk Európai Unió tagságával járó konzekvenciák modellezése állt.

A kutatásban a gazdasági növekedés, ezen belül a regionális növekedés összetevőinek és összefüggéseinek vizsgálata volt a meghatározó. A régiók innováció-képességének, az innováció keletkezése és terjedése területi aspektusainak vizsgálatára irányultak az időszak kutatási projektjei. Új témaként jelent meg a területi versenyképesség európai térben történő vizsgálata és az Európai Unió politikáinak megismerése, a magyarországi adaptációból adódó feladatok felmérése.

2000-ben a Regionális Gazdaságtan Tanszék az Alkalmazott Közgazdaságtani Tanszék bázisán megalakult az Európa Gazdaságtana Intézet két intézeti tanszékkal. Ezek: a Regionális Gazdaságtan Tanszék és a Humán Erőforrás Tanszék. Az Intézetben különös hangsúlyt kapott az Európai Unió gazdálkodásával, politikájával kapcsolatos ismeretek oktatása. Az 1999-ben napali tagozaton indított Európai Unió szakirány és a posztgraduális képzésben 2000-től futó Európa Tanulmányok szak hallgatók sokaságát vonzotta és készítette fel az ország uniós csatlakozásából adódó új feladatokra.

A kutatások eredményeit felhasználva dolgoztuk ki az INTERREG IIIC (nemzetközi konzorcionális együttműködés keretében) a területi szintű társadalmi- és gazdasági folyamatainak elemzésére, kauzális összefüggéseinek feltárására, prognózisok készítésére és vizualizálására szolgáló RegiO® és az InnoMonitoring® modelleket. A modell alapvetően három részből áll: az adatbázisból, ill. az adatbázis kezelő- az ex-post és az ex-ante elemzésekre szolgáló aritmetikai-, továbbá a lekérdező és vizualizáló alrendszeréből. Lehetőséget ad az önkormányzati szakembereknek, irányító hatóságok munkatársainak, a civil szféra szereplőinek, valamint a beruházóknak az intézkedések következményeinek mérésére, a tervezett beavatkozások várható hatásainak bemutatására, ill. monitorizálására, a regionális gazdaságfejlesztési politikák vizsgálatára, a támogatási mechanizmusok hatékonyságának elemzésére.

Nyitás a Világra (2005-2011)

Az Észak-magyarországi régió fejlődési lehetőségeit meghatározó tényezők között érzékelhetően megnövekedett – az európai uniós hatásokon kívül is, illetve éppen azokon keresztül – a világgazdasági folyamatok szerepe. A tőke és a munkaerő szabad mozgása a források hatékony – a perifériák számára nem feltétlenül kedvező - allokációjára vezethet. A működőtőke áramlásában a kelet-európai országok már nem csupán importőrként, de beruházóként is részt vesznek. A sokszor a globális vállalatokra jellemző tulajdonságokat mutató regionális vállalatok általában a térségen belül fektetnek be, ami önmagában is felértékeli a volt szocialista országokban, azon belül a Visegrádi Négyek országaiban zajló gazdasági folyamatok ismeretének fontosságát.

Gazdasági versenyképességünk megmérettetésének tere is leginkább Kelet- Közép Európa és a Nagyvilág.

Másrészről a térben egyenlőtlen gazdasági növekedés nyomán mélyülő - az Intézet kutatásaiban is több módszerrel, több területi szintre kimutatott – területi különbségek mellett a környezeti és társadalmi konfliktusok éleződése megnövelte a regionális gazdaságtan határterületein elhelyezkedő témák iránti érdeklődést. Az új igényeknek megfelelően bővült az Intézet profilja.

A kutatásban vizsgálatainkat magasabb területi dimenziókba helyeztük. A Visegrádi Négyek, a Kárpát-medence átmeneti gazdaságaiban zajló folyamatok, régiók versenyképességének és az arra hatást gyakorló (humán, gazdasági, környezeti, közlekedési) tényezők elemzése mellett megjelent a globalizáció magyar gazdaságra gyakorolt hatásainak mérése, a magyar regionális-multinacionális vállalatok lehetőségeinek, és a működőtöke áramlás sajátosságainak vizsgálata a régióban.

Folytatódott a regionális, térségi fejlődési pályák elemzése, modellezése hosszabb időtávú összehasonlító vizsgálatokkal. Érdeklődésünk fókuszába kerültek az interregionális kapcsolatok.

A közgazdaságtan határterületein két új kutatási irányt indítottunk. (1) *Az életciklus elemzések (LCA), a környezeti fenntarthatóság és a gazdaság közötti összefüggésrendszerből a környezeti teljesítmények értékelését* emelte ki. A kutatás célja egyes szektorok/technológiák vagy régiók fenntarthatóság felé való elmozdulásának vizsgálata, és olyan modellek felállítása volt, melyek a fenntarthatóság megítélésére egy komplex értékelést nyújtanak. Az életciklus elemzések kibontakozásának fontos alapfeltételeként kiépült az on-line LCA adatbázis és létrejött az LCA Laboratórium. (2) A gazdasági növekedés társadalmi kihatásainak vizsgálata az Intézetben három témakör mentén bontakozott ki. *A foglalkoztatási problémák* és kezelési módjainak elemzése magába foglalta a munkavállalók migrációjának, a foglalkoztatottság alakulásának elemzését az Észak-magyarországi régióban, az európai átmeneti gazdaságú országokban és az Európai Unióban. A *szegénység* területi alakulásának és a gazdasági növekedéssel való összefüggésének vizsgálatát komoly elméleti kutatással alapoztuk meg. A két utóbbi téma összekapcsolásaként indult el a hátrányos helyzetűek számára valós alternatívát nyújtó, a *szociális gazdaság* rendszerébe illeszkedő foglalkoztatási modellekben, majd ezen túlhaladva a szolidáris gazdaságban rejlő térségfejlesztési lehetőségek feltárását célzó vizsgálatosor.

A kutatások és az oktatás témáinak földrajzi tágítását jelzi, hogy 2005-ben az Intézet ismét átalakult. Bővült az új, Világ gazdaságtani Tanszékkal és felvette a Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet nevet. Az oktatási profil is tágult. Az európai uniós ismeretek mellett nagyobb súlyt kaptak a nemzetközi gazdaság és gazdálkodás témái. 2006-ban indult az Intézet gondozásában a „Nemzetközi gazdálkodás” BSC alapszak, ami indokoltá tette 2010-től egy új tanszék, a Gazdasági Kapcsolatok Kihelyezett Intézeti Tanszék indítását.

2008-ban indult el a „Regionális és környezeti gazdaságtan” mesterképzés, ami komoly fordulópontot jelent a regionális tudományos és szakmai képzésben.

2008-ban a szakmai szolgáltatásokban is sikerült előbbre lépni. Ebben az évben befogadtuk és a régió széles közönsége számára elérhetővé tettük az MTA Regionális Kutatások Osztályán húsz év alatt összegyűjtött térségfejlesztési adatokat és dokumentumokat. Ezzel alkalmassá váltunk a településeken és kistérségekben folyó fejlesztések közvetlen szakmai segítésére. Regionális szinten a klaszterszerveződési folyamatokba kapcsolódtunk be. Részt vállaltunk a regionális egészségügyi klaszter létrehozásában.

Pillantás a jövőbe: hosszú távú oktatási és kutatási irányok

Az elmúlt 15 évben az Intézet kutatási és oktatási irányai is letisztultak. Kutatási profilunkba – építve a korábbi kutatási tapasztalatokra és eredményekre - a gazdaság tökéletlen működése következtében a különböző területi szinteken létrejövő térbeni diszharmóniák és az ezek mérséklésére irányuló alternatív gazdasági törekvések vizsgálata vált dominánssá. Ezen belül kitüntetett figyelmet fordítunk a perifériák sajátosságainak és mozgásainak tanulmányozására. Ebben nem

kis szerepet játszik az a felismerés, hogy a térség, amelyben élünk maga is periféria, jobb esetben félperiféria. Fejlődését a globalizációval együtt járó heterogenitás és polarizáció, a prekapitalista szerkezet és a posztmodern képződmények együttélése, függőségek és szegmentációk határozzák meg. A gazdasági fejlődés centrumaitól távol fekvő, napjaink értékítélete szerint alulfejlettnak minősített térségekben a felzárkózást a területi elmaradottság ördögi körei teszik lehetetlenné. Az elmúlt évek kutatásai rávilágítottak, hogy nem csupán gazdasági, hanem nagyon súlyos társadalmi és intézményi problémák halmozódása az, ami a modernizációs folyamatokban lemaradt térségek felzárkózását gátolják. Azt is látjuk azonban, hogy civilizációnk fejlődése során centrumok váltak perifériákká és korábbi perifériák kiemelkedtek a perifériáלבól.

Feltételezésünk szerint a 21. század fejlődési folyamatai, éppen a modernizáció során kialakult új szükségességek lehetőséget adnak egyes globális vagy szupranacionális perifériák kiemelkedésére, vagy legalábbis függőségük csökkentésére. Hasonlóan, országon belül a jelenleg elmaradott – jelentős részben vidéki – területek is új esély kaphatnak az általuk birtokolt erőforrások hasznosításán alapuló fejlődési pályán való elindulással. Igaz, az adottságok és az azok hasznosítására való képesség a periférián, ill. a rurális téren belül is különbözök. A fejlett térségekben értelmezhető regionális versenyképesség ezen térségek egy részében más értelmezést nyer. Az új kihívásoknak való megfelelésben a modernizációs értelemben elmaradott, ill. vidéki térségek fejlesztése, természeti, társadalmi és kulturális erőforrásainak bevonása nem csupán méltányossági kérdés, hanem a fenntartható fejlődés elérésének alapfeltétele.

A kutatásban célunk a perifériák kialakulását és életútját meghatározó folyamatok megértése és ezen tudás birtokában a perifériáלבól való kilépés esélyeinek, a fejlődés lehetséges irányainak is feltételeinek feltárása.

A globális, szupranacionális-, mezo és lokális szinten végzendő kutatásaink három nagy kérdéskört érintenek:

(1) *A perifériák jellemzőinek, a periféria lét tényezőinek és sajátosságainak vizsgálata* során bemutatjuk a területi egyenlőtlenségek szerepét és megjelenését a perifériák kialakulásában, a perifériaképző tényezők változékonyságát a multipoláris világban és a perifériák „másságát”, a centrum térségektől eltérő társadalmi – gazdasági – környezeti sajátosságait.

(2) *A periféria létből való kimozdulás esélyeinek feltárása* magába foglalja a perifériák fejlődésének és fejlesztésének hagyományos és alternatív elméleteinek áttekintését. Ezen belül a centrum-periféria elméleteknek a változó világ gazdasági helyzetben, a multipoláris világrendszerben való értelmezését, valamint az exogén és az endogén fejlődés lehetőségének, előnyeinek és veszélyeinek feltárását és mérlegelését. Az elméletek bázisán és esettanulmányok alapján mérlegeljük a modern és a posztmodern fejlődés keretei között a perifériák abszolút vs. relatív konvergencia esélyeit, a centrumok és perifériák (város és vidék) közötti kapcsolatrendszer alakulását, az azt alakító tényezőket.

(3) *A periféria létből való kimozdulás eszközei és módjai* között az intézményrendszer szerepére és alternatíváira mutatunk rá. Kiemelt figyelmet fordítunk a területi integrációk szerepének értékelésére. A területi tervezés és programozás centrumokban kifejlesztett módszertanának a perifériákon való alkalmazhatóságának, a tervezésnek és a támogatási eszközöknek a függőségi viszonyok alakulásában játszott szerepének vizsgálata várhatóan a perifériák számára megfelelőbb politika megalapozásához visz közelebb bennünket. Elemezzük külső működőtőke vonzására alapozott exogén, és az endogén fejlesztés eszközeit és azok (környezeti, társadalmi, gazdasági) hatásait. Feltárjuk a fenntartható és a szolidáris gazdasági modellek, valamint a kulturális gazdaság bevezetésének feltételeit és esetleges tapasztalatait a perifériákon.

Területi preferenciánk mutatkozik meg abban, hogy a Keletközép-Európai, azon belül különösen a Kárpátok Eurorégió és Észak-Magyarország jó gyakorlatainak összegyűjtésével, a fejlesztés politikai, kulturális-közösségi és intézményi hátterének feltárásával kívánunk hozzájárulni a tárgykörre vonatkozó nemzetközi tudásbázishoz és a kapcsolódó elméletek formálódásához.

A perifériakutatásokban néhány éven belül vezető tudományos műhellyé kívánunk válni.

A BSC képzésben a nemzetközi gazdálkodás alapszak mellett más közgazdasági szakokban is meg kívánjuk jeleníteni a területi szemléletet, a kutatásaink során nyert eredményeket. Az MSC képzésben a regionális és környezeti gazdaságtan mesterszakon megtartott regionális menedzser és környezetgazdasági menedzser szakirányok mellett létre kívánunk hozni egy „Település-menedzser” szakirányt. A mesterképzésben Intézetünk erőssége a területi tervezés oktatása és specialitásunk a helyi foglalkoztatás-szervezés, a szociális gazdaság, a klaszterszervezés szakembereinek magas színvonalú képzése. A Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar „Vállalkozáselmélet és gyakorlat” Doktori Iskolájában a regionális tudományok legújabb irányzatainak és témáinak művelését segítjük.

Kiemelten foglalkozunk a regionális kérdések iránt érdeklődő tehetségekkel.

Az oktatás és a gyakorlat közötti távolság csökkentése érdekében folytatjuk az egyetem és egy-egy kiválasztott kistérség közötti együttműködést, melynek keretében szervezzük a hallgatók térségi fejlesztésekbe, azok előkészítésébe való bekapcsolódását, valamint északkelet Kárpát-medencei szinten esettanulmány megoldó versenyt hirdetünk.

Létrehozott adatbázisainkkal, alapkutatási eredményeinkkel segítjük a régióban lévő és az országos döntéshozást, valamint a fejlesztés menedzsment szervezeteit. Közvetlen szolgáltatást építünk ki a régióban a helyi (települési, járási) fejlesztésben dolgozók számára.

A vázolt célok és feladatok megvalósításában szoros együttműködést alakítottunk ki a Kárpát-medence északkeleti részében működő felsőoktatási intézményeket (Babes-Bolyai Tudományegyetem földrajz- és Gazdaságtudományi Karával, a Kassai Műszaki Egyetem Gazdaságtudományi Karával, a Harkovi Állami Egyetem Gazdaságtudományi Karával), a perifériakutatásokban élenjáró európai tudományos műhelyekkel, a fenntartható fejlődés, a szolidáris gazdaság és helyi fejlesztés hazai, európai és globális szakmai szervezeteivel.

Elméleti és alkalmazott kutatási projektek

2005-2011

- Using novel information and communication technologies for the support of elderly's active participation in the information society (SILHOUETTE) (témavezető: Dr. Nagy Zoltán) 2011-2012.
- INTERREG IV C , DLA Digital Local Agenda, 2010-2012. (témavezető: Dr. Kocziszky György)
- Selective Migration and Unbalanced Sex Ratio in Rural Regions (SEMIGRA) (Topic leader: Györffy Ildikó).
- Jean Monnet Centre of Excellence in Regional Public Administration at the University of Miskolc - European Commission, Lifelong Learning Programme, (témavezető: Dr. Kocziszky György)
- „Virtuális vállalatok, e-kormányzat, információs és kommunikációs technológiák” c. TÁMOP- 4.1.2-08/1/A-2009-0049 (témavezető: Dr. Kocziszky György)
- International Visegrad Fund, Standard Grant, Impact of EU Cohesion Policy in Visegrad countries: Challenges for Future, No. 20920138, 2010. (Topic leader: Dr. Kuttor Dániel).
- TÁMOP-4.2.1-08/1-2008-0006 Multimédiás távoktatási rendszerre épülő, technológia transzfer tanácsadó szolgáltatás kialakítása KKV-k számára PP7. (Projektvezető: Dr. Kocziszky György 2009-2011)
- INTERREG III B CADSES Neighbourhood Programme: „Carpathian Project” (témavezető: Dr. Kocziszky György)
- „INNOMONITOR – Regionális innovációs monitoring és előrejelző rendszer” (azonosító szám: BAROSS_EM07-EM_ITN5_07-2008-0002) (témavezető: Dr. Kocziszky György) "www.innomonitor.hu"

- Globalizáció és intézményi változások, Magyarország világgazdasági illeszkedési stratégiái OTKA K 76870 (2009-2012) (témavezető: Dr. Tóthné dr. Szita Klára)
- „Egészségturisztikai Kutató Központ létrehozása, innovatív egészség-turisztikai termékek kifejlesztése” (azonosító szám: BAROSS_EM07-EM_ITN3_07-2008-0037) (témavezető: Dr. Nagy Zoltán)
- NORRIS Projekt – SIXTH FRAMEWORK PROGRAMME „North Hungary and Kosice Bilateral Regional Innovation Strategy Project” (témavezető: Dr. Kocziszkó György)
- Hazai on-line LCA adatbázis kiépítése (GVOP 3.1.1.2004-05 0248/3.0) (2005-2007) (témafelelős: Dr. Tóthné dr. Szita Klára)
- Regionális klaszterek és egy virtuális klaszter létrehozása az interregionális adminisztráció területén (DEPURE KOMPONENS 2 www.depure.org www.depure.org), (témavezető: Dr. Kocziszkó György). Az Európai Unió társfinanszírozásával megvalósuló INTERREG IIIC projekt.
- DEPURE rendszer létrehozása című komponens (KOMPONENS 3 www.depure.org), egy olyan jelzőrendszer kidolgozása és tovább fejlesztése, amely alkalmas az interregionális tervezésre és értékelésre (DEPURE rendszer) (témavezető: Dr. Kocziszkó György) Az Európai Unió társfinanszírozásával megvalósuló INTERREG IIIC projekt.
- Carpathian Project (INTERREG IIIB CADSES, témavezető: Dr. Illés Iván) A KÁRPÁTOK PROJEKT az EU területi politikájának elemeit transznacionális keretek között a törekvő gazdasági és ökológiai rendszerű Kárpátok Régió fejlesztésébe és irányításába integrálja.
- Globalizáció – EU integráció. Magyarország felzárkózási stratégiái (OTKA T 043149) (2004-2006) (témafelelős: Dr. Tóthné dr. Szita Klára).

2000-2005

- "Hallgatók a régióért – régió a hallgatókért" (hivatkozási szám: ROP3.3.1-2005-02-0014/31) (témavezető: Dr. Kocziszkó György)
- Az Észak-magyarországi régió szakképzés-fejlesztési stratégiája. Megbízó: Észak-magyarországi Regionális Fejlesztési és Képzési Bizottság. Miskolc, 2004. (témavezető: Dr. Kocziszkó György).
- Javaslat a hazai regionális innovációs kapacitás fejlesztésének hálózatos együttműködési rendszerének kialakítására. Megbízó: Nemzeti Területfejlesztési Hivatal; 2004. (témavezető: Dr. Kocziszkó György).
- Jean Monnet Projekt /2003-2005/: Jean Monnet Chair – ref. C2/0195 – 'European Economis' /szerződés száma: No. 2002 – 4310/001 – 001 JMO-JMO/. (témavezető: Dr. Kocziszkó György).
- Jean Monnet Projekt /2001-2004/: Permanent Course – C01/098 „Policies of the European Union” /szerződés száma: No. 2001 – 1132/062 – 001/. (témavezető: Dr. Kocziszkó György).
- Sajó-Rima Eurorégió fejlesztési terve. Megbízó: BAZ Megyei Fejlesztési Ügynökség (témavezető: Dr. Kocziszkó György).
- Területfejlesztési támogatások társadalmi-gazdasági hatás-vizsgálata. Megbízó: Miniszterelnöki Hivatal. (témavezető: Dr. Kocziszkó György).
- Észak-magyarországi Régió innovációs potenciáljának vizsgálata. Megbízó: Oktatási Minisztérium (témavezető: Dr. Kocziszkó György).
- EU ismeretek távoktatási anyagának fejlesztése és bevezetése e-learning környezetben. Megbízó: APERTUS Közalapítvány. (témavezető: Dr. Kocziszkó György).
- A biotechnológia várható fejlődése és hatásai Magyarországon a 21. században (OTKA T32926) (2001-2003) (témavezető: Dr. Tóthné dr. Szita Klára).
- Környezeti hatásvizsgálatok, életcikluselemzések (NKFP 4/005/2001) (2001-2003) (alprogramvezető: Dr. Tóthné dr. Szita Klára)

- Békés megye 1998-2001. évi társadalmi-gazdasági folyamatainak értékelése, a 2002-2006. közötti időszak kiemelt fejlesztési irányának meghatározása. Megbízó: Békés Megyei Közgyűlés. (témavezető: Dr. Kocziszky György).
- A magyar régiók és települések versenyképessége az európai gazdasági térben. (NKFP-konzorciumi partnerség). (témavezető: Dr. Kocziszky György).
- B-A-Z megye kistérségi innovációs stratégiáinak kidolgozása, realizálási folyamatainak indítása. Decentralizált Műszaki Fejlesztés Célirányzat. (témavezető: Dr. Kocziszky György).
- BAZ megye három kijelölt kistérsége innovációs fejlesztési stratégiájának kidolgozása. Megbízó: BAZ Megyei Fejlesztési Ügynökség. (témavezető: Dr. Kocziszky György).

1996-2000

- Miskolc MJ. Város Fejlesztési Programja (2001-2003). Megbízó: Miskolc MJ. Város Önkormányzata. (témavezető: Dr. Kocziszky György).
- Borsod-Abaúj-Zemplén megye területfejlesztési koncepciója. Megbízó: BAZ Megyei Közgyűlés. (témavezető: Dr. Kocziszky György).
- Borsod – Abaúj – Zemplén megye regionális fejlesztési programja. (témavezető: Dr. Kocziszky György).
- Regionalitás és közigazgatás az Európai Unióban. TEMPUS IB JEP – 13328 – 98. (témavezető: Dr. Kocziszky György).
- Borsod-Abaúj-Zemplén megye befektetői adattár CD. Megbízó: BAZ Megyei Közgyűlés. (témavezető: Dr. Kocziszky György).
- Miskolc MJ. Város vagyongazdálkodási rendszerének fejlesztése. Megbízó: Miskolc MJ. Város Önkormányzata. (témavezető: Dr. Kocziszky György).
- Befektetők kézikönyve. Megbízó: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Vállalkozásfejlesztési Alapítvány. (témavezető: Dr. Kocziszky György).
- Miskolc '97. Befektetési Tájékoztató. Megbízó: Miskolc MJ. Város Önkormányzata. (témavezető: Dr. Kocziszky György).
- Miskolc városbemutató 3 nyelvű CD. Megbízó: Miskolc MJ. Város Önkormányzata. (témavezető: Dr. Kocziszky György).
- Regional Assessment and Development Strategy for the Csík Basin, Rumania. Soros R SSI. Külföldi partner: WAC-Center for Regional and Antropological Research, Rumania. (témavezető: Dr. Bódy Pál).
- Humán stratégia és emberi erőforrás fejlesztés a régió gazdasági szerkezetátalakításához és a válságkezeléshez. PHARE-KPA-II. 054. Miskolc, 1995-1997.
- A műszaki felsőoktatás hallgatóinak motivációi és szakmai perspektívái, különös tekintettel a munkaerőpiacra. Holland-magyar összehasonlító kutatás. University of Eindhoven-Miskolci Egyetem. Miskolc, 1993-1997.
- Válságkezelés tapasztalatai a Ruhr-vidéken. Meghívó: Carl Duisberg Gesellschaft, Köln. (témavezető: Dr. Kocziszky György)
- Vállalati kultúra és arculat. A MALÉV és a BA arculatváltása. University of Straclyde Business School. Glasgow-Miskolci Egyetem. Miskolc, 1995-1996.

Válogatott publikációk

2005-2011

- G.Fekete É. (2010): Geographical aspects of social and solidarity economy. *BUSINESS STUDIES* 7. (2) p. 47-59.
- G.Fekete É. (2009): *Hátrányos helyzetű térségek fejlesztése*. In: Kocziszky György (szerk.) *Tudásalapú társadalom – Tudásteremtés – Tudástranszfer – Értékrendváltás*. Miskolc: Miskolc

- kolci Egyetem, p. 254-262. (Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar Nemzetközi Konferencia; 7.)
- G.Fekete É. (2009): *The role of women in the development of rural areas in a post-socialist Hungary*. Analele Universităţii de Vest din Timişoara, GEOGRAFIE, vol. XIX, p. 27-38.
  - Kocziszky Gy. (2008a): *Regionális integrációk gazdaságtana*. Egyetemi Kiadó, Miskolc, p.170.
  - Kocziszky Gy. (2008b): *Területfejlesztés módszertana*. Egyetemi Kiadó, Miskolc, p.268.
  - Kocziszky Gy. (2006): *Versenyképességi elemek a hazai regionális stratégiákban*. (In: Horváth Gyula (szerk.): Régiók és települések versenyképessége. MTA Regionális Kutatások Központja. Pécs, p. 441-462.
  - Kocziszky Gy. (2005): *Adalékok a térségi gazdaságfejlesztés módszertanához*. Miskolci Egyetem. Miskolc, p. 75.
  - Nagy Z. (2011): *A regionális központok fejlődése Magyarországon az elmúlt két évtizedben*. Tudásalapú társadalom, Tudásteremtés, Tudástranszfer, Értékrendváltás. VIII. Nemzetközi Tudományos Konferencia, Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Miskolc, elektronikus megjelenés p. 1-12.
  - Nagy Z. (2010): *Changing Positions – Hungary vs. Slovakia*. (társszerző: Györffy Ildikó) Cross-border Partnership. University of Debrecen Press. p. 126-131. szerk: Horga, I.– Süli-Zakar I.
  - Nagy Z. (2009): *Investigation of the interdependence between the national and regional level growth through the cases of Hungary and Slovak Republic*. (társszerző: Kuttor Dániel) in: Understanding and Shaping Regions: Spatial, Social and Economic Futures, RSA, Seaford 2
  - Nagy Z. (2007): *Miskolc város pozícióinak változásai a magyar városhálózatban a 19. század végétől napjainkig*. Studia Geographica 19. Debreceni Egyetem, 244 p.
  - Tóthné Szita K. – Roncz J. (2011): *The Methodological Development of Regional Sustainability Analysis*. THEORY, METHODOLOGY, PRACTICE 7:(1) pp. 85-92.
  - Tóthné Szita K. (2010): *A biotechnológia és a nanotechnológia szerepe a technikai-technológiai fejlődésben, 2025-ben*. In: Nováky E (szerk.) Magyarország 2025: Tanulmánykötet a Magyarország 2025 című akadémiai kutatás alapján. Budapest: Gazdasági és Szociális Tanács, pp. 305-321. (Magyarország 2025; 3-4.)
  - Tóthné Szita K. (2007): *A fenntartható fejlődés és életciklus-elemzés*. In: Kocziszky György (szerk.) VI. Nemzetközi Konferencia a közgazdász képzés megkezdésének 20. évfordulója alkalmából. Miskolc; Lillafüred, Magyarország, 2007.10.10-2007.10.11. Miskolc: Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar, pp. 112-119.

2000-2005

- Illés I, Kocziszky Gy, Polzer H, Tóthné Szita K, Zsúgyel J (szerk.): *Tudásalapú társadalom, tudásteremtés, tudástranszfer, értékrendváltás: IV*. Nemzetközi tudományos konferencia előadásai. Miskolc, Magyarország, 2003.05.26-2003.05.27. Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar, 2003.
- Kocziszky Gy. (2001/b): *Socio-Economic Changes in the Csik Basin*. Business Studies Vol.1. Num. 1. p. 87-101.
- Kocziszky Gy. (2001/c): *Gondolatok Borsod-Abaúj-Zemplén megye gazdasági helyzetéről az ezredfordulón*. (In: Borsod-Abaúj-Zemplén megye kistérségeinek jelene és jövője az ezredfordulón) Miskolc, p. 5-9.
- Kocziszky Gy. (2000/a): *A területfejlesztés új irányai Borsod-Abaúj-Zemplén megyében*. Északkelet-Magyarország, Nr. 4/5.szám, p. 4-19. (társszerző: Piskóti I., Némethy L.).
- Kocziszky Gy. (2000/b): *Adalékok a Csíki-medence fejlesztéséhez*. Falu Város Régió. 4/5. szám, p. 54-60. (társszerző: Bódy Pál, Bíró Zoltán)

1996-2000

- Bakos I./ Felföldi Gy. (1998): *Válságkezelés*. Oktatási segédlet Miskolci Egyetem. p. 76.
- Kocziszky Gy. (1997/a): *Regionális gazdasági kutatások, súlypontok és kihívások*. GÉP, Nr. 2. p.42-44.
- Kocziszky Gy. (1997/b): *Terület- és településfejlesztési ismeretek oktatása, súlypontok és kihívások*. IV. Országos Urbanisztikai Konferencia Kiadványa. Siófok. p. 23-26.

Angol nyelvű összefoglalók /Summaries

György Kocziszky:

Contributions to the issue of regional economic growth and equilibrium

The geopolitical reverse after 1989 (like in other post socialist countries) has induced several positive and negative social and economic changes in Hungary. Maybe the most depressing one out of the latter ones is that economic growth has not been able to create sustainable equilibrium economic growth either on the short, or on the long run, and to handle the problems resulting from the lack of it. Inside and outside (macro and mezzo level) imbalance can generate severe stress.

The paper tries to reveal the role of regional policy in the creation of local and areal economic equilibrium and to start relative convergence.

Levente Kovács, Zsolt Pál:

Domestic clearing in the past one and a half decades

The past one and a half decades have been of decisive importance in the formation and development of clearing service, which is one of the most important background systems serving as the base of the economy. The period since November 1994 is the period of automatic clearing in Hungary, which has been characterized by balanced operation, continuous development and more or less unbroken expansion of turnover. The paper presents the events of this period, the changes – probably of great effect - of the present and the near future.

Klára Tóthné Szita:

Environmental globalisation and its domestic counterpart

The globalisation is generating radical changes in the economic and social environment that affects the natural environment and a series of the global problems triggered by climate change, air, water and soil pollution, biodiversity loss, health problems, waste mountains, etc. These are danger challenges and the old institutional framework do not able to solve those and do not able to give an adequately respond. Need to renew the institutions but before it need to know the driving forces of changes in a more accurate need understanding of the relationship and to explore a holistic approach. As the global problems appear on the all world they have get impact in the global institutional framework and the national environmental institutions too. This study examining the global forces driving (problems) which require a new institutional framework, and examines their domestic renderings and investigates the management strategies and scenarios developed, which seek to prevent more tragedies.

Éva G. Fekete:

Elements of solidarity and social economy in the Hungarian local economic development

Solidarity and social economy (SSE) and local economic development (LED) have strengthened both in developed and developing world as an answer to the challenges of the economic globalization concerning environmental problems, employment, social cohesion and democracy. The joint segment of the two fields is the local communal economic development, including local social enterprises, production and sales of local products, the satisfaction of local service needs and the local fair financing. This paper examines the history and the current position of the Hungarian appearance of these forms. While investigating the possibilities of moving forward, it highlights the specificities resulting from social and economic transition. It is to contribute to the better understanding of the geographical differences of the social enterprises and of the foundation of European and global cooperation.

Zsuzsanna Dabasi Halász:

The effect of economic crisis on the regional differences of the labour market between 2008 and 2011 in Hungary

The paper tries to reveal the causes of labour market inequalities in Hungary after the system change, with special regard to the changes caused by the financial crisis. Besides general employment relations, it focuses on the changes of the social position and on the migration processes and examines what kind of possibilities the crisis and the period afterwards ensure to develop lagging regions.

Ágnes Hegyi-Kéri:

Chances to realize the Europe 2020 economic development strategy in the Northern Hungarian region

The European Commission proposed the Europe 2020 strategy in March 2010, the aim of which is to get out of the crisis and to prepare the European economy to the next decade. The employment crisis of the Northern Hungarian region, induced with the system change was compounded by the economic recession after 2008. The region has to adapt the national targets necessary to meet the Europe 2020 program from this position. The paper presents the human capital and its system of conditions related to the innovation potential, in light of the target values defined at the national level emphasizing that priorities that contribute to regional economic growth have to be accepted at national level. In the Northern Hungarian region, a potential way to put brownfields to a new growth path is to form a system of institutions that is based on top-down innovation, to improve the human resource background and to underlie long term financing.

Zoltán Nagy, Tekla Szép:

United States and China: changing in world economic positions?

Trends in the last decades, such as rapidly development and rising of China, convergence of the Chinese absolute economic indicators to the USA, are significant elements of today world economy. In our article we analyze the foreign trade of these two economic powers: the focus of research is the trade openness, the import and export structure and furthermore the economic dependence. The main question is whether we can talk about interdependence of foreign trade in case of the two examined countries and to what extent the Chinese economic growth is sustainable.

Dániel Kuttor:

Spatial Effects of Industrial Restructuring in the Visegrád Countries

During the transition period the Visegrád Countries (Czech Republic, Hungary, Poland, Slovakia) had to be integrated not only into the international political, legal, defence systems, but also the European and global production structures, chains. This rapid integration (or rather reintegration) process made significant effects on the production activities, which influenced the role of industry in the national economies, the structural distribution, the environmental emission and the geographical extent.

József Benedek – Ibolya Kurkó:

Evolution and Characteristics of Territorial Economic Disparities in Romania

The territorial disparities of Romania, as well as of other states, are a fundamental characteristic of the society's spatiality, the changes thereof being conditional upon multiple factors. The economy and the society are unequally distributed spatially, this phenomenon being also accentuated by the regional and local specificities, by the different spatial way of manifestation of the natural, cultural economic and social factors. The unequal spatial distribution of the economic activities, transport infrastructures, settlements and population imprints paths of territorial development, sometimes strongly locally and regionally differentiated. Further on, we shall subject to attention focus on the analysis of the territorial disparities in Romania, from the geographic and economic perspectives.

Szerzőink

Benedek József: egyetemi tanár, Miskolci Egyetem, az MTA külső tagja

Dabasi Halász Zsuzsanna: PhD. egyetemi docens, Miskolci Egyetem Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet

G. Fekete Éva: CSc, egyetemi docens, Miskolci Egyetem Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet

Hegyi-Kéri Ágnes: doktorandusz, Miskolci Egyetem Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet

Kocziszky György: CsC, egyetemi tanár, Miskolci Egyetem Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet

Kovács Levente: PhD, egyetemi docens Miskolci Egyetem Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet

Kurkó Ibolya: egyetemi adjunktus Babes-Bolyai Tudományegyetem, Földrajz Kar

Kuttor Dániel: PhD. egyetemi docens, Miskolci Egyetem Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet

Nagy Zoltán: PhD. egyetemi docens, Miskolci Egyetem Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet

Pál Zsolt: egyetemi tanársegéd, Miskolci Egyetem Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet

Szép Tekla: doktorandusz, Miskolci Egyetem Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet

Tóthné Szita Klára: CSc, egyetemi docens, Miskolci Egyetem Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet

Szerzőink figyelmébe !

A szerkesztőség kéri a szerzőket, vegyék figyelembe a formai megjelenésre vonatkozó alábbi szempontokat:

Terjedelem, kiegészítések:

- A „Tanulmány” rovatban maximálisan 35.000, a többi rovatokban maximálisan 18.000 karakter terjedelmű tanulmány közölhető.
- A tanulmány elejére öt soros összefoglalót, valamint 3-5 kulcsszó megnevezését és JEL-kód meghatározást kérünk
- A szöveget fájlban kérjük leadni, lemezen vagy e-mailen. (MS WORD bármelyik változatában lementve.)
- Kb. 10-15 sorban rövid összefoglalót kérünk a tanulmányról angolul, valamint a cikkben szereplő ábrák és táblázatok címét is kérjük angolul.
- Kérjük a szerző adatainak megadását az alábbiak szerint: név, tudományos fokozat, beosztás, munkahely

Szöveg formázása

- Oldalméret: JIS B5 – 18,2 x 25,7 cm.
- Margók: fent: 2,22, alul: 2,5, balról: 2,5, jobbról: 2 cm; fejléc és lábléc: 1,25 cm.
- Betűtípus és betűméret: Times New Roman 10-es, a jegyzetek 9-es betűmérettel.
- Bekezdések: cím után nincs behúzás, egyébként 0,7 cm, a bekezdések között sorkihagyás nincs.
- Címek: stílusbeállítás nélkül, fő cím és a fejezetek címek vastag, az alfejezetek címei vastag és dőlt betűtípussal.
- Szövegek közötti kiemelések: szimpla dőlt betűtípussal.

Ábrák, táblázatok:

- Terjedelmi okok miatt kérjük, hogy egy tanulmányban legfeljebb 4-5 ábra szerepeljen.
- Az ábrákat (pl.: térképek, diagramok, rajzok, fényképek) és táblázatokat megfelelően formázva a szövegbe építve kérjük elküldeni. A fénymásolással, szkenneléssel készült ábrákat nem tudjuk elfogadni, mert a nyomda számára nem megfelelő a minőségük. Színes ábrák közlésére sincs módunk. Mindenképpen szükséges az ábrák és táblázatok külön számozása (pl.: 1. ábra; 2. ábra; 1. táblázat; 2. táblázat), s hivatkozásuk pontos feltüntetése a szövegközben, zárójelben, döntve: (*1. ábra*) vagy (*1. táblázat*).
- Az ábra címét az ábra alatt, középen elhelyezve, a táblázatok címét a táblázat fölött balra igazítva kérjük elhelyezni. Az ábrák és táblázatok alatt fel kell tüntetni a forrást is. Ha saját készítésű az ábra, akkor a „*Forrás: Saját szerkesztés, ill. Saját számítás.*” megnevezést kell használni.

Irodalmi hivatkozások, jegyzetek:

- Az irodalmi hivatkozásokat minden esetben kérjük feltüntetni, a szerző *vezetéknevét* és a kiadását évét zárójelbe téve. Pl.: (*Conti 1993*). Pontos idézetnél az oldalszám is szükséges. Pl.: (*Conti 1993, 76*) vagy (*Conti 1993, 76-86*). A hivatkozások ne lábjegyzetként, hanem csak a fent leírt formában kerüljenek a szövegbe.
- *Az irodalomjegyzékben csak olyan tételek szerepeljenek, amelyekre a szövegközben hivatkozás található, s minden meghivatkozott irodalmat feltétlenül fel kell tüntetni az irodalomjegyzékben.*
- A jegyzeteket kérjük a szöveg végén, számozott formában elhelyezni. A jegyzetek a főszöveg kiegészítéseit tartalmazzák, ne legyen bennük pl. ábramagyarázat, hivatkozás.
- A szöveg után kérjük beírni az irodalomjegyzéket, a következő alapformákban:
Könyv: szerző (megjelenés éve) *A mű címe*, a kiadó neve, a kiadás helye.
Folyóirat: szerző(k) (a megjelenés éve) *A cikk címe*. – *A folyóirat neve*. (Az évfolyam sorszáma), a szám sorszáma, a cikk kezdő és befejező oldalszáma.

Gyűjteményes kötetben szereplő cikk: szerző(k) (a megjelenés éve) A cikk címe. *A gyűjteményes kötet címe.* – Szerkesztő(k) neve (szerk. vagy ed(s), vagy Hrsg.), a kiadó neve, a kiadás helye, a hivatkozott írásmű kezdő és befejező oldalszáma.

Példák:

Cronaue, U. (1992) *Kommunale Unternehmen*. Erich Schmidt Verlag, Berlin.

Alchian, A.-Demsetz, II. (1972) Production, information costs and economic organisation. – *America Economic Review*, 2. 775-795. o.

Péteri G. (1991) Az önkormányzatok és oktatási intézményeinek viszonya, finanszírozási kérdések. – Kozma T. (szerk.) *Önkormányzat és iskola*. Oktatókutató Intézet, Budapest, 122-154.o.

Köszönjük!

Szerkesztőség